

Pana Đukića 42. 16000 Leskovac Srbija, Telefon : +381 16 3 150 115; Fax: +381 16 3 150 114
info@centarzarazvoj.org, www.centarzarazvoj.org

REGIONALNA STRATEGIJA RURALNOG RAZVOJA JABLANIČKOG I PČINJSKOG OKRUGA

2013-2017 FINALNI NACRT

LESKOVAC, 2013. GODINE

financed by

Austrian
 Development Cooperation

	SADRŽAJ	
	SADRŽAJ	2
	LISTA SKRAĆENICA	5
1.	UVOD	6
2.	CILJEVI STRATEGIJE I ZNAČAJ ZA REGION	7
3.	PRAVNI I STRATEŠKI OKVIR IZRADE STRATEGIJE	8
3.1.	Nacionalni dokumenti koji se odnose na ruralni razvoj i poljoprivredu	8
3.1.1.	Pravni okvir - Zakoni	8
3.1.2.	Strateški okvir-Strategije i programi	11
3.2.	Regionalni dokumenti koji se odnose na ruralni razvoj i poljoprivredu	15
3.3.	LEADER pristup	17
4.	METODOLOGIJA	19
4.1.	Metodologija izrade strategije	19
4.1.1.	Institucionalno uređenje za izradu Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017	19
4.1.2.	Organizovanje procesa izrade strategije	20
4.2.	Istraživačke metode	23
4.2.1.	Kvantitativne metode	23
4.2.2.	Kvalitativne metode	24
4.2.2.1.	Anketno istraživanje	24
4.2.2.2.	Strukturalni intervjui sa zainteresovanim stranama	25
4.2.2.3.	PLA/PRA METODOLOGIJA	25
5.	ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA	32
5.1.	Analiza resursa i Društveno-ekonomska analiza Jablaničkog i Pčinjskog okruga	32
5.1.1.	Geografski položaj i konfiguracija terena	32
5.1.2.	Klimatske karakteristike Jablaničkog i Pčinjskog okruga	34
5.1.3.	Pedološke i hidrološke karakteristike Jablaničkog i Pčinjskog okruga	35
5.1.3.1.	Pedološke karakteristike	35
5.1.3.2.	Hidrografija	37
5.1.4.	Flora i fauna	39
5.1.5.	Nepokretna zaštićena kulturna dobra	42
5.1.6.	Naseljenost i demografski indikatori	42

5.1.7.	Privredna struktura	45
5.1.8.	Poljoprivreda i njen značaj u ruralnoj ekonomiji	47
5.1.8.1.	Stočarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	49
5.1.8.2.	Ratarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	51
5.1.8.3.	Povrtarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	52
5.1.8.4.	Voćarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	52
5.1.8.5.	Rasadničarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	53
5.1.9.	Ostale privredne delatnosti od značaja za ruralnu ekonomiju / Vanpoljoprivredne delatnosti i preduzetništvo regiona	53
5.1.9.1.	Prerada kamena i eksploatacija metaličnih i nemetaličnih sirovina i njen značaj u ruralnoj ekonomiji	53
5.1.9.2.	Prerada primarnih proizvoda i njen značaj u ruralnoj ekonomiji	55
5.1.9.3.	Šumarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	55
5.1.9.4.	Lovstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	56
5.1.9.5.	Zanatstvo i usluge i njihov značaj u ruralnoj ekonomiji	56
5.1.9.6.	Turizam i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji	57
5.1.10.	Socijalna infrastruktura	61
5.1.10.1.	Zdravstvena zaštita	61
5.1.10.2.	Socijalna zaštita	61
5.1.10.3.	Obrazovanje	61
5.1.10.4.	Dečje ustanove	62
5.1.10.5.	Verski objekti	62
5.1.10.6.	Objekti kulture	62
5.1.10.7.	Sportski objekti	63
5.1.11.	Ruralna infrastruktura	63
5.1.11.1.	Saobraćajna infrastruktura	63
5.1.11.2.	Komunalna infrastruktura	64
5.1.12.	Stanje životne sredine	70
5.2.	Participativna analiza stanja u ruralnom razvoju Jablaničkog i Pčinjskog okruga (Analiza specifičnih teritorijalnih problema)	73
5.2.1.	Rezultati anketnog istraživanja	73
5.2.2.	Strukturni intervjui sa zainteresovanim stranama	79
5.2.2.1.	Intervju sa predstavnicima lokalnih samouprava:	79

5.2.2.2.	Intervju sa predstavnicima turističkih organizacija	81
5.2.2.3.	Intervju sa predstavnicima civilnog sektora	83
5.2.2.4.	Intervju sa predstavnicima lokalnih medija	84
5.2.2.5.	Rezultati procesa intervjuisanja zainteresovanih strana	86
5.2.3.	Stavovi o ruralnom razvoju regiona	88
5.2.4.	PLA/PRA Identifikacija potreba i potencijala 65 sela Jablaničkog i Pčinjskog okruga	89
5.3.	SWOT analiza	95
5.4.	VIZIJA, STRATEŠKI CILJEVI I PRIORITETI U RURALNOM RAZVOJU JABLANIČKOG I PČINJSKOG OKRUGA	97
6.	MERE INSTRUMENTI ZA REALIZACIJU REGIONALNE STRATEGIJE	100
7.	INSTITUCIONALNA I ORGANIZACIONA INFRASTRUKTURA ZA IMPLEMENTACIJU REGIONALNE STRATEGIJE	104
8.	FINANSIJSKI MEHANIZMI ZA IMPLEMENTACIJU REGIONALNE STRATEGIJE	106
9.	AKCIONI PLAN ZA SPROVOĐENJE REGIONALNE STRATEGIJE RURALNOG RAZVOJA JABLANIČKOG I PČINJSKOG OKRUGA 2013-2017	110
10.	NAČINI PRAĆENJA I IMPLEMENTACIJE REGIONALNE STRATEGIJE	129
	Prilog № 1: Kategorizacija mera i aktivnosti za realizaciju Strategije u zavisnosti od načina realizacije i usaglašenost sa Prioritetnim osama budućeg IPARD-a	134
	Prilog № 2: Članovi Radne Grupe za Ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga	136

LISTA SKRAĆENICA

ADA	Austrijska Razvojna agencija
ALER	Agencija za lokalni ekonomski razvoj
CGS	Konkurentna shema grantova za savetodavstvo
CHF	Community Habitat Finance
EFSA	European Food Safety Authority
EU	Evropska unija
FAO	Food and Agriculture Organization of United Nations
GMO	GENETIČKI MODIFIKOVANI ORGANIZMI
IBRD	Međunarodna banke za obnovu i razvoj
ILO	International Labour Organization
IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć
IPARD	Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj
IPPC	International Plant Protection Convention (IPPC)
JP	Javno preduzeće
LAG	Lokalna akciona grupa
LEADER	Povezanost ruralne ekonomije i razvojnih akcija/Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale
MPTŠV	Ministarstvo poljoprivrede, trgovine šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije
MSP	Mala i srednja preduzeća
NBS	Narodna banka Srbije
NKD	nepokretna kulturna dobra
NPRR	Nacionalni program ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine
NRP	Nedovoljno razvijena područja
NSZ	Nacionalna služba za zapošljavanje
NVO	Nevladina organizacija
OECD	Organizacija za evropsku saradnju i razvoj
PLA/PRA	Participativno učenje i delovanje i Ruralna procena na osnovu učešća -Participatory Learning and Action and Participatory Rural Appraisal
RDA	Regionalna agencija za razvoj: Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga
REEDA	Regionalna agencija za ekonomski razvoj i preduzetništvo Jablaničkog okruga
RGRR	Regionalna grupa za ruralni razvoj
RPP JP	Regionalni prostorni plan opština Južnog pomoravlja
RRA	Republička radio-difuzna agencija
PRG	Registrovano poljoprivredno gazdinstvo
PSS	Poljoprivredna Savetodavna i Stručna Služba
SEPA	Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije
SIDA	Švedska agencija za međunarodni razvoj
SKGO	Stalna konferencija gradova i opština
STAR	Serbia Transitional Agriculture Reform Project - Projekat reforme poljoprivrede u tranziciji
STIPS	Sistem tržišnih informacija poljoprivrede Srbije
TO	Turistička organizacija
UNDP	United Nations Development Programme
UPOV	International Union for the Protection of New Varieties of Plants
USAID	Agencija za međunarodni razvoj SAD
VEEDA	Regionalna agencija za ekonomski razvoj i preduzetništvo Pčinjskog okruga
WB	Svetska banka -World Bank
WHO	World Health Organization

1. UVOD

Savremeno društvo nalazi se na značajnom raskršću, usled teško pomirljivih zahteva tržišne ekonomije, koja na jednoj strani zahteva efikasnost i profitabilnost, dok na drugoj strani postoji zahtev u pogledu ekološke prihvatljivosti i smanjenja pretnja i rizika po životnu sredinu. Koncept održivog razvoja je u okvirima EU usvojen kao efikasan odgovor na postojeće izazove u pogledu razvoja ekonomije i savremenog društva. Prema Populacionom fondu Ujedinjenih nacija (UNFPA)¹, od 2008. godine više od polovine stanovništva Planete bi trebalo da naseljava gradove. Dugoročan trend smanjenja broja stanovnika u ruralnim oblastima zastupljen je u velikoj meri i u Republici Srbiji, posebno na jugu i istoku zemlje, što je dovelo do disbalansa u razvoju između urbanizovanih i ruralnih oblasti. Poslednjih decenija trend napuštanja sela je na zabrinjavajućem nivou. Jasno je da je poljoprivreda, sa procentualnom zatupljenošću od 26%² u prihodu regiona, jedna od ključnih komponenata ekonomskog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga (i Republike Srbije) i stoga je neophodno ulagati u edukaciju i razvoj ruralnih područja koja, pored pomenute ekonomske, imaju sve veću ulogu i vrednost u pogledu kulturnog i naučno-istraživačkog potencijala koji predstavlja očuvana priroda, bogatstvo predela i tradicionalnih vrednosti: stari zanati, rukotvorine, običaji, nošnje i slično. Iskorišćenje ovih potencijala dovelo bi do poboljšanja ekonomskog statusa i repopulacije, odnosno ostanka mlađe populacije u ruralnim oblastima, te do demografski povoljnije slike. To se može postići uz strateški pristup i pažljivo planiranje, jer je potencijale pored upotrebe neophodno očuvati i unapređivati zarad potonjeg dugoročnog i održivog prosperiteta.

Regionalna Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga je programski dokument i instrument nastao participativnom analizom potencijala i definisanjem prioriteta u svrhu efikasnijeg i efektivnijeg upravljanja razvojem ovog ruralnog područja, a kroz smernice za razvoj prioritetnih oblasti: poljoprivrede, preduzetništva, infrastrukture i slično. Strategija je rezultat rada na pod-projektu „Izrada Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga“, u okviru projekta „Podrška održivom razvoju opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga“, koji realizuje Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga uz finansijsku podršku Austrijske agencije za razvoj (ADA). Participativno sagledavanje potreba i potencijala regiona sprovedeno je u sinergiji sa pod-projektom „Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu“. Ovaj podprojekat je realizovan u okviru aktivnosti STAR projekta, finansijski podržanog od strane Ministarstva poljoprivrede, trgovine, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, iz zajma Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD – World Bank), a na osnovu konkurentne sheme grantova za savetodavstvo (CGS).

Regionalna Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga bazira se na multi-sektorskom pristupu i punoj participaciji privatnog, javnog i nevladinog sektora regiona. Ona postavlja ciljeve, određuje prioritete i mere i pruža konkretan Akcioni plan za ruralni razvoj regiona. Regionalna Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga omogućuje opštinama na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga da stvore preduslove za dosledno i potpuno korišćenje sredstva budućeg IPARD³-a sa ciljem poboljšanja socijalno ekonomskih uslova ovog regiona i države u celini.

¹ UNFPA, the United Nations Population Fund: <http://www.unfpa.org/pds/urbanization.htm>

² Regionalni razvojni plan Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2008-2012 – Poljoprivreda: <http://www.centarzarazvoj.org/>

³ IPARD Peta komponenta Instrumenta za pretprijetnu pomoć - IPA namenjena ruralnom razvoju.

2. CILJEVI STRATEGIJE I ZNAČAJ ZA REGION

Ruralna područja svih 27 zemalja EU obuhvataju oko 90% ukupne teritorije i 56% stanovnika. Zbog toga jačanje politike ruralnog razvoja dobija na važnosti i uvrštava se među razvojne prioritete EU. U dosadašnjem periodu ostvarivanja Zajedničke agrarne politike (CAP), razvoj ruralnih područja tradicionalno se oslanjao na poljoprivrednu proizvodnju kao glavnog nosioca materijalnog razvoja. Nakon suštinskih promena sprovedenih 2003-2004, CAP se od politike podrške poljoprivrednoj proizvodnji, pre-usmerava prema povećanju kvaliteta proizvoda, izazovima tržišta, korišćenju novih razvojnih mogućnosti i očuvanju okoline. Uvođenje Ruralnog razvoja u CAP, je odgovor na probleme koje su pogodili seoske zajednice, usled dotadašnje politike podrške poljoprivredi kroz podsticajne mere usmerene na podršku proizvodnji preko subvencija po količini proizvedene robe ili po obradivoj površini. Sprovedene reforme i uvođenje ruralnog razvoja u šemu podrške i finansiranja, uz primenu principa održivog razvoja, stvaraju se uslovi za renesansu ruralnog područja i „seoskog načina života“ na teritoriji EU. Istovremeno se otvara programska budžetska linija za podršku razvoju ruralnih teritorija po tzv. LEADER pristupu, koja podržava konkretne inicijative zajednice artikulisane kroz Lokalne akcione grupe (LAG), koje vrše distribuciju sredstava za konkretne projekte na svojoj teritoriji. LEADER pristup se temelji na međusektorskoj saradnji (javnog-privatnog- nevladinog sektora , koja se ostvaruje kroz formiranje lokalnih akcionih grupa (LAG) – oblik lokalno privatnog partnerstva u kojem učestvuju predstavnici lokalnih i regionalnih vlasti, privatni sektor i predstavnici civilnog društva (NVO). Nekada zaseban program podrške ruralnom razvoju, LEADER ubrzo postaje glavni tok podrške razvoju teritorije i kroz reforme CAP-a biva inkorporiran kao metodologija koja prožima više stubova CAP-a i finansira se iz više izvora. Trenutnim reformama za naredni budžetski period EU, predviđeno je uključenje fondova za regionalni razvoj kao podrška LEADER pristupu.

Regionalna Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga bazira se na multi-sektorskom pristupu i punoj participaciji privatnog, javnog i nevladinog sektora regiona po istom principu, mada Srbija još uvek nema zvaničnu politiku koja je adekvatna LEADER programu EU. Ona postavlja ciljeve i određuje prioritete i mere za ruralni razvoj regiona i pruža konkretan Akcioni plan za ruralni razvoj regiona na istim principima, jer oni u najboljoj meri odlikavaju potrebe lokalnog stanovništva na ruralnim prostorima dva kruga. Regionalna Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga omogućuje opštinama na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga da stvore preduslove za potpuno korišćenje sredstva predpristupnih fondova EU (IPARD) sa ciljem poboljšanja socijalno ekonomskih uslova ovog regiona i države u celini. Regionalna Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga je petogodišnji programski dokument čije je osnovni cilj definisanje prioriteta u razvoju sela, pokretanje akcija i aktivnosti u ruralnom razvoju, kao i bolja priprema za korišćenje IPARD-a. Realizacijom Strategije očekuje se poboljšanje socijalnih i ekonomskih uslova za održivi ruralni razvoj Regiona, odnosno:

- Unapređenje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora baziranog na održivom razvoju;
- Unapređenje životne sredine i krajolika;
- Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima, uz podsticanje diverzifikacije ruralne ekonomije.
- Razvoj održive poljoprivrede autohtonih, tradicionalnih i proizvoda sa geografskim poreklom, razvoj prerade i lokalnog tržišta kroz promociju ruralnog, agro i ekološkog turizma.
- Definisanje razvojnih mera koje će aktivirati potencijale sela i motivisati stanovništvo na povećanje kvaliteta života u seoskim područjima u uslovima tržišne privrede.
- Uspostavljanje partnerstva javnog, privatnog i nevladinog sektora i zajedničko delovanje u okviru lokalnih akcionih grupa po principima LEADER-a.

3. PRAVNI I STRATEŠKI OKVIR IZRADE STRATEGIJE

Prema Nacionalnom programu ruralnog razvoja od 2011. do 2013. godine⁴ Republika Srbija nema zvaničnu definiciju ruralnih područja. Republički zavod za statistiku ne primenjuje kriterijume ruralnosti, odnosno, standardne indikatore iz međunarodne prakse, već se ruralnim oblastima smatraju one koje ne spadaju u urbane, tj. podela na gradska i ostala područja zasniva se na opštinskim odlukama. Ovim odlukama status urbanog područja dodeljuje se mestu koje ima izrađen generalni urbanistički plan. Nacionalnim programom ruralnog razvoja predviđena je izmenjena kategorizacija ruralnih područja po kojoj su ruralne oblasti „sve teritorije naseljenih mesta osim gradova, koji su taj status dobili prema Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, broj 129/07) i imaju više od 100.000 stanovnika“, osim Beograda i Niša na koje se primenjuje OECD klasifikacija ruralnosti (jer postoje opštine s izraženom poljoprivrednom proizvodnjom). Prema istom dokumentu „marginalnim područjima se smatraju teritorije onih opština koje su definisane na osnovu Pravilnika o određivanju područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi („Službeni glasnik RS”, br. 3/10, 6/10 i 13/10).“ Prema kriterijumima OECD-a, ruralnim oblastima se smatraju one sredine u kojima je gustina naseljenosti ispod 150 stanovnika po kilometru kvadratnom. Prema ovoj definiciji, ruralne oblasti u Srbiji zauzimaju 85% teritorije u kojima živi više od polovine ukupnog stanovništva (55%), sa prosečnom gustinom naseljenosti od 63 stanovnika po kilometru kvadratnom. Južna Srbija koju čini 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga spada u najmanje razvijana područja Srbije. Prema OECD klasifikaciji, Južna Srbija se može svrstati u tipična ruralna područja. Od 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga 10 spadaju u kategoriju marginalnih, odnosno područja sa otežanim uslovima za poljoprivredu. Tipična seoska područja u našoj zemlji imaju nisku gustinu naseljenosti i mala naselja razbacanog/raštrkanog prostornog rasporeda. Zemljište se najčešće koristi u svrhu obavljanja poljoprivrednih delatnosti i šumarstva, a manje površine zauzimaju izgrađeni objekti. Upravo u ruralnim oblastima nalazi se ogroman potencijal u pogledu zastupljenih prirodnih resursa: poljoprivredno zemljište, vode, šume, biodiverzitet, prirodne lepote i predeli, potencijali za obnovljive izvore energije, mineralni resursi i dr. Nezagađena priroda, očuvana baština istorijskog i etnografskog i kulturnog značaja, brojni rekreativni i balneološki, odnosno turistički potencijali imaju sve veću važnost i vrednost ako se uzme u obzir sve veći uticaj i opterećenje od urbanizacije na kvalitet života druge polovine stanovništva Srbije. Ruralni razvoj i dosezanje ravnoteže između ruralnog i urbanog razvoja doprinose poboljšanju kvaliteta života i socio-ekonomskom statusu, generalnom boljitku i za populaciju u ruralnoj oblasti i za stanovništvo urbanih oblasti. Neravnomeran regionalni razvoj doveo je do depopulacije ruralnih oblasti i odlaska (mlađe) populacije sa sela u gradove, koji su ekonomski privlačniji, ali i opterećeni pritiskom migracija odnosno preteranom naseljenošću. To sve utiče na lošije uslove za život u gradskim oblastima i dovodi do pada cena nekretnina u neurbanizovanim oblastima i nerealno visokih cena za ograničen životni prostor u gradovima.

3.1. Nacionalni dokumenti koji se odnose na ruralni razvoj i poljoprivredu

3.1.1. Pravni okvir - Zakoni

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 41/09):

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju je krovni zakon za agrarni sektor i ruralni razvoj. Njime se uređuju ciljevi i način ostvarivanja poljoprivredne politike, vrste i uslovi ostvarivanja prava na podsticaje, korisnici podsticaja, evidentiranje i izveštavanje u poljoprivredi, Registar poljoprivrednih gazdinstava, integrisani poljoprivredni informacioni sistem i niz drugih rešenja vezanih za operacionalizaciju politike u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

⁴ <http://www.ruralinfosrbia.rs/dokumenta/Nacionalni%20program%20ruralnog%20razvoja.pdf>

Poljoprivredna politika i politika ruralnog razvoja Republike Srbije obuhvata mere i aktivnosti u cilju:

- 1) jačanja konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda na tržištu;
- 2) obezbeđivanja kvalitetne i zdravstveno ispravne (bezbedne) hrane;
- 3) obezbeđivanja podrške životnom standardu za poljoprivrednike, koji ne mogu svojom proizvodnjom da obezbede ekonomski opstanak na tržištu;
- 4) obezbeđivanja podrške ruralnom razvoju;
- 5) zaštite životne sredine od negativnih uticaja poljoprivredne proizvodnje.

Zakonom se uređuje više grupa novčanih podsticaja i naknada poljoprivrednicima, kao i uređenje tržišta poljoprivrednih proizvoda. Merama strukturne politike, koje se predviđaju Zakonom, podstiče se ekonomska efikasnost poljoprivredne proizvodnje radi osiguranja stabilnog dohotka i odgovarajućeg poželjnog životnog standarda na seoskom području. Tim merama predviđeno je više vrsta pomoći i to: područjima s otežanim uslovima rada u poljoprivredi tzv. «marginalna područja»; unapređenje program zaštite životne sredine, očuvanje biološke raznovrsnosti, investicije u poljoprivredna gazdinstva i program diverzifikacije ruralne ekonomije i unapređenje kvaliteta života u ruralnim oblastima. Zakonom je određeno da se mere poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja Republike Srbije sprovedu realizacijom Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije, Nacionalnog programa za poljoprivredu i Nacionalnog programa za ruralni razvoj. Pored navedenog zakona, donet je još čitav set Zakona koji se bave pojedinačnim pitanjima vezanim za problematiku poljoprivrednog i ruralnog razvoja. U tekstu niže biće navedeni neki od njih.

Zakon o regionalnom razvoju ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 51/09 i 30/10)

Ovim zakonom uređuju se: nazivi regiona i način određivanja oblasti koje čine region i jedinica lokalne samouprave koje čine oblast, razvrstavanje regiona i jedinica lokalne samouprave prema razvijenosti, razvojna dokumenta, načela, mere, podsticaji i finansiranje i sprovođenje, kao i korisnici finansijski izvori za sprovođenje razvojnih projekata, evaluaciju mera i politike regionalnog razvoja. Ovim zakonom se uspostavlja pet regiona u svrhu podsticanja regionalnog razvoja (čl.5): region Vojvodine, Beogradski region, region Šumadije i Zapadne Srbije, region Istočne i Južne Srbije i region Kosovo i Metohija. Prema stepenu razvijenosti Zakon razlikuje dve grupe regiona (čl.9):

- 1) razvijene regione, čiji je stepen razvijenosti iznad republičkog proseka bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika;
- 2) nedovoljno razvijene regione, čiji je stepen razvijenosti ispod republičkog proseka bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika“, kao i četiri grupe jedinica lokalne samouprave prema stepenu razvijenosti (čl.11.), a prema republičkom proseku.

Zakonom se bliže određuju nadležnosti subjekata regionalnog razvoja, prava, dužnosti i uslovi po pitanju uloge u regionalnom razvoju i izradi planskih dokumenata. Za region Južne i Istočne Srbije Zakon predviđa tri agencije. Prema Zakonu, regionalna razvojna agencija može da se osnuje u obliku privrednog društva ili udruženja osnovanog za obavljanje poslova odnosno unapređenje regionalnog razvoja.

Zakon o stočarstvu ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/09)

Zakon o stočarstvu odnosi se na gajenje domaćih životinja (magaraca, svinja, konja,koza, živine, krznašica, kunića, pčela, goveda, bivola, riba i dr. vodenih organizama (akvakultura) i drugih gajenih životinja).

Uređivanje stočarstva je zasnovano na načelu nediskriminacije koje podrazumeva jednak tretman i podjednake mogućnosti za odgajivače/vlasnike domaćih životinja, a kroz priključenje osnovnoj odgajivačkoj organizaciji i ako je „saglasan da učestvuje u realizaciji odgajivačkog programa“ (čl.4.), pod uslovom da i sam odgajivač ispunjava odgovarajuće uslove za priključenje. Pojednake mogućnosti i načelo nediskriminacije su primenjeni i kroz definisanje subjekata u stočarstvu na pravna i fizička lica i preduzetnike, odnosno pruža se mogućnost svim zainteresovanim stranama da se uključe u bavljenje stočarstvom (ukoliko ispunjavaju odgovarajuće uslove).

Zakon o poljoprivrednom zemljištu ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 62/06, 65/08 i 41/09)

Prema zakonu o poljoprivrednom zemljištu poljoprivredna osnova zemljišta je obaveza Republike, a treba da bude usaglašena sa Nacionalnim programom za poljoprivredu i Nacionalnim programom za ruralni razvoj. U okviru obaveza lokalnih samouprava je obaveza usvajanja godišnjeg programa zaštite, korišćenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini koje je na teritoriji lokalne samouprave. Postupak davanja poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini u zakup se sprovodi ograničenjem prava učešća u prvom krugu javnog nadmetanja za zakup poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini, koji sprovodi jedinica lokalne samouprave na čijoj je teritoriji predmetno zemljište, na fizička i pravna lica upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava koja imaju prebivalište, odnosno sedište u katastarskoj opštini (za fizička lica) ili jedinici lokalne samouprave (za pravna lica) u kojoj je predmetno zemljište. Ukoliko prvi krug ne uspe, u drugom krugu javnog nadmetanja za zakup poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini pravo učešća imaju i fizička i pravna lica koja nisu prostorno vezana, uz uslov da su upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava.

Zakon o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 30/10)

Ovim zakonom su stvoreni preduslovi za efikasniji transfer znanja i tehnologija u oblasti poljoprivrede i porast konkurentnosti poljoprivrede kao osnovnog ekonomskog sektora ruralnih područja.

Zakon o organskoj proizvodnji („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 30/10)

Ovim zakonom uređuje se proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama organske proizvodnje, ciljevi i načela organske proizvodnje, metode organske proizvodnje, kontrola i sertifikacija u organskoj proizvodnji, prerada, obeležavanje, skladištenje, prevoz, promet, uvoz i izvoz organskih proizvoda, kao i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju, subjekti koji obavljaju poslove u vezi sa organskom proizvodnjom, kontrolne organizacije, metode organske proizvodnje, kontrola i sertifikacija u organskoj proizvodnji, nadzor, prerada, obeležavanje, skladištenje, prevoz, promet kao i uvoz i izvoz organskih proizvoda i utvrđuju kaznene odredbe.

Zakon o bezbednosti hrane ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/09)

Zakon o bezbednosti hrane ima cilj da „obezbedi visok nivo zaštite života i zdravlja ljudi i zaštitu interesa potrošača, uključujući načelo poštenja i savesnosti u prometu hranom, uzimajući u obzir kada je to moguće zaštitu zdravlja i dobrobiti životinja, kao i zdravlja bilja i zaštite životne sredine“ (čl.3.). Usvajanjem Zakona ostvareni su preduslovi za izmenu sistema bezbednosti hrane u skladu sa međunarodnim ugovorima i propisima i obaveznim standardima koje sprovode EU, FAO, WHO i WTO. Ovim Zakonom se nivo bezbednost hrane reguliše na nivou „od njive do trpeze“ tako što su propisane obaveze svih subjekata u lancu proizvodnje i plasmana hrane i hrane za životinje. Bezbednost hrane utvrđuje se na osnovu uslova u svakoj fazi proizvodnje, prerade i prometa, kao i pripreme i načina upotrebe od strane potrošača i na osnovu informacija dostupnih potrošaču, uključujući podatke na deklaraciji.

Zakonom o bezbednosti hrane propisano je da se analiza rizika vrši kao redovna aktivnost u sistemu bezbednosti hrane, a na osnovu naučnih dokaza i mišljenja Stručnog Saveta za procenu rizika u oblasti bezbednosti hrane (radna grupa koju osniva MPTŠV). Stručni savet, između ostalih poslova, ima obavezu da u radu primenjuje informacije i smernice Evropske agencije za bezbednost hrane (EFSA). Zakonom se uvodi obaveza samokontrole subjekata u poslovanju hranom da uspostave sistem za osiguranje bezbednosti hrane u svim fazama proizvodnje i objektima, "osim na nivou primarne proizvodnje" i u "u skladu sa principima dobre proizvođačke i higijenske prakse i analize opasnosti i kritičnih kontrolnih tačaka (HACCP)" (Čl.47.).

Zakon o dobrobiti životinja ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/09)

Donošenjem ovog zakona Republika Srbija je isključila dotadašnje poimanje životinja kao ekonomskog resursa. Zakonom su jasno izdvojene odredbe koje se odnose na životinje koje se upotrebljavaju u proizvodne svrhe, naučno istraživačke svrhe, kao radne i službene životinje, za kućne ljubimce, za životinje koje se koriste na javnim skupovima (npr. na izložbama) kao i za napuštene i izgubljene kućne ljubimce. Ovim zakonom je definisana moralna obaveza ljudi da brinu o životinjama (kao o bićima koja imaju osećanja te mogu pretrpeti stres, bol i patnju), posebno onim vrstama od kojih i čovek egzistencijalno zavisi. U tom smislu pod dobrobiti životinja smatra se briga i gajenje životinja u takvim uslovima da životinja živi i obavlja životne aktivnosti tako da joj se ne prouzrokuju psihička (strah, stres) i fizička patnja (bol i povrede). Zakonom su propisane obaveze svih vlasnika i držalaca životinja u ostvarivanju dobrobiti životinja kroz zaštitu životinja: od zlostavljanja, pri držanju, prometu, prevozu, uzgoju, sprovođenju istraživanja i eksperimenata, lišavanju života i klanju.

Zakon o zdravlju bilja ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/09)

Ovim zakonom uređuje se unutrašnji promet, skladištenje i uvoz bilja i biljnih proizvoda (fitosanitarna kontrola), uslovi za pružanje usluga u oblasti zaštite zdravlja bilja i mere i uslovi za pružanje usluga u oblasti zaštite bilja, a u skladu sa međunarodno prihvaćenim standardima i preporukama IPPC (Međunarodne konvencije o zaštiti bilja). Zakonom o zaštiti zdravlja bilja propisana je obaveza upisa u poseban Registar MPTŠV subjekata koji posluju sredstvima za ishranu bilja i oplemenjivača zemljišta, što je obaveza propisana i ostalim zakonima iz oblasti poljoprivrede. Ovim zakonom se ukida nadležnost lokalne samouprave u zaštiti bilja, a predviđa se mogućnost gajenja organizama koji su neprijatelji štetnih organizama propisanih listama štetnih organizama i objekata, što omogućava da se zaštita bilja sprovodi na ekološki podoban način.

Zakon o javnim skladištima za poljoprivredne proizvode ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 41/09)

Zakon o javnim skladištima za poljoprivredne proizvode uređuje delatnost, uslove za određivanje i odgovornost javnih specijalizovanih skladišta za žitarice, voće i povrće, industrijsko bilje i u svežem ili polu-prerađenom stanju, kao i uslove uskladištenja. Javno skladište za poljoprivredne proizvode ima obavezu registracije za tu delatnost i upisa, uz ispunjenost uslova, u Registar javnih skladišta za koji je nadležno MPTŠV i koje izdaje rešenje o dozvoli za rad. Dozvola za rad se izdaje na vremenski ograničen rok i može se odnositi na pojedine ili na sve vrste poljoprivrednih proizvoda.

3.1.2. Strateški okvir-Strategije i programi

Važnost regionalnog razvoja i umanjeње disbalansa u razvoju između regiona obuhvaćeni su u svim okvirnim strategijama: Strategiji održivog razvoja, Strategiji regionalnog razvoja, Strategiji za smanjenje siromaštva i drugim. Niže će biti navedene neke od njih, hronološkim redom, s akcentom na regionalni i ruralni razvoj. Takođe će biti navedeni Programi koji se odnose na ruralni razvoj i poljoprivredu.

Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji: Strategija za smanjenje siromaštva usvojena je u Vladi Republike Srbije 2003. godine. Strategijom se apostrofira ozbiljnost problema siromaštva ruralnih oblasti i ozbiljnost siromaštva na selu u odnosu na siromaštvo u urbanim sredinama, a akcenat je na smanjenju siromaštva. U strategiji se kao razlog za pomenute razlike navodi činjenica da za veći deo seoskog stanovništva ne postoji sigurnost po pitanju prihoda (posebno u periodu tranzicije). Razlozi nerazvijenosti i zaostajanja ruralnih područja u razvoju su: depopulacija, nepovoljna demografska i obrazovna struktura stanovništva, među-regionalne demografske razlike i fragmentacija zajednica nerazvijenih područja. Ciljevi Strategije za smanjenje ruralnog siromaštva su usmereni na multidisciplinarni pristup i uključenost ostalih privrednih sektora i delatnosti kroz stimulisanje zapošljavanja i poboljšanje kvaliteta života odnosno standarda ruralnog stanovništva. Ostvarivanje posebnih i strateških ciljeva treba da se ostvari kroz: unapređenje poljoprivredne proizvodnje i ruralne infrastrukture, stručna usavršavanja i obrazovanje seoskog stanovništva i poboljšanje sadržaja i kvaliteta života ovih oblasti. „Održiv razvoj privatnog poljoprivrednog sektora“ i „nova uloga poljoprivrede u ruralnoj ekonomiji“ su prepoznati kao glavni modaliteti za smanjenje ruralnog siromaštva. To podrazumeva da je veći broj ljudi angažovan u primarnoj proizvodnji, a da se ostali ljudski resursi usmere na prerađivački sektor i ostale aspekte ruralne ekonomije. Kao što je navedeno gore, Strategijom se razvoj seoskih područja povezuje i sa aspektima koji utiču na kvalitet života i zdravlja stanovništva, a kroz aktivnosti koje su u skladu sa poboljšanjem stanja životne sredine: razvoj infrastrukture (poboljšanje vodosnabdevanja i kanalizacionog sistema), održivu upotreba zemljišta, očuvanje i upravljanje šumskim resursima i uopšte biodiverzitetom.

Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije od 2006. do 2012. godine: Jedan od ciljeva ove strategije je ravnomerni regionalni razvoj, posebno nerazvijenih područja, pri čemu se ističe značaj za umanjeње regionalne neravnomernosti u razvoju, između ostalog i juga Srbije. Poljoprivreda i njoj bliske privredne delatnosti u ovoj Strategiji su prepoznate kao osnovne prednosti Srbije, a prerađivačka industrija, kao jedan od glavnih pokretača privrednog razvoja. U oblasti poljoprivrede Strategija privrednog razvoja Republike Srbije se nadovezuje na ciljeve definisane Strategijom razvoja poljoprivrede. Osim poljoprivredom Strategija privrednog razvoja se bavi i pitanjem ruralnog razvoja i drugim privrednim delatnostima (turizmom, saobraćajem i dr.). Osvrt na problematiku poljoprivrede i poljoprivrednih proizvođača dat je u delovima koji tretiraju oblasti socijalnih pitanja, zapošljavanja i regionalnog razvoja. U oblasti zaštite životne sredine Strategija obrađuje monitoring i kontrolu upravljanja otpadom, smanjenja zagađenja zemljišta, površinskih i podzemnih voda.

Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine: Ovom Strategijom je napravljen iskorak u rešavanju problema regionalnog razvoja. Naime, ona „predstavlja prvi strateški razvojni dokument iz oblasti regionalnog razvoja koji na konzistentan i celovit način definiše osnovne razvojne prioritete regionalnog razvoja zemlje i načine njihovog ostvarivanja u narednim godinama“. Strategijom je područje Jablaničkog i Pčinjskog okruga prepoznato kao područje sa nainepovoljnijom situacijom i istaknuto je da od ukupno 13 opština deset opština ima status nerazvijenih i to: Bojnik, Bosilegrad, Bujanovac, Crna Trava, Lebane, Medveđa, Preševo, Trgovište, Vladičin Han i Vlasotince. U ovoj Strategiji se jasno definišu osnovni prioriteti regionalnog razvoja i načini njihovog rešavanja u republici Srbiji. Razvojna politika Republike Srbije se može raščlaniti na: podsticanje daljeg razvoja razvijenih lokalnih samouprava i na razvoj nerazvijenih lokalnih samouprava, a zadatak države je da se stara o ravnomernom regionalnom razvoju. Podsticanje kontinualnog razvoja razvijenih lokalnih samouprava je važno, jer su Gradovi Leskovac i Vranje značajni faktori u razvoju okolnih samouprava i okruga u celini. Uticanjem na razvoj nerazvijenih područja je u sinergizmu sa uticajem razvijenih oblasti, što bi

trebalo da spreči njihovo dalje nazadovanje u odnosu na prosek, te umanja razvojne probleme na nivou regiona u celini. Osnovni razvojni prioriteti doneti u Strategiji regionalnog razvoja su: održivi razvoj, povećanje regionalne konkurentnosti, smanjenje regionalnih razlika, nastavak procesa decentralizacije, izgradnja institucionalne regionalne infrastrukture i zaustavljanje procesa negativnih demografskih trendova (demografske regresije, starenja i dr.). Još jedna od prednosti strategije je što je zasnovana na uspešnim razvojnim politikama koje se odnose na regione novih članica EU. Upravo primenom pomenutih modela, Strategija usmerava i ukazuje na važnost i značaj uloge koje imaju državne institucije u regionalnom razvoju, posebno NRP.

Nacionalna strategija održivog razvoja ("Službeni glasnik Republike Srbije" 57/08): Strategija održivog razvoja usvojena je 2008. godine. Održivi razvoj strategijom se definiše kao „ciljno orijentisan, dugoročan, neprekidan, sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na svim nivoima“. Strategijom su definisani prioriteti za ostvarivanje vizije strategije do 2017. godine. Pored svakog od prioriteta održivog razvoja, u strategiji se navode mehanizmi odnosno načini za njihovo postizanje, pa je tako preduslov za postizanje konkurentne tržišne privrede i uravnoteženog ekonomskog rasta makroekonomska stabilnost, završetak privatizacije, unapređenje uslova za privlačenje stranih direktnih investicija, povećanje izvoza, podsticanje inovacija i razvoj malih i srednjih preduzeća, postizanje sigurnosti u snabdevanju energijom uz povećanje energetske efikasnosti i proizvođača i potrošača (posebno privrede) i promovisanje informatičkog društva. Da bi se ostvario razvoj infrastrukture i ravnomeran regionalni razvoj neophodno je ostvariti: proširenje i unapređenje saobraćajne infrastrukture; razvoj komunalne infrastrukture; smanjenje regionalnih neravnomernosti i siromaštva i podizanje regionalne konkurentnosti; podsticanje ravnomernog regionalnog razvoja i lokalnih razvojnih inicijativa tako što će se otvoriti različite mogućnosti saradnje privatnog i javnog sektora uz sagledavanje rodne dimenzije i perspektive razvoja; adekvatno korišćenje prostora, kao važnog resursa za regionalni razvoj; održivi razvoj energetske infrastrukture u skladu sa očekivanim dinamičnim privrednim rastom; ruralni razvoj.

U oblasti regionalnog i lokalnog održivog razvoja Strategijom je definisano jedanaest ciljeva vezanih za decentralizaciju, jačanje regionalne saradnje, međuregionalne saradnje i konkurentnosti, smanjenje regionalnih disproporcionalnosti u razvoju (unutar regiona i između sela i grada), kontinualno jačanje i unapređivanje komunalne infrastrukture, zaštitu i korišćenje prirodnih resursa kojima u nadležnosti lokalnih samouprava primenom ekonomskih instrumenata (npr. fondova za zaštitu životne sredine) u skladu sa principima održivog razvoja, bolja organizacija i koordinacija lokalnih samouprava, administracije na lokalnom nivou i javnih preduzeća i intenziviranje primene principa javnosti u radu, obaveštavanja i participacije građanstva u procese planiranja i odlučivanja. U Strategiji se naglašava značaj šumarstva u primeni fleksibilnih mehanizama Kjoto protokola i značaj razvoja agro i ruralnog turizma, posebno u oblastima u kojima poljoprivreda zbog prirodnih uslova ili nekih drugih ograničavajućeg faktora ne može biti primarna ekonomska delatnost.

Nacionalni program ruralnog razvoja 2011-2013: Nacionalni program ruralnog razvoja MPTŠV usvojen je 2011. godine. To je prvi zvanično usvojen dokument koji se bavi ruralnim razvojem. Ovim programom su propisane mere podrške prioritetnim sektorima poljoprivrede: žitarica, industrijskog bilja, mesa i mleka, vinove loze, voća i povrća. Strateški ciljevi programa su:

1. Održivo unapređenje poljoprivrednog i prehrambenog sektora ciljano usmerenim investicijama radi unapređenja i povećanja njihove konkurentnosti;

2. Unapređenje standarda bezbednosti hrane, veterinarskih i fitosanitarnih standarda, standarda zaštite životne sredine i drugih standarda u skladu sa pravnim tekovinama EU (Acquis Communautaire);
3. Održivom razvoju ruralne ekonomije i ruralnih oblasti i opšte podsticanje proširenja poljoprivrednih aktivnosti na selu.

Poseban osvrt u Programu prilikom kreiranja mera dat je: ženama pri konkurisanju za novčana sredstva, populaciji mlađoj od 40 godina kako bi se umanjio trend depopulacije ruralnih oblasti i proizvođačima iz marginalnih oblasti koji se poljoprivredom bave u otežanim uslovima. Sve propisane mere za podršku ruralnom razvoju su u saglasnosti sa evropskim modelom mera u cilju efikasnijeg korišćenja sredstava EU pretpristupnih fondova u budućnosti.

U prilogu NPRR nalaze se rezultati projekta „Podrška programiranju ruralnog razvoja i sistemu za plaćanja u Republici Srbiji i Crnoj Gori”, tokom koga su, primenom klaster analize sa preko 40 indikatora, utvrđeni ruralni regioni Republike Srbije, kako bi se na osnovu demografskih, socio-ekonomskih, ekoloških i uslova za bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom utvrdile optimalne aktivnosti i delovanja poljoprivredne politike u oblasti planiranja i sprovođenju programa. Prema ruralnim regionima datim u prilogu NPRR sve opštine, osim Vranja (region 2-Region malih urbanih ekonomija sa intenzivnom poljoprivredom) Jablaničkog i Pčinjskog okruga pripadaju trećem regionu - Planinskom regionu, sa ekonomijom baziranom na prirodnim bogatstvima koji je i teritorijalno najveći region u Republici Srbiji (29% teritorije). Veći deo lokacija je iznad 500m^{mnv}, a ravničarska područja ovog regiona se nalaze u dolinama velikih reka. Karakteriše ih diversifikovana privredna i poljoprivredna proizvodnja i najmanja gustina naseljenosti (43 stanovnika/km²), sa regionalnim varijacijama u regionalnoj gustini naseljenosti, lošom obrazovnom strukturom značajnog dela populacije. Najveći broj zaposlenih je u primarnom sektoru (poljoprivredi i rudarstvu; 38,63% od ukupnog BDP-a u regionu). Poljoprivredno zemljište zauzima 55,36% od ukupne površine ovog, a i udeo šuma je veoma visok (~ 37% od ukupne teritorije regiona). Dostupna poljoprivredna površina po stanovniku iznosi 1,26 ha, a po licu zaposlenom u poljoprivredi iznosi 11,32 ha, što je iznad iste vrednosti u drugim ruralnim područjima. Produktivnost rada poljoprivrede u ovom regionu je na niskom nivou u odnosu na ostala područja. U ovom regionu, uprkos evidentnim potencijalima, nisu dovoljno razvijene: organska proizvodnja, berba lekovitog bilja i berba šumskih plodova i bilja. U delatnosti stočarstva područje ima značajan doprinos. U pogledu infrastrukture, ovo je najmanje razvijen region u Republici Srbiji. U svim delatnostima, postoje unutar regionalne disproporcije i proizvodnja nije skoncentrisana.

Nacionalni program poljoprivrede Srbije 2010 -2013: Nacionalni program poljoprivrede je instrument sprovođenja poljoprivredne politike, a zasnovan na Zakonu o poljoprivredi i ruralnom razvoju i definisan članom 5. Zakona („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 41/09). Nacionalni program poljoprivrede je namenjen velikom broju korisnika od javnih ustanova i preduzeća, do privatnih preduzeća i individualnih poljoprivrednih proizvođača do stranih investitora i donatora. Program se donosi kako bi se osigurala stabilna i predvidljiva politika ovog vremenski zahtevnog sektora. Opšti ciljevi programa su: povećanje konkurentnosti poljoprivrede; bezbednost hrane; podrška životnom standardu ljudi koji nisu svojim stepenom razvoja u mogućnosti da prate ekonomske reforme, a zavise od poljoprivrede; održivi razvoj sela; zaštita životne sredine i priprema poljoprivrede Republike Srbije za pristupanje EU. Pored opštih ciljeva definisani su i posebni ciljevi kao i mehanizmi tj. aktivnosti za njihovo realizovanje.

3.2. Regionalni dokumenti koji se odnose na ruralni razvoj i poljoprivredu

Relevantni dokumenti na regionalnom nivou omogućavaju planiranje i implementaciju mera i aktivnosti za unapređenje stanja u ruralnom razvoju regiona, ali i uvid u istorijske prilike razvoja i socio-ekonomske situacije u regionu.

Strategija regionalnog razvoja za Jablanički i Pčinjski okrug (2008-2012)

Strategija regionalnog razvoja za Jablanički i Pčinjski okrug i prateći Regionalni programski dokument su nastali zasnovani na viziji Regionalnog socio-ekonomskog plana razvoja Južne Srbije 2005-2007⁵ (RSEDP) i kroz partnerstvo javnog i privatnog sektora: opština, regionalnih organizacija, predstavnika privatnog sektora i poslovnih udruženja/udruženja privrednika.

Strategija je zasnovana na utvrđivanju prioriteta razvoja i identifikaciji niza integrisanih regionalnih ciljeva i tematskih projekata u skladu sa neophodnim aktivnostima (u prioritarnim oblastima) koje treba sprovoditi u regionu zarad „dugoročnog i integrisanog društveno-ekonomskog razvoja regiona“. U skladu s rečenim, Strategijom regionalnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga su definisani ključni ciljevi, izazovi i mogućnosti u regionu, kao i mere i potrebe za razvoj regiona. Prioriteti i ciljevi strategije regionalnog razvoja su:

1) Regionalni ekonomski i privredni razvoj:

Cilj 1.1. Pružanje podrške poslovanju regiona i indirektnim korisnicima u opštinama u cilju jačanja kapaciteta za regionalno fokusiran ekonomski i privredni razvoj opština,

Cilj 1.2. Podsticanje pozitivne investicione klime u regionu,

Cilj 1.3. Podsticanje zapošljavanja mladih u regionu,

Cilj 1.4. Jačanje industrijskih klastera u regionu kroz programe za podršku klasterima,

Cilj 1.5. Promovisanje regiona kao odredišta povoljnog za investiciona ulaganja;

2) Razvoj infrastrukture u regionu:

Cilj 2.1. Infrastruktura za regionalni ekonomski razvoj,

Cilj 2.2. Region zelene energije,

Cilj 2.3. Ravnomeran razvoj infrastrukture u različitim delovima regiona,

Cilj 2.4. Uklanjanje barijera za regionalni razvoj;

3) Razvoj veština i zapošljavanja u regionu:

Cilj 3.1. Unapređenje preduzetništva i prilagodljivost radnika,

Cilj 3.2. Podsticaj zapošljavanju nezaposlenih lica koja traže posao i radno neaktivnog stanovništva,

Cilj 3.3. Razvoj ljudskih resursa i doživotno učenje,

Cilj 3.4. Jednake šanse i uključivanje u društvene tokove,

Cilj 3.5. Institucionalni i administrativni kapaciteti;

4) Razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj u regionu:

Cilj 4.1. Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja

Cilj 4.2. Podsticaj učenju, edukaciji i sticanju veština kako bi se stvorili putevi za zapošljavanje u poljoprivrednom sektoru regiona,

Cilj 4.3. Razvoj brendiranja poljoprivrednih proizvoda iz regiona,

Cilj 4.4. Zapošljavanje na selu i razvoj infrastrukture,

⁵ Integralni plan socio-ekonomskog razvoja: južna Srbija (2005-2007), pripremila je Evropska agencija za rekonstrukciju (EAR) (2005).

Cilj 4.5. Podsticaj poljoprivrednim udruženjima i kooperativama,

Cilj 4.6. Podsticanje organske proizvodnje u regionu;

5) Regionalni razvoj turizma:

Cilj 5.1. Studija izvodljivosti za regionalni turizam,

Cilj 5.2. Jačanje turističkih kapaciteta i ponuda regiona.

U Regionalnom programskom dokumentu naveden je sažet pregled ciljeva Strategije i projekata, odnosno programskih aktivnosti i vrednosti projekata, za period od 2008-2012. godine. Dakle, dokument predstavlja instrument realizacije ciljeva Strategije. Prioriteti, ciljevi i projekti su zamišljeni kao dinamični i fleksibilni, kako bi se region na što efikasniji način približio blagostanju i dugoročnom prosperitetu.

Regionalni prostorni plan opština Južnog Pomoravlja ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 83/10)

Regionalni prostorni plan opština Južnog pomoravlja je urađen na osnovu Odluke o izradi RPP JP za period od 2006 - 2021 godine („Službeni glasnik RS”, broj 93/06), „sa elementima za prvu, prioritetnu etapu implementacije Prostornog plana za period do 2014. godine“ s obuhvatom područja Jablaničkog i Pčinjskog okruga. RPP JP je izrađen u svrhu sprovođenja, tj. realizacije nacionalnih, regionalnih i lokalnih razvojnih interesa (zaustavljanje negativnih ekonomskih i demografskih trendova). “Donošenjem Prostornog plana obezbediće se planski osnov za: racionalnu organizaciju, izgradnju, uređenje i korišćenje prostora; zaštitu životne sredine; poboljšanje kvaliteta življenja lokalnog stanovništva unapređenjem infrastrukturne i komunalne opremljenosti i razvojem privrede (u prvom redu malih i srednjih preduzeća i turizma); i smernice za institucionalno-organizacionu, upravno-kontrolnu i informatičku podršku primene“.

Prostorni plan područja infrastrukturnog koridora Niš - granica Republike Makedonije ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 77/2002)

Prostornim planom utvrđuju se osnove organizacije, korišćenja, uređenja i zaštite područja infrastrukturnog koridora, na delovima teritorija grada Niša i skupština opština Merošina, Doljevac, Gadžin Han, Leskovac, Vlasotince, Vladičin Han, Vranje, Bujanovac i Preševo.

Prostorni plan područja infrastrukturnog koridora Niš-granica Republike Makedonije je dugoročni razvojni dokument koji se donosi za vremenski period do 2020. godine. Od 05.03. – 03.04.2012. na javnom uvidu je bio Nacrt izmena i dopuna prostornog plana područja infrastrukturnog koridora Niš- granica Republike Makedonije.⁶

Prostorni plan područja posebne namene Vlasina ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 133/04)

Osnovni zadatak ovog plana je da se njime utvrde ciljevi, politika i koncepcija organizacije, uređenja, korišćenja i zaštite prostora obuhvaćenog planom i to sa stanovišta zaštite prirodnih vrednosti, a posebno izvorišta vodosnabdevanja od posebnog značaja za ovaj region i za Srbiju u celini, odnosno za razvoj turizma na istom području, što je od posebnog interesa kako za navedene opštine tako i za Republiku u celini. Da bi ovaj plan rešio pomenute zadatke kao i druge probleme zaštite, prostornog uređenja i razvoja ovog područja, primenjen je metod integralnog planiranja prostornog sistema, ali podvrgnut interesima zaštite vodoizvorišta, uređenja prirodne celine i razvoja turizma.

⁶ Republička agencija za prostorno planiranje Republike Srbije: <http://www.rapp.gov.rs/index.php?idstr=264>

Ovaj metod podrazumeva ravnopravan tretman prirodnog, društvenog i ekonomskog sistema i prethodnu procenu društveno-ekonomske i ekološke opravdanosti razvoja planiranih sistema posebne namene. Proširene granice utvrđene ovim planom, obuhvataju celinu prirodnog sistema područja Vlasina, odnosno delove prostora opština Surdulica, Crna Trava i Bosilegrad oko Vlasinskog jezera kao epicentra ovog područja. Ovim se u budućnosti otvara nužnost i perspektiva prekogranične saradnje sa regionom i opštinama Bugarske u pograničnom području, upućujući na evropske fondove.

Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja juga Srbije opština Preševo, Bujanovac i Medveđa ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 21/2007)

Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja juga Srbije – opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa pripremljena je sa ciljem ubrzavanja ekonomskog razvoja opština u sastavu Jablaničkog i Pčinjskog okruga kao najnerazvijenijih okruga u Republici Srbiji. Osnovni ciljevi Strategije su: 1) Stvaranje podsticajnog privrednog ambijenta; 2) Jačanje kapaciteta lokalnih samouprava za pružanje usluga postojećim preduzećima i preduzećima koja započinju poslovanje u ovim opštinama i njihovim povezivanjem sa državnim institucijama iz oblasti privrednog razvoja; 3) Vrednovanje upotrebe lokalnih resursa, obzirom da opštine Jablaničkog i Pčinjskog okruga imaju značajne prirodne potencijale. Strategija realizaciju ciljeva zasniva na unapređenjima u šest definisanih prioriteta: infrastrukture; poljoprivrede i ruralnog razvoja; industrije, usluga i razvoju malih i srednjih preduzeća; turizma; razvoju ljudskog potencijala i socijalnih pitanja i privlačenju stranih direktnih investicija. Strategija sadrži i Akcioni plan u okviru koga su dati projekti za definisane prioriteta oblasti, po opštinama, nosioci i rokovi implementacije nabrojanih projekata.

3.3. LEADER pristup u izradi strateškog dokumenta

Većina lokalnih samouprava u Srbiji ima strateške planove razvoja u kojima su ruralni razvoj i razvoj poljoprivrede prepoznati kao prioriteta oblasti. Treba imati u vidu da je problem postojećih strateških planova nepotpuna razvijenost, odnosno nekompletnost, odsustvo participativnosti i realnog prikaza stanja na terenu. Jedan od značajnih problema je odsustvo akcionih planova. Da bi strategija bila primenljiva neophodno je da se izrade i prateći akcioni planovi, a kada se oni i urade neophodno je vršiti internu i eksternu evaluaciju i prilikom izrade planova uvek u vidu imati potrebne troškove za monitoring i potrebu njihove povremene revizije na osnovu rezultata monitoringa. Podsticanje socijalnog kapitala se može vršiti postepenim uvođenjem lokalnih strategija ruralnog razvoja. One utiču u pozitivnom smislu na interesovanje i aktivno učešće lokalnog stanovništva kroz ostvarivanje javno-privatnog partnerstva (JPP) u obliku lokalnih akcionih grupa (LAG). Proces izrade ove strategije imao je sve napomenute činjenice u vidu, a pristup participativnosti ostvaren je primenom PLA/PRA metodologije. Još od 1992. godine Evropska Unija, razvija specifični pristup i primenjuje programe ruralnog razvoja pod nazivom LEADER, kroz koje finansira različite aktivnosti ruralnih zajednica. LEADER pristup se zasniva na saradnji između državne uprave, lokalne samouprave, nevladinog sektora i privatnog sektora u cilju definisanja prioriteta odnosno smernica razvoja na lokalnom nivou, razvijanje kapaciteta i razmene iskustava i znanja. Saradnja se ostvaruje kroz lokalne akcione grupe (LAG). Lokalne akcione grupe su jedan od oblika javno – privatnog partnerstva (JPP) u čijem sastavu se nalaze predstavnici gore navedenih grupa⁷.

⁷European Commission (2007) Instrument for Pre-accession Assistance (IPA) Multi-annual Indicative Financial Framework for 2009-2011, COM (2007) 689 Final. <http://ec.europa.eu/leaderplus>

Srbija je u ovom trenutku jednako daleko od programa LEADER, koliko je daleko njeno priključenje Evropskoj Uniji, no koncept na kome se LEADER program zasniva i potreba za formiranjem LAG-ova odavno je prisutna u ruralnim sredinama Srbije i procesi prepoznavanja potrebe za uspostavljanjem lokalnih partnerstava zarad razvoja ruralnih oblasti uveliko su u toku. Budući da predpristupni fondovi EU (IPARD) predviđaju podršku uspostavljanju ovih partnerstava i njihovim početnim koracima u razvoju i sprovođenju lokalnih strategija ruralnog razvoja, sada je potrebno otpočeti pripremne radnje koje će omogućiti da se, čim političke prilike i status to dozvole, odmah realizuju projekti od značaja za ruralni razvoj. Naime, priprema ruralnih zajednica za usvajanje i sprovođenje integrisanih razvojnih strategija, kroz lokalno partnerstvo u sklopu drugog prioriteta (doprinos održivom razvoju ruralnih područja) IPARD programa treba da stvori preduslove za primenu LEADER pristupa i programa u Srbiji. Iz tog razloga je značajno da se strateški dokumenti na lokalnom nivou pripreme i realizuju prema LEADER pristupu, kako bi se uspostavile efikasne lokalne akcione grupe i njihova saradnja na rešavanju razvojnih problema i ubrzao napredak ruralnih područja u budućnosti.

4. METODOLOGIJA

4.1. Metodologija izrade Strategije

Metodologija izrade Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 bazira se na multi-sektorskom pristupu, participativnoj analizi reprezentativnih sela regiona primeni LEADER pristupa i procedura za izradu razvojnih dokumenata koji su definisani Uredbom o strukturi, metodologiji izrade, načinu usklađivanja razvojnih dokumenata, načinu sprovođenja javne rasprave, kao i načinu i rokovima izlaganja na javni uvid razvojnih dokumenata regionalnog razvoja ("SL. GLASNIK RS", BR. 15/2011). Sama Izrada razvojnih dokumenata može se podeliti u dve ključne faze:

- Obezbeđenje institucionalnog uređenja za izradu razvojnih dokumenata i
- Organizovanje procesa izrade strategije.

4.1.1. Institucionalno uređenje za izradu Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017

Prvi korak u izradi Strategije je stvaranje jakog partnerstva javnog, privatnog i nevladinog sektora u cilju preciznog identifikovanja potencijala i razvojne perspektive regiona. S tim u vezi održana je serija radnih sastanaka i radionica sa predstavnicima privatnog, javnog sektora i nevladinog sektora iz 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Rezultati ovih sastanaka/radionica su:

- 1) Obezbeđena formalna podrška lokalnih vlasti 13 opština za proces izrade Strategije.
- 2) Definisan reprezentativni uzorak seoskih zajednica regiona: Svaka od 13 opština regiona je u saradnji sa lokalnim akterima ruralnog razvoje, rešenjem ili odlukom odredila 5 sela gde se sprovode terenska anketna istraživanja. Glavni kriterijumi koji su tom prilikom poštovani su veličina i značaj sela za opštinu, geografski položaj i određene specifičnosti sela (blizina kulturnoistorijskih spomenika, blizina zaštićenih prirodnih dobara, adekvatna zastupljenost ravničarskih i planinskih sela).
- 3) Osnovana neformalna Regionalna grupa za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga kroz potpisivanje Sporazuma o osnivanju neformalne Regionalne grupe za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Regionalna radna grupa za ruralni razvoj je formirana od 38 institucija/organizacija iz regiona. Struktura regionalne grupe za ruralni razvoj u potpunosti prati načela LEADER-a za osnivanje Lokalnih Akcionih grupa (LAG). Struktura radne grupe: Javni sektor 39.47%, privatni sektor 26.32%, NGOs sektor 34.21%. (Prilog № 2)

	Broj institucija/organizacija koje su pristupile Regionalnoj grupi za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga	%
I JAVNI SEKTOR	15	39.47%
II PRIVATNI SEKTOR	10	26.32%
III NGO SEKTOR	13	34.21%
Total	38	100.00%

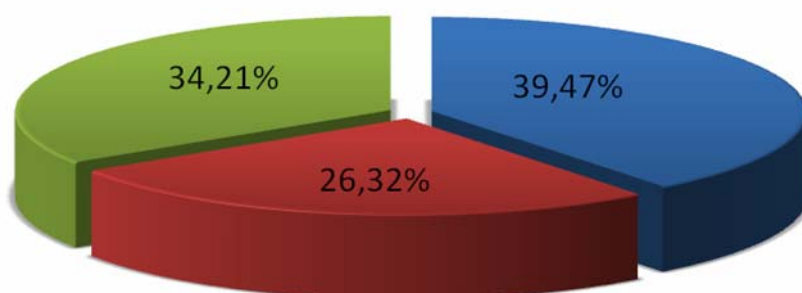

Tabela № 1.: Lista reprezentativnih seoskih zajednica Jablaničkog i Pčinjskog okruga

№	NAZIV GRADA/ OPŠTINE	NAZIV SELA	SAGLASNOST INSTITUCIJE
JABLANIČKI OKRUG			
1	LESKOVAC	Babičko, Brestovac, Belanovce, Oruglica i Navalin	Rešenje broj 1014/210-IV od 05/06/2010
2	BOJNIK	Lapotince, Gornje Konjuvce, Dragovac, Orane i Gornje Brijanje	Rešenje broj 65/2010 od 07/05/2010
3	CRNA TRAVA	Gradska, Darkovce, Krivi Del, Zlatance i Jabukovik	Rešenje broj 3320-46/2010-01
4	LEBANE	Štulac, Šumane, Togačevce, Klajić i Bošnjace	Rešenje broj 02/62 od 05/05/2010
5	MEDVEĐA	Gazdare, Rujkovac, Tupale, Lece i Maćedonce	Rešenje broj 017/10 od 27/04/2010
6	VLASOTINCE	Dadince, Donji Prisjan, Ladovica, Boljare i Donja Lomnica	Rešenje broj 320-35/2010 od 17/03/2010
PČINJSKI OKRUG			
7	VRANJE	Ranutovac, Neradovac, Buštranje, Golemo Selo i Barelić	Rešenje broj 0077/10 od 09/06/2010
8	BOSILEGRAD	Gornja Ljubata, Gornja Lisina, Donje Tlamino, Rikačevo i Rajčilovci	Rešenje broj 320-156/2010 od 20/04/2010
9	BUJANOVAC	Žbevac, Veliki Trnovac, Letovice, Rakovac i Nesalce	Rešenje broj 093/10 od 20/04/2010
10	PREŠEVO	Oraovica, Crnotince, Miratovac, Žuinice i Ilince	Rešenje broj 06-25/3 i 06-25/4 od 16/04/2010
11	SURDULICA	Alakince, Dugojica, Masurica, Božica i Vlasina Rid	Rešenje broj 320-18/10-01 od 20/04/2010
12	TRGOVIŠTE	Radovnica, Donji Stajevac, Novo Selo, Donja Trnica i Šajince	Rešenje broj 320-867 od 21/04/2010
13	VLADIČIN HAN	Žitorađe, Prekodolce, Vrbovo, Kunovo i Jovac	Rešenje broj sl/210 od 16/04/210

4.1.2. Organizovanje procesa izrade strategije

Organizacija procesa izrade Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 realizovana je u tri dela: pripremni deo; strateški deo; operativni deo.

Pripremni deo izrade Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 sastoji se od:

- 1) Planiranja: Izrada plana rada za izradu razvojnog dokumenta
- 2) Obrazovanja radne grupe: Radna grupa obrazovana od predstavnika javnog, privatnog i civilnog sektora, usvaja plan rada za izradu razvojnog dokumenta.
- 3) Identifikovanja zainteresovanih strana: Obuhvata analizu zainteresovanih strana koje mogu da utiču na proces izrade razvojnog dokumenta i na koje bi implementacija razvojnog dokumenta imala uticaj, a naročito:
 - identifikacija ključnih zainteresovanih strana;
 - identifikacija njihovih kapaciteta i interesa;
 - određivanje njihove uloge u pripremi i implementaciji razvojnog dokumenta.
- 4) Uključivanja partnera u proces izrade: U toku procesa pripreme razvojnog dokumenta organizovane su konsultacije sa zainteresovanim stranama.

Strateški deo izrade Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 se sastoji od:

1. Definisana aktuelnog okruženja za ruralni razvoj na lokalnom i regionalnom nivou (društveno-ekonomska analiza, analiza resursa)
 - Analiza trenutnog stanja u ruralnom razvoju regiona (opšte karakteristike ruralnog područja: geografske karakteristike, socio-ekonomska analiza, demografska struktura, obrazovanje, poljoprivreda i industrija (proizvodnja i prerada), raspoloživa i projektovana ekonomska i nefinansijska podrška, potrebe lokalnog stanovništva i potencijali regiona);
 - Participativna analiza potreba i potencijala lokalnih zajednica u 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga (upitnici za ruralna domaćinstva, strukturni intervjui sa zainteresovanim stranama, participativne radionice za lokalne zajednice u odabranim selima u svrhu izrade ID karata sela);
2. SWOT analize
3. Definisana vizije, strateških ciljeva i prioriteta u ruralnom razvoju Jablaničkog i Pčinjskog okruga.

Operativni deo Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 sastoji se od:

1. Određivanja instrumenata i mera za realizaciju prioriteta.
2. Određivanja institucionalne i organizacione infrastrukture za implementaciju.
3. Određivanja finansijskih mehanizama i podsticaja za implementaciju.
4. Izrade Akcionog plana za sprovođenje razvojnog dokumenta
5. Određivanja načina praćenja i implementacije razvojnog dokumenta.

Tabela № 2.: Vremenska linija i sled aktivnosti u participativnom procesu izrade Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017

KORAK	NAZIV KORAKA	OČEKIVANI CILJEVI KORAKA	PERIOD REALIZACIJE
I	Formiranje Regionalne grupe za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga (RGRR)	1. Prikupljanje formalne podrške i poziv opštinskim upravama za određivanje člana RGRR na nivou opštine/grada; 2. Organizovanje prvog sastanka RGRR, potpisivanje Sporazuma o osnivanju RGRR i obuka za rad na terenu	Septembar - Oktobar 2010
II	Prikupljanje postojećih podataka za definisanje aktuelnog okruženja za ruralni razvoj na lokalnom i regionalnom nivou	1. Prikupljanje postojećih strateško-planskih dokumenata, studija, programa i analiza; 2. Prikupljanje ostalih bitnih podataka i informacija za definisanje aktuelnog okruženja za ruralni razvoj, kao što su: stepen i oblik institucionalne podrške, podaci o fondu za poljoprivredu, realizovani i tekući projekti koji se odnose na ruralni razvoj i poljoprivredu i ostalo	Oktobar – Decembar 2010
III	Participativna analiza stanja i potreba u ruralnom razvoju u 13 opština regiona	1. Sprovođenje PLA/PRA aktivnosti u izabranim selima: 5 pilot sela po opštini, ukupno 65 sela sa izrađenim ID kartama; 2. Anketiranje članova ruralnih domaćinstava u izabranim selima: najmanje 10 ruralnih domaćinstava po pilot selu; 3. Intervjuisanje zainteresovanih strana, predstavnika lokalnih samouprava, turističkih organizacija, organizacija civilnog društva i lokalnih medija: najmanje 5 intervjuova po opštini 4. Obrada prikupljenog materijala i definisanje trenutnog stanja u ruralnom razvoju okruga	Januar – Decembar 2011
IV	Organizovanje drugog sastanka Regionalne grupe za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga	1. Predstavljanje rezultata participativne analize stanja u ruralnom razvoju regiona; 2. Participativno definisanje razvojnih prioriteta, ključnih problema i prilika; 3. Participativno definisanje vizije, ciljeva i mera ruralnog razvoja; 4. Participativno definisanje liste potencijalnih projekata/akcionog plana za realizaciju strategije	Mart – April 2012
V	Izrada nacrtu Regionalne strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga	1. Izrada prve verzije dokumenta	April – Jun 2012
VI	Stavljanje nacrtu Strategije na uvid javnosti i organizovanje javnih debata u 13 opština regiona	1. Javne debate u opštinama regiona sa ciljem unapređenja nacrtu Strategije	Jul - August 2012
VII		2. Prikupljanje predloga i sugestija za poboljšanje nacrtu Strategije	Jul- Septembar 2012
VIII		3. Predstavljanje konačnog nacrtu Strategije i pribavljanje mišljenja nadležnih organ i organizacija	Oktobar 2012
VIII	Usvajanje Strategije Ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2012-2017	Usvajanje Strategije Ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2012-2017 na sednici Skupštine Centra za Razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga.	Novembar 2012
IX	Promocija Regionalne strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017	1. Promocija Strategije nacionalnim i međunarodnim autoritetima. 2. Promocija Strategije na regionalnim i lokalnim medijima 3. Organizovanje Konferencije: Ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga	Novembar 2012

4.2. Istraživačke metode

Primenom različitih istraživačkih metoda i tehnika i stvaranjem sinergetskih efekata između projekta omogućeno je objektivno sagledavanje mogućnosti razvoja ruralnih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu. Teritorija istraživanja je region Južne Srbije, odnosno Jablanički i Pčinjski okrug koji obuhvataju 11 opština i dva grada (Mapa № 1). Identifikovanje specifičnih razvojnih ograničenja ruralnih sredina regiona i objektivno sagledavanje njihovih potreba i mogućnosti razvoja izvršeno je primenom kvantitativnih i kvalitativnih metoda. Obe metode su sprovedene paralelno. Od kvantitativnih metoda korišćena je metoda analize sadržaja dokumenata, tehnikom direktne kvantitativne (statističke) analize sadržaja dokumenata i metoda strukturalne analize tehnikom klasične kvalitativne analize sadržaja dokumenata. U okviru kvalitativnih metoda korišćen je oblik ispitivanja sa tehnikom ankete, strukturalnih intervjua i PLA/PRA metoda. U radu je primenjen i metod SWOT analize koji se inače koristi kao metodološko sredstvo u analizi i definisanju ključnih faktora koji imaju najveći uticaj na ruralni razvoj regiona.

Mapa № 1: Lokacija istraživanja⁸

4.2.1. Kvantitativne metode

Prikupljanje kvantitativnih podataka za potrebe izrade Strategije izvršeno je preko članova Regionalne radne grupe za izradu Strategije Ruralnog razvoja. Angažovanjem njenih članova prikupljena su Strateško planska dokumenta 11 opština i 2 grada [1716 dokumenata]. Za analizu prikupljenih podataka upotrebljena je metoda analiza sadržaja dokumenata, tehnikom direktne kvantitativne (statističke) analize sadržaja dokumenata i metode strukturalne analize tehnikom klasične kvalitativne analize sadržaja dokumenata. Izvršena je analiza dostupne literature, istraživačkih radova, strateških i zakonskih dokumenata koji se odnose ruralni razvoj u Evropi, Srbiji i Regionu. Sistematizacija i interpretacija podataka data je u kontekstu predstavljanja socio-ekonomskog okruženja regiona. Osnovni izvor statističkih podataka su publikacije Popis 2002 i Opštine u brojkama 2005-2011, jer podaci sa popisa 2011 nisu kompletni za opštine Preševo i Bujanovac.

⁸ Izvor: Republički zavod za statistiku <http://webrzs.stat.gov.rs/>

4.2.2. KVALITATIVNE METODE

Statistička i analiza sadržaja dokumenata nije dovoljna za kompleksnu analizu socio-ekonomskog okruženja u regionu. Pogotovo ako se zna da je princip “od lokalnog nivoa na gore” (*bottom up*) važan aspekt za održivi ruralni razvoj i da on podrazumeva aktivno učešće svih zainteresovanih lica i organizacija u planiranju, odlučivanju i sprovođenju društveno-ekonomskog razvoja. Uspešno planiranje ruralnog razvoja nije moguće bez participativnog uključivanja seoskog stanovništva u ovaj proces. U tom smislu su primenjene sledeće metode tehnike: terensko anketno istraživanje, Strukturni intervjui sa zainteresovanim stranama, PLA/PRA metodologija u radu se seoskim zajednicama regiona i SWOT analiza .

4.2.2.1. Anketno istraživanje

Anketa - Upitnik za ruralna domaćinstva na području Jablaničkog i Pčinjskog Okruga: Terensko anketno istraživanje za potrebe izrade Regionalne strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga je sprovedeno na statistički reprezentativnom uzorku (650), oformljenom slučajnim odabirom domaćinstava u 65 sela Jablaničkog i Pčinjskog okruga (pet sela po opštini). Uzorak je stratifikovan tako da obuhvati delove pilot područja koji pripadaju ruralnim oblastima, prema međunarodnim standardima (OECD definicija). Jedinica posmatranja bilo je domaćinstvo sa poljoprivrednom proizvodnjom. Istraživanje je usmereno na poljoprivredna domaćinstva, bez obzira na socio-ekonomsku strukturu (veličina farme, članovi domaćinstva, izvor prihoda i drugo). Istraživanje je organizovano od oktobra do decembra 2010. godine, a sprovedli su ga članovi Regionalne grupe za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga, nosioci izrade Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Anketni materijal za nivo regiona nalazi se u bazi podataka, odnosno arhivi Regionalne grupe za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Rezultati istraživanja na nivou regiona su uporedivi sa rezultatima istraživanja na nacionalnom nivou (Bogdanov, 2007)⁹ i rezultatima participativnih analiza, odnosno rezultatima PLA/PRA radionica i ID kartama odabranih sela. Upitnik za ruralna domaćinstva je uključio set pitanja iz sledećih tematskih oblasti:

- Selekciona pitanja
- Podaci o članovima domaćinstva
- Podaci o gazdinstvu
- Percepcija potencijala, stavovi, procene, želje, planovi
- Partnerstvo i ocena državne/lokalne podrške ruralnim oblastima
- Investicije i
- Lista prioriteta (potrebe i nedostatci).

Dobijeni rezultati anketnog istraživanja su tabelarno i grafički interpretirani tako što je za svako obeležje (odgovor) prikazan prosek na nivou Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Rezultati ankete grupisani su prema statističkoj definiciji tipova domaćinstava, subjektivnoj proceni izvora prihoda, značaja poljoprivrednih prihoda i percepciji budućnosti domaćinstva.

⁹ Bogdanov, N. (2007): Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nefarmska ekonomija. UNDP, MAFWM. Beograd

4.2.2.2. Strukturni intervjui sa zainteresovanim stranama

Strukturni intervjui razvijeni su u nekoliko modela, zavisno od tipa zainteresovane strane. Sprovedeno je ukupno 88 intervjua, distribuiranih na području 13 opština, u okviru sledećih zainteresovanih grupa: predstavnici lokalnih samouprava, turističkih organizacija, civilnog sektora i lokalnih medija. Struktura intervjua omogućila je definisanje odgovora na sledeća pitanja:

- Kakve su mogućnosti unapređenja sistema transfera znanja, širenja informacija i procesa jačanja lokalnih i regionalnih partnerstava?
- Koji su nivoi i načini uključenosti zainteresovanih strana u ove sisteme?
- Kakvim potencijalima raspolažu zainteresovane strane za učestvovanje u ovim sistemima?
- Kakve su potrebe zainteresovanih strana za efikasno uključivanje u ove sisteme?

4.2.2.3. PLA/PRA metodologija

Realizacijom podprojekta AE 022 „Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu“ identifikovani su potencijali i potrebe 65 reprezentativnih lokalnih seoskih zajednica Jablaničkog i Pčinjskog okruga primenom PLA/PRA metodologije. Kao rezultat primene metode i izrade 65 ID karata sela sačinjen je dokument „Analiza potreba i potencijala lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu“, koji predstavlja polaznu osnovu za izradu ove strategije. Ovaj dokument predstavlja sistematizaciju potreba i očekivanja lokalnog seoskog stanovništva i značajno doprinosi adekvatnom i objektivnom planiranju razvojnih programa i fondova na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou, jer poštuje pristup odozdo-na gore (bottom-up), koji je pokrenula Evropska Komisija kao važan aspekt održivog ruralnog razvoja. Ovaj pristup je posledica uvažavanja činjenice da uspešni programi razvoja ne mogu biti realizovani bez participacije onih zarad čije dobrobiti se izvode – seoskog stanovništva.

Participativno učenje i delovanje i Ruralna procena na osnovu učešća (*Participatory Learning and Action and Participatory Rural Appraisal, PLA/PRA metodologija*) jeste termin koji obuhvata širok raspon sličnih metodologija, pristupa i načina ponašanja. Zajedničko za sve te pristupe jeste da nastoje na punom uključivanju ljudi u proces učenja o sopstvenim potrebama i mogućnostima, kao i na aktivnostima koje proizlaze kao odgovor na potrebe i mogućnosti ciljne grupe. Participativno učenje i delovanje je dugoročan proces moderacije različitih ciljnih grupa koji vodi ka konstruktivnom udruživanju, dijalogu i donošenju zajedničkih odluka i stavova. Participativnim učenjem i delovanjem zapravo se omogućava uključivanje svih aktera civilnog društva (preduzetnici, predstavnici vlasti, predstavnici nevladinog sektora, lokalno stanovništvo, itd.) i otpočinje partnersko delovanje koje obezbeđuje održivost očekivanih i ostvarenih rezultata. PLA/PRA metodologija ima široku primenu u zemljama u razvoju i to radi postavljanja temelja programima i projektima za smanjenje siromaštva (projekti za razvoj lokalne zajednice i smanjenje razlika). Principi PLA su određeni znanjem o tome da zajednica može ući u razvojni proces jedino ukoliko je on iniciran od strane samih članova zajednice iznutra. Najvažniji deo identifikacije sadašnjeg stanja jeste svest članova zajednice o tom stanju i način na koji ga oni razumeju. Život poljoprivrednika nije ograničen samo na poljoprivredna pitanja, već je mnogo kompleksniji i sastoji se od tri glavna sistema: ekonomski, poljoprivredni i socio-kulturni. Svaki od njih se sastoji od manjih pod-sistema. Cilj poljoprivrednika jeste da održava taj sistem u ravnoteži i da u skladu sa tim donosi odluke. Pored suočavanja sa problemima u poljoprivredi on je suočen i sa ekonomskim i socijalnim poteškoćama što ga sprečava da poboljša životni standard.

Osnovne karakteristike participativnog učenja i delovanja (PRA):

1. Merenje uglova - Budući da je osnovni interes saznanje o što širem okviru trenutne situacije, analiza treba da bude široko strukturisana. To se postiže tzv. merenjem uglova, koje se odnosi na kompoziciju PLA tima, izvor informacija, metode i sredstva PRA.
 - tim treba da bude sastavljen od osoba različitog pola, godišta, profesionalnog i lokalnog znanja.
 - izvor informacija je mišljenje članova zajednice, sekundarni podaci o zajednici, stručne osobe, sopstvena moć zapažanja i iskustvo aktivnog učešća u svakodnevnom životu.
 - metode koje se koriste su planiranje, dijagrami, rangiranje, polu-strukturisani intervjui.
 - PRA sredstva: predstavljanje situacije u selu, vremenska linija, rangiranje na osnovu izvora prihoda, mapa resursa, sezonski kalendar i kategorizacija prema životnom standardu.
2. Kontinuirana analiza: Podaci koji se steknu na jednom sastanku sa članovima zajednice odmah se analiziraju i tako pripremaju za naredni sastanak. Na taj način se znanje o situaciji zajednice postepeno nadgrađuje već tokom diskusije sa članovima zajednice.
3. Fleksibilnost i neformalnost metode: Sve metode su polu-strukturisane. U skladu sa procesom diskusije se preispituju, prilagođavaju i modifikuju.
4. Optimalno neznanje i odgovarajuća nepreciznost¹⁰: U toku diskusionog procesa primaju se razne informacije. Sticanjem znanja o situaciji stiče se mogućnost razlikovanja potrebnih i nepotrebnih primljenih informacija. PLA treneri primaju informacije sa optimalnim neznanjem i ne preciznošću, ali moraju biti osposobljeni da meru neznanja i nepreciznosti postave sami u saglasnosti sa upoznavanjem situacije, kao uslova i okvira koji određuje informacije.
5. Krićka svest: Za sud o informaciji potrebna je krićka svest. Primenjeno u ovom kontekstu to znaći da PLA trener treba da uzme u obzir sve uslove koji mogu uticati na objektivnost dobijene informacije neophodne za situacionu analizu.
6. Na primer loša berba ćini da ljudi svoju situaciju vide negativnije dok bogatiji u zajednici ćesto daju sasvim suprotne informacije od siromašnjih.

Primena PLA/PRA metodologije obuhvata dva koraka: I korak: analizu situacije u selu i II korak planiranje. U oba koraka se primenjuju razlićita sredstva i tehnike. Situaciona analiza je prvi korak u aktivnoj proceni sela gde sami stanovnici sela izlaću i analiziraju svoju situaciju uz podršku moderatora. Ćlanovi lokalne zajednice aktivno ućestvuju u ovoj analizi i na osnovu nje donose prave i pravovremene odluke u vezi s poboljšanjem trenutne situacije u selu. PLA/PRA moderatori ućestvuju kao pomagaći i oni se ostvarenim saznanjima koriste kako bi dali podršku daljem usmeravanju zajednice na razvojni proces i analize mera koje je potrebno sprovesti da bi se postiglo poboljšanje.

¹⁰ Participativni pristup ćesto je u suprotnosti sa konvencionalnim pristupima istraćivanja. Konvencionalna istraćivanja najćešće se karakterišu kontrolom koju obavljaju naućnici i stručnjaci za razvoj koji dolaze spolja, tj. predstavljaju spoljne saradnike. Spoljni saradnici unapred su postavili plan projekta i sprovode istraćivanja bez ikakvog uticaja ili ućešća ćlanova lokalne zajednice. U konvencionalnom pristupu ne samo da nema ukljućivanja lokalnog stanovništva u procese planiranja i implementacije razvojnih projekata već se potpuno iskljućuje i njihovo poznavanje lokalnog okrućenja, kao i poznavanje strukture njihovog društvenog, ekonomskog i politićkog sistema.

Rezultati situacione analize, koji se dobijaju saradnjom moderatora i članova zajednice, koriste se u identifikaciji problema i potencijala lokalne zajednice, a ujedno i za dobijanje saznanja o potrebnoj podršci za otklanjanje problema i/ili iskorišćenje potencijala.

Predstavljanje situacije u selu kroz identifikaciju potencijala i problema zajednice: Predstavljanje situacije u selu primenjuje se kao prvo u nizu sredstava za situacionu analizu (PRA) zato što omogućava sticanje uvida u način na koji meštani vide svoju situaciju, koje probleme i potencijale smatraju važnim, i daje opšti okvir za primenu ostalih PRA sredstava. Ovo sredstvo se koristi kako bi se ostvario uvid u trenutnu situaciju koja vlada u lokalnoj zajednici, a na osnovu razgovora sa njenim stanovnicima. Razgovor se vodi tako što se meštanima dozvoli da sami iznesu svoje mišljenje o tome koji su problemi, a koji potencijali njihovog sela. PLA/PRA moderatori zakazuju plenum na koji su pozvani svi članovi zajednice: meštani sela, predstavnici raznih udruženja (poljoprivrednika, stočara, žena, manjina, osetljivih grupa, penzionera, privrednika). Sastanak vode dvoje PLA/PRA moderatora u nekoliko faza.

Faze sastanka/plenuma su:

- uvodna reč (do 10-15 minuta),
- predstavljanje - PLA/PRA moderatora i institucija iz kojih dolaze,
- objašnjenje svrhe sastanka/plenuma - odnosno cilj dolaska u lokalnu zajednicu/selo i svrha sastanka,
- objašnjenje načina rada i davanje vremenske odrednice rada,
- glavni deo sastanka/plenuma (30-45 minuta) u kome se odvija diskusija sa članovima zajednice čiji je cilj situaciona analiza, kao korak u razvojnom procesu, a pre svega identifikacijom potencijala i problema zajednice;
- vizualizacija - zapisivanje svakog potencijala/problema na kartici (papir formata A5 u dve boje) i postavljanje na veliki list papira, tabla ili zid koji je prethodno podeljen na dva dela, dve kolone (potencijali - problemi).
- stvaranje opcija za poboljšanje (do 15 minuta) - posle završetka plenarnog dela, sledi stvaranje opcija, najvažnije sredstvo PLA/PRA metodologije, koje se primenjuje u fazi planiranja. U ovom delu se vrši razvrstavanje - kategorizacija problema u tri grupe prema svojim mogućnostima učešća u rešavanju tih problema:
 - MI SAMI - problem koji meštani mogu da reše sami;
 - MI SAMI UZ POMOĆ SA STRANE - svi problemi svrstani u ovu kategoriju su oni u čijem rešavanju meštani mogu da učestvuju delimično, unosom vlastitih sredstava (udruživanjem ili individualno), ali im je potrebna dodatna podrška, pre svega, finansijska;
 - SAMO UZ POMOĆ SA STRANE - meštani ne mogu sami da reše probleme u lokalnoj zajednici, već smatraju da to može da učini samo lokalna samouprava ili država (nadležna ministarstva).

Kad se završi plenarni deo, rad se nastavlja sa manjim grupama meštana, u kojima se sprovode specifična sredstva PLA metodologije:

1. **Vremenska linija.** Ovo specifično PRA sredstvo, omogućava sticanje uvida u prošlost sela. Obuhvata informacije koje rasvetljavaju: ekonomski, socio-kulturni, poljoprivredni sistem sela, sa svim promenama koje su se u tim sistemima dogodili u prošlosti, pri čemu se istovremeno ukazuje i na uzroke sadašnjeg stanja i na uzroke stanja u prošlosti. Sredstvo se primenjuje u manjoj grupi (2-3) sastavljenoj od starijih članova lokalne zajednice.

2. **Mapa resursa.** Ona omogućava uvid u potencijale i mogućnost eksploatacije resursa sela u svrhu poboljšanja životnih uslova. Mapom resursa stičemo uvid kako su razvijene pojedine grane poljoprivredne proizvodnje kojima selo raspolaže. Sredstvo se primenjuje u manjoj grupi (2-3) mlađih meštana. Mapu resursa crtaju sami meštani i sami obeležavaju resurse na njoj: glavne puteve, reke, vodene površine, brda, udaljenost od susednih gradova/sela, pašnjaci, ratarske površine, bašte izvori vode, voćnjaci, ...
3. **Sezonski kalendar.** Ovim sredstvom se dobijaju informacije o klimatskim uslovima područja u kome je sredstvo primenjeno, o najznačajnijim granama poljoprivrede za dato područje, o najvažnijim ne poljoprivrednim delatnostima zastupljenim u lokalnoj zajednici (seoski turizam, tradicionalni zanati, mala i srednja preduzeća, prerađivački pogoni, itd.), kao i o dinamici aktivnosti prema polovima. Svi parametri su vizualizovani u jednogodišnjem periodu, za svaki mesec posebno. Sezonski kalendar se primenjuje u grupi od dva do tri mlađa člana lokalne zajednice koji su radno aktivni.
4. **Kategorizacija prema izvorima prihoda.** Ovo sredstvo daje uvid u ekonomski sistem i izvore prihoda sela. Sredstvo se primenjuje u malim grupama, sastavljenim od dvoje ili troje učesnika. Cilj primene ovog sredstva jeste vizualizovano predstavljanje učesća poljoprivrede u ukupnom ekonomskom sistemu sela. Sredstvo razdvaja prihode iz poljoprivrednih i nepoljoprivrednih delatnosti i pokušava da izvore prihoda rasporedi na osnovu dva kriterijuma unutar svake grupe. Prvi kriterijum jeste značaj pojedinog izvora prihoda s obzirom na njegov ekonomski doprinos domaćinstvu koje ga ostvaruje. Na osnovu tog kriterijuma, izvori prihoda su označeni rednim brojevima. Drugi kriterijum jeste broj domaćinstava, izražen u procentima, koji ostvaruje navedeni izvor prihoda. Ukupan zbir procenata ne mora da iznosi 100%, jer ćete možda postojati domaćinstva koja istovremeno imaju i poljoprivredne i nepoljoprivredne prihode.
5. **Kategorizacija prema životnom standardu.** Ovim sredstvom dobijamo uvid u socio-ekonomski standard meštana, tj. pripadnika lokalne zajednice. Članovi zajednice koji učestvuju u radu razlikuju domaćinstva prema životnom standardu. Cilj je da se sva domaćinstva razvrstaju po kategorijama, pri čemu se navode karakteristike različitih kategorija životnog standarda u datoj zajednici prema viđenju učesnika. Sredstvo se primenjuje u mešovitoj grupi (2-3), različite etničke, nacionalne, kulturološke strukture i sastavljenoj od mlađih meštana. Kategorizacijom prema životnom standardu, kao PRA sredstvom, omogućava se uvid u način na koji meštani prave razlike prema standardu domaćinstava, razvrstavajući ih u različite kategorije i procentualno određujući broj domaćinstava u svakoj od njih. Primenom ovog sredstva ukupan zbir procenata trebalo bi da iznosi 100%.

Na osnovu sprovedenih PLA/PRA aktivnosti u selu sastavlja se PLA/PRA istraživački izveštaja, odnosno ID (identifikaciona ili lična) karta koja sastoji se od sledećih delova:

A) Opis PLA/PRA metodologije

B) Rezultati primene PRA sredstava:

- predstavljanje situacije u selu (PRA sredstvo) - vizualizacija;
- predstavljanje situacije u selu (PRA sredstvo) - objašnjenje vizualizacije;
- vremenska linija (PRA sredstvo) - vizualizacija;

- vremenska linija (PRA sredstvo) - objašnjenje vizualizacije;
- mapa resursa (PRA sredstvo) - vizualizacija;
- mapa resursa (PRA sredstvo) - objašnjenje vizualizacije;
- sezonski kalendar (PRA sredstvo) - vizualizacija;
- sezonski kalendar (PRA sredstvo) - objašnjenje vizualizacije;
- kategorizacija prema izvorima prihoda (PRA sredstvo) - vizualizacija;
- kategorizacija prema izvorima prihoda (PRA sredstvo) - objašnjenje vizualizacije;
- kategorizacija prema životnom standardu (PRA sredstvo) - vizualizacija;
- kategorizacija prema životnom standardu (PRA sredstvo) - objašnjenje vizualizacije;
- stvaranje mogućnosti/opcija za poboljšanje (sredstvo planiranja) - vizualizacija;
- stvaranje mogućnosti/opcija za poboljšanje (sredstvo planiranja) - objašnjenje vizualizacije.

C) Lična karta sela:

- poljoprivredno-ekonomski sistem;
- socio-kulturni sistem.

Identifikacija potreba i potencijala 65 sela Jablaničkog i Pčinjskog okruga izvršena je na osnovu istraživanja primenom metoda "Participativno učenje i delovanje i Ruralna procena na osnovu učešća [(Participatory Learning and Action and Participatory Rural Appraisal) PLA/PRA]". Ovo istraživanje je organizovano u periodu od aprila do jula 2011 na teritoriji 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga i organizovano je u nekoliko etapa:

1. Formiranje 13 mobilnih PLA/PRA timova u 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga. U svakoj od 13 opština regiona formiran je PLA/PRA tim koji su činili dva saradnika na pod projektu.
2. Trening trenera za PLA/PRA - Organizovanje obuke iz Participativnog učenja i delovanja i Ruralne procene na osnovu učešća za saradnike na pod projektu.
3. Izvođenje radionice primenom PLA/PRA metoda. U selima Jablaničkog i Pčinjskog okruga realizovano je 65 PLA/PRA radionica na kojima je učestvovao 951 meštana sela.
4. Izrada ID karte sela: Rezultati održanih radionica i nalazi koji su utvrđeni primenom PLA/PRA metodologije opisani su u istraživačkom izveštaju, odnosno ID karti za sela. Ukupno je urađeno 65 ID karata sela.
5. Analiza sadržaja ID karata.

Tabela № 3 .: Sumarni pregled rezultati rada mobilnih rada mobilnih PLA/PRA timova u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu

№	NAZIV OKRUGA	PLA/PRA RADIONICA	BROJ UČESNIKA	BROJ ID KARTA
1	JABLANIČKI OKRUG	30	485	30
2	PČINJSKI OKRUG	35	466	35
	UKUPNO	65	951	65

Analiza sadržaja: Ovo je istraživačka metoda pomoću koje se na sistematičan, kvantitativan i objektivan način beleži učestalost i sadržaj poruka u procesu komunikacije. Na osnovu kvantitativnih podataka zaključuje se o stavovima, shvatanjima, vrednostima, namerama i ciljevima stvaralaca poruka i njihovim odnosima sa drugim društvenim grupama i organizacijama. U slučaju Pod-projekta "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" analizirani su ključni socio-ekonomski pokazatelji 65 ruralnih zajednica regiona kako bi se odredila specifična razvojna ograničenja ruralnih sredina regiona i objektivno sagledale njihove potrebe i mogućnosti daljeg razvoja. Osnovna jedinica analize su rezultati primene PLA metodologije u 65 seoskih zajednica regiona, odnosno 65 ID - identifikacionih karata sela regiona . Većina ID karata pisana su na sličan sadržinski i metodološki način. Zato je analiza je zasnovana na sličnostima koje u njima postoje a razlike i specifičnosti uočene prilikom analize posebno su istaknute. Podaci dobijeni iz rezultata primene PLA metodologije (ID karata) klasifikovani su po određenim obeležjima i grupisani u relativno samostalne celine. Zavisno od obeležja, podaci su razvrstani u kvantitativne i kvalitativne. Sređen podatak zadržava osobena svojstva, ali izražava svojstva grupe u koju je razvrstan. To omogućava da se različiti podaci ipak iskažu kao homogene celine i da se kvantitativno, odnosno numerički izraze. Grupisanje je vršeno na nivou opština gde su indikatori za 5 sela opštine izlistani, sortirani i grupisani prema zajedničkim karakteristikama. Svrha grupisanja je stvaranje uslova za prebrojavanje obeležja u svakoj grupi, na osnovu čega se dobijaju frekvencije (učestalosti) tih obeležja. Konkretno: problemi 5 sela opštine izlistani, sortirani i grupisani prema nekim zajedničkim karakteristikama. Deljenjem broja problema u grupi sa ukupnim brojem problema dobijeno je procentualno učešće. Grupe su uniformisane kako bi se moglo izvršiti poređenje prosečnih rezultata opština do nivoa regiona. Sistematizacija podataka iz ID karata izvršena prema unapred definisanom metodološkom okviru (Tabela № 4.). Ovaj okvir je poslužio za grupisanje i određivanje frekvencije određenih socio-ekonomskih indikatora sela. Dobijeni podaci na nivou opštine predstavljaju prosečne vrednosti i oni su kasnije analizirani i upoređivani na nivou regiona. Rezultati analiza su tabelarno i grafički interpretirani tako što je za određene indikatore prikazan prosek na nivou Jablaničkog i Pčinjskog okruga.

Tabela № 4.: Metodološki okvir projekta

INDIKATOR		
OSNOVNI PROBLEM I POTENCIJALI		
Osnovni problem i potencijali	Osnovni problemi – po kategorijama	Problemi u primarnoj proizvodnji – ekonomski aspekt
		Socio kulturni problemi
		Fizička infrastruktura
	Osnovni potencijali – po kategorijama	Prirodni i proizvodni potencijali
LJUDSKI I FIZIČKI RESURSI		
Ljudski i fizički resursi	Demografska struktura i ljudski potencijal	Gustina naseljenosti i infrastruktura
		Struktura domaćinstva
		Stepen obrazovanja
		Rodna struktura
	Zaposlenost i diversifikacija delatnosti ruralne radne snage	
	Fizički kapital	Zemljište
		Obim proizvodnje
		Objekti
Mehanizacija		
IZVORI PRIHODA		
Izvori prihoda	Nepoljoprivredni izvori prihoda domaćinstava	
	Prihodi od poljoprivrede i njihova struktura	
SOCIJALNI PARTNERI I SARADNJA		
Socijalni partneri i saradnja	Relevantne institucije- značaj i saradnja	
	Razvojni programi i saradnja	
PERCEPCIJE DOMAĆINSTVA O RURALNOM OKRUŽENJU		
Percepcije domaćinstva o ruralnom okruženju	Položaj i perspektiva ruralnih zajednica	Ocena životnog standarda
		Procena potencijala
		Procena budućnosti
	Kvalitet života u selu, socijalni servisi i infrastruktura	Dostupni servisi
		Ruralna fizička infrastruktura
		Procena kvaliteta života
POSLOVNO OKRUŽENJE I EKONOMSKA INFRASTRUKTURA		
Poslovno okruženje i ekonomska infrastruktura	Izvori informisanja i stručna pomoć	
	Državni programi pomoći	
	Dostupnost tržišta	

5. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA

5.1. *Analiza resursa i Društveno-ekonomska analiza Jablaničkog i Pčinjskog okruga*

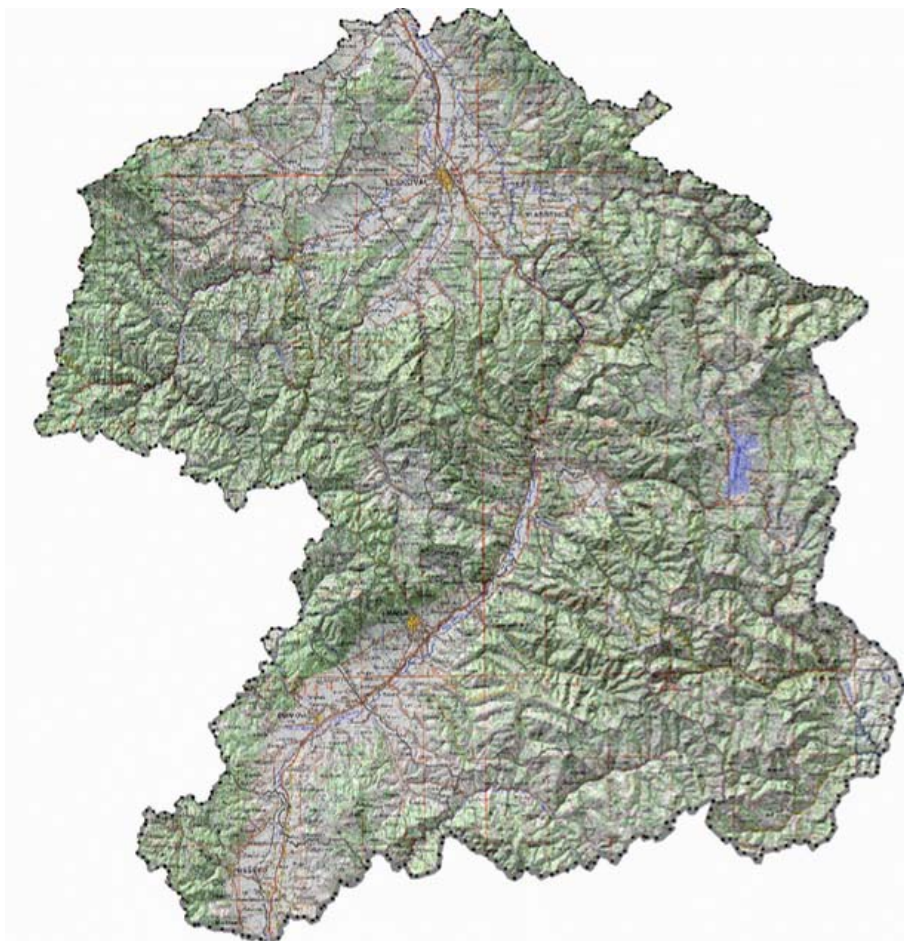
5.1.1. Geografski položaj i konfiguracija terena

Jablanički i Pčinjski okrug nalaze se na krajnjem jugoistočnom delu Republike Srbije – u središnjem delu južnog Balkana. Ovaj region se na severu graniči sa Niškim, Topličkim i Pirotskim okrugom, Republikom Bugarskom na istoku, Republikom Makedonijom na jugu i Autonomnom pokrajinom Kosovo i Metohija na zapadu. Prema popisu iz 2002. godine u okviru teritorije pomenutih okruga nalazi se 699 naselja sa 468.613 stanovnika. Naselja su pod administrativnom upravom ukupno 13 opština, ukupne površine 6.289 km² (oko 7% teritorije Republike Srbije):

- a) Opštine Jablaničkog okruga (3.520 km²): Leskovac, Lebane, Crna Trava, Vlasotince, Bojnik i Medveđa;
- b) Opštine Pčinjskog okruga (2.769 km²): Vranje, Bosilegrad, Trgovište, Surdulica, Vladičin Han, Bujanovac i Preševo.

Površina opština kreće se od 264 km² do 1.024 km², koliko ima grad Leskovac, koji po površini spada u najveće opštine Republike Srbije.

Mapa № 2: Mapa Jablaničkog i Pčinjskog okruga¹¹

¹¹ Mapa je data u kontekstu sticanja slike o osnovnim geografskim konturama regiona. Interaktivna mapa Regionalnog prostornog plana južnog pomoravlja pruža potpune detalje i nalazi se na web adresi: http://95.140.120.186/gisJug/map_full.jsf?width=2051&height=957

Prema Regionalnom prostornom planu opština Južnog pomoravlja u reljefu Jablaničkog i Pčinjskog okruga dominiraju planine i kotline. Planinske oblasti dominiraju istočnim delom regiona, a najviši vrh je Besna Kobilica (1.923 m.n.v). Nadmorska visina u okviru Jablaničkog i Pčinjskog okruga kreće se od oko 195 m.n.v (u severnom delu Leskovačke kotline gde Južna Morava napušta Jablanički okrug) do 1.923 m.n.v. Od kotlina se posebno u pejzažu ističu Leskovačka (2.250 km²) i Vranjska kotlina (900 km²). Kotline su povezane Grdeličkom klisurom koja je duboka 550 m, a dugačka 30 km i visokoplaniskim masivom Krajišta sa Vlasinom (1.275 km² u visinskom pojasu između 1.000-1.500 m.n.v). Vranjska i Leskovačka kotlina sa Grdeličkom klisurom su elementi kompozitne rečne doline Južne Morave.

Leskovačka kotlina: Leskovačka kotlina je dugačka 50 km i široka 45 km, na nadmorskoj visini 210-240 m. Uokviruju je na severu Seličevica (903 m), severoistoku Babička gora (1095 m), na istoku Suva Planina (1810 m), na jugu Kukavica (1441 m) i Čemernik (1638 m), na zapadu Radan planina (1409 m) i Pasjača. Obodne strane su dosta strme sa prosečnim nagibom 3-4° (zapadne) i 4-5° (istočne). U morfologiji same kotline dominiraju prostrane aluvijalne ravni Južne Morave, Veternice i Jablanice. Kotlina je blago nagnuta prema severu. Sužava se prema severu i prelazi u nišku kotlinu. Na jugu i zapadu se lepezasto uvlači u rečne tokove. Preko Grdeličke klisure je otvorena prema Vranjskoj kotlini. Najznačajnija uzvišenja u kotlini su brda Hisar (341 m) i Rudarska čuka (380 m), koja predstavljaju ostatke jezerskih terasa. Kotlina je najveća morfotektonska potolina u Srbiji, nastala relativnim spuštanjem krutih blokova tercijara duž velikih razloma i zapunjavanjem nastalog rova klastičnim sedimentima tercijara. U široj okolini kotline su kompleksi metamorfne stena srpsko-makedonske mase i stene vlasinskog kompleksa, zatim kredni elementi i tvorevine tercijarne i kvartarne starosti. Uži obodni delovi kotline, izgrađeni od neogenih sedimenata, su na visinama 240 – 400 m, dok se kristalasti škriljci srpsko-makedonske mase predstavljaju liskunskim škriljcima, amfibolitima, gnajsevima, leptinolitima i drugim tipovima stena uzdižu do 1200 m. Stene vlasinskog kompleksa predstavljene kompleksom kristalastih škriljaca liskunske, hloritske i amfibolitske stene, metabazitima, kvarcitima i drugim izgrađuju prostrana područja na istočnom obodu kotline i istočni deo Grdeličke klisure. Od mezozojskih tvorevina su manje partije krednih sedimenata: konglomerati, peščari sa proslojcima uglja, glinama i laporcima. Od tercijarnih sedimenata su jezerski sedimenti miocenske i pliocenske starosti na velikim površinama u središnjem delu kotline. Na užem području kotline ovi sedimenti su pokriveni najmlađim kvartarnim tvorevinama. Jezerski elementi neogena predstavljani su laporcima i laporovitim glinama i zahvataju zapadne delove kotline. Tvorevine miopliocena predstavljene konglomeratima, šljunkovima i peskovima sa proslojcima uglja zahvataju velike površine u središnjem delu kotline. Pliocenski sedimenti predstavljani su laporcima, glinama sa ugljem, peskovima i šljunkovima, kao i šljunkovima, peskovima i glinama jezerskih terasa koji zahvataju manje površine na levoj obali gornjeg toka Jablanice i Veternice. Miopliocenske tvorevine čine u nižim nivoima gline, dok su u gornjim delovima kotline nataloženi peskovi i šljunkovi. Kvartarni sedimenti su zastupljeni na širokom prostoru kotline. Konglomerati, šljunak i pesak su zastupljeni u manjem obimu na jugoistoku kotline. Najveću rasprostranjenost imaju aluvijalno-proluvijalni sedimenti – peščani sprudovi i peskovite gline, kao i rečni nanos promenljivog sastava – pesak, šljunak, kvarcni aglomerati, glinoviti pesak i peskovite gline. Ovi aluvijalni elementi izgrađuju široku dolinu Južne Morave, Jablanice, Veternice i njihovih pritoka. U području Grdeličke klisure i na terenima gde planinski vodotokovi prelaze u ravničarski deo, formirane su proluvijalne naslage i bujični konusi. Debljina aluvijalne sredine je 15-25 m.

Vranjska kotlina: Vranjska kotlina se pruža u pravcu severoistok-jugozapad. Duga je 45 km. Najuža je između Vranja i Tubužda - oko 5 km. Severno i južno od najužeg dela kotlina se osetno širi. U severnom delu je najšira između Vladičinog Hana i Surdulice - oko 15 km.

U južnom delu je najšira između G.Vrtogoše i Klenike - oko 20 km. Na levoj strani Južne Morave granica kotline prati liniju: Lučane – G.Vrtogoš – Vranje – Mečkovac, a potom Repince – Vladičin Han. Na desnoj strani Južne Morave granica se pruža linijom: Lučane – Žbevac – Žebče – Masurica – Surdulica – Koznica – Bigla – Vladičin Han. Centralni deo kotline se pruža do Golemog Sela na severozapadu i linije Margance – Trgovište – Starac – Trejak na jugoistok. Granice Vranjske kotline sačinjene su od gotovo jedne formacije stena, i to od paleozojskih kristalastih škriljaca – gnajseva i mikašista. Kotlina je ispunjena raznim sedimentnim stenama. Paleozojski biotitski i dvoliskunski gnajsevi sa albitom i oligoklasom, leptinolit i mikašisti, sericit – hloritski i amfibolski škriljci i kvarciti, sačinjavaju gornji kompleks (vlasinski) koji je razvijen u istočnom delu kotline. Paleozojske stene koje pripadaju veleškoj seriji, a među njima su: kvarc – liskunske stene, mermer i mermerisani krečnjaci i kvarciti su u zapadnom i jugozapadnom delu kotline. Mezozojske stene iz perioda Jure su diabaz-rožnačke formacije od sedimentnih (peščari i tufni peščari, glinci, laporci i rožnaci) i magmatskih stena (gabrovi, diabaz, kvarckeratofiri i serpentiniti) preko kojih se nalaze masivni krečnjaci. Na njima leži donjokredni fliš – konglomerat alevrolita i laporaca. Najrazvijenije formacije mezozojskih stena je gornjokredni fliš – laporci koji se smenjuju sa peščarima. Ona zauzima veliko područje kotline, oblasti Klenike, Maganca, Buštranja i Milanova. Na levoj strani Južne Morave gradi kristalasti obod između Sodarca i Mačkovca, preko Klačnice do Golemog sela. Nalazi se i kod železničke stanice u Vranju i između Zlatokopa i Toplaca. Paleogenske stene: laporci i laporovite gline, slatkovodni laporoviti krečnjaci, peščari i glinci su znatno rasprostranjeni u kotlini i zahvataju oblasti Krševice, pojas između Zlatokopa i Toplaca. Na levoj strani Južne Morave zahvataju oblast Moštanica – Ranutovac, pojas oko železničke stanice u Vranju i oblast oko Neradovca, Stropskog i Bunuševca. Na istočnom delu kotline su u oblasti Vranjske banje i Vladičinog Hana. Neogenske miocenske tvorevine u kotlini počinju brečama, konglomeratima i peščarima preko kojih leže glinci i laporci. Mestimično se javljaju i proboji dacita i piroklastita (vulkanski aglomerati, tufni peščari i tufovi). Pliocenske tvorevine karakterišu se serijama peskova koje u sebi sadrže tanje slojeve gline. Završni horizont ove serije predstavljaju aglomerati. Tvorevine se nalaze u rečnim terasama Južne Morave i to uglavnom južno od Vranja i u oblasti Surdulice. U opštini Vranje od planina i planinskih vrhova izdvajaju se Besna Kobilica (Besna Kobilica 1922 m i Patarice 1806 m), Zlatovska planina (Koćurica 1568 m), Kukavica (Vlajna 1442 m), Grot 1325 m, Oblik 1310 m, Kitka 1295 m, Pljačkovica 1231, Krstilovica 1154 m i Pržar 731 m.

5.1.2. Klimatske karakteristike Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Kao i u najvećem delu Srbije, u okviru Jablaničkog i Pčinjskog okruga kao osnovni tip dominira umereno kontinentalna klima. Obzirom na raznovrsnost reljefa, prisutne su lokalne razlike u karakteru klimatskih uslova, te je u kotlinama zastupljena blaža tzv. župska klima, a na višim planinskim vrhovima planinski, odnosno subplaninski tip klime. Dva prelazna godišnja doba su proleće i jesen, leta su umereno do vrlo topla, a zima je umereno hladna. Jesen je toplija od proleća. Na planinama preko 1400 m n.v. klima je subplaninska. Godišnje padavine su u proseku 600-700 mm sa prosečnom temperaturom od 11 °C u nizijama i 6,7 °C u planinskim predelima. U Jablaničkom okrugu¹² najhladniji mesec je januar sa prosečnom minimalnom temperaturom – 5°C, a najtopliji su juli i avgust sa prosečnom maksimalnom temperaturom iznad oko 28°C, respektivno. Normalna vrednost temperature na godišnjem nivou je oko 11°C, a relativna vlažnost vazduha na godišnjem nivou 77%. Apsolutni temperaturni maksimum jula je 40,9°C i avgusta 38,4°C. Apsolutni minimum januara je -30,5°C. Središnji deo Leskovačke kotline ima oko 600 mm padavina godišnje a obodni delovi 800 - 1000 mm. Raspored padavina po godišnjim dobima je povoljan: proleće - 28%, leto - 25%, jesen - 25% i zima - 22%.

¹² RHMZ; Srednje mesečne, godišnje i ekstremne vrednosti 1961-1990 (Leskovac): http://www.hidmet.gov.rs/ciril/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13389

Najmanje padavina je u oktobru (34,4 mm) a najviše u junu (74,0 mm). Snežni pokrivač se može formirati od novembra do marta. Najveći broj dana sa snežnim pokrivačem ima u januaru. Teritorija okruga je umereno vetrovita. Najčešći vetar je severac. Duva sa severa zimi i snižava temperaturu. Najveća brzina mu je 3m/s. Čest je i razvigorac – topli južni vetar koji duva u martu. Po učestalosti slede severozapadni, jugoistočni i jugozapadni vetrovi. Najveće brzine vetrova su u martu a najmanje od jula do septembra.

Na području Pčinjskog okruga¹³ prosečna godišnja temperatura iznosi 12,4°C, prosečan vazdušni pritisak je 966,2 mb a relativna vlažnost vazduha na godišnjem nivou 68%. Najhladniji mesec¹⁴ je januar sa prosečnom minimalnom temperaturom – 4°C, a najtopliji su juli i avgust sa prosečnom maksimalnom temperaturom nešto iznad 27°C. Normalna vrednost temperature na godišnjem nivou je približno 11°C. Apsolutni maksimum temperature u julu je 39,7°C i avgusta 38°C. Apsolutni minimum temperature u januaru iznosi -25°C. Srednja količina padavina godišnje je 614 mm. Najmanje padavina je u avgustu (38,7 mm) a najviše u junu (74,9 mm). Snežni pokrivač se može formirati od oktobra do marta ili aprila. Najveći broj dana sa snežnim pokrivačem ima u januaru. Na temperaturni režim Jablaničkog i Pčinjskog okruga, kao i u Republici Srbiji, najviše uticaja ima sunčevo zračenje, geografski položaj, reljef i ekspozicija padina, pri čemu su reljef i ekspozicija padine faktori koji utiču na lokalne klimatske uslove. U Jablaničkom i Pčinjskom okrugu, u kojima meteorološke uslove preko jednog veka prate dve stanice, kao ekstremne vrednosti klimatskih elemenata zabeležene su (podaci RHMZ):

- a) Stanica Leskovac (osnovana 1895. godine)¹⁵: 21°57E 42°59N, n.v. 230m
Maksimalna temperatura je zabeležena 24.07.2007 i iznosila je 43.7°C
Minimalna temperatura od -30.3°C zabeležena je 13.01.1985.
Maksimalna visina snežnog pokrivača od 124cm zabeležena je 31.01.1963.
- b) Stanica Vranje (osnovana 1894. godine)¹⁶: 21°55E 42°33N, n.v. 432m
Maksimalna temperatura je zabeležena 24.07.2007 i iznosila je 41.6°C
Minimalna temperatura od -25.0°C zabeležena je 13.01.1985.
Maksimalna visina snežnog pokrivača od 58cm zabeležena je 11.01.1985.

5.1.3. Pedološke i hidrološke karakteristike Jablaničkog i Pčinjskog okruga

5.1.3.1. Pedološke karakteristike

Zemljište kao osnova za ekonomski i socijalni prosperitet regiona i uslovno obnovljiv resurs zahteva posebnu pažnju. U oblasti Jablaničkog i Pčinjskog okruga dominiraju kisela i jako kisela zemljišta (iako ima i oblasti sa višom pH vrednošću). Generalno, kisela zemljišta su zastupljena na severu, u oblasti do Leskovca, što je funkcija kisele matične stene. Jako kisela zemljišta su zastupljena južno od Leskovca. Pojedine površine u Leskovačkom i Vranjskom polju i okolna brda su pod ilimerizovanim i pseudoglejnim zemljištima¹⁷. Kiselost zemljišta u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu je prirodnog porekla. O utvrđivanju antropogenog uticaja na zakišeljavanje, neophodna su dodatna istraživanja (SEPA, 2009). Svakako kao interesantan podatak u pedologiji Jablaničkog i Pčinjskog okruga treba pomenuti Vlasinsku visoravan koji se nalazi u oblasti dističnog kambisola (šumskog smeđeg zemljišta) ali se kao specifičan tip javlja treset.¹⁸

¹³ VEEDA: <http://www.veeda.rs/region/pcinjnski-okrug>

¹⁴ RHMZ; Srednje mesečne, godišnje i ekstremne vrednosti 1961-1990 (Vranje):

http://www.hidmet.gov.rs/ciril/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13489

¹⁵ RHMZ: Podaci o MS Leskovac: http://www.hidmet.gov.rs/ciril/meteorologija/stanica_moss.php?moss_id=13389

¹⁶ RHMZ: podaci o MS Vranje http://www.hidmet.gov.rs/ciril/meteorologija/stanica_moss.php?moss_id=13489

¹⁷ Agencija za zaštitu životne sredine Republike Srbije (2009): Izveštaj o stanju zemljišta u Republici Srbiji

¹⁸ Randelović, V. et al. (2010). Phytogeographical and phytocoenological analysis of the threatened plant taxa in the flora of the Vlasina plateau (SE Serbia). *Biologica Nyssana*, 1 (1-2): 1-7.

Prema podacima Regionalnog Prostornog plana za Južno Pomoravlje, u regionu preovlađuju rankeri naročito zastupljeni na metamorfiziranim, kisela smeđa zemljišta vezana za sve tipove stena, eutrična i podzolasta smeđa zemljišta, smonice, smonice u ogajčavanju i varijeteti zemljišta aluvijalnog i deluvijalnog porekla kao i gajnjače formirane na jezerskim sedimentima i gajnjače u opodzolanju. Aluvijalna zemljišta su karakteristična za niže nadmorske visine i rečne doline, posebno Južne Morave i njenih većih pritoka, a planinsko i šumsko zemljište za zemljište na višoj nadmorskoj visini. Eutrična zemljišta su karakteristična za hrastove šume, odnosno za veće nadmorske visine. Smonice su karakteristične za niže nadmorske visine i negdašnje jezerske basene. U regionu dominiraju zemljišta pogodna za voćarstvo i ratarstvo (od treće do pete bonitetne klase), a zemljišta nepodesna za druge namene osim za stočarstvo su u visokom procentu¹⁹. Prema Izveštaju o stanju zemljišta u Republici Srbiji (SEPA, 2009), povećana koncentracija olova pronađena je u uzrocima zemljišta pored prometnih puteva i u zemljištu formiranom na magmatskim stenama bogatim metalima. U regionu je u tom smislu značajna okolina rudnika Kriva Feja. Povećane koncentracije arsena, za koje se pretpostavlja da je od geohemijskog zagađenja, utvrđene su na tri lokaliteta: Bosilegrad – Kriva Feja, Bujanovac – manastir Prohor Pčinjski i Vranje – Vladičin Han. Faktori koji degradiraju zemljište regiona mogu se podeliti na:

- a) Ugrožavajuće faktore antropogenog porekla: zagađujuće materije poreklom iz industrije, primena neadekvatnih agrotehničkih mera (tj. neadekvatna upotreba pesticida i mineralnih đubriva), prisustvo i uticaji ilegalnih deponija, uticaj saobraćajnih emisija u blizini puteva na (obradivo) zemljište i emisija poreklom iz toplana s pogonom na fosilna goriva. U urbanim sredinama je prisutan problem smanjene propusnosti zemljišta.
- b) Prirodne ugrožavajuće faktore. Dominantan problem je erozija izazvana vodom i vetrom (posebno u oblasti Gredeličke klisure, na delovima dolina Pčinje, Puste reke, Jablanice i Vlasine koji su bili pre više decenija izloženi procesima ekscesivne i jake erozije. Iako su ti procesi erozije na pomenutim područjima s tendencijom smirivanja u proteklih 30-40 godina, prisutna je „opasnost njihovog razbuktavanja u slučaju nepravilnog ophođenja sa travnim i šumskim pokrivačem, odnosno neadekvatne obrade zemljišta ili nepažljive izgradnje saobraćajnica i drugih objekata“²⁰).

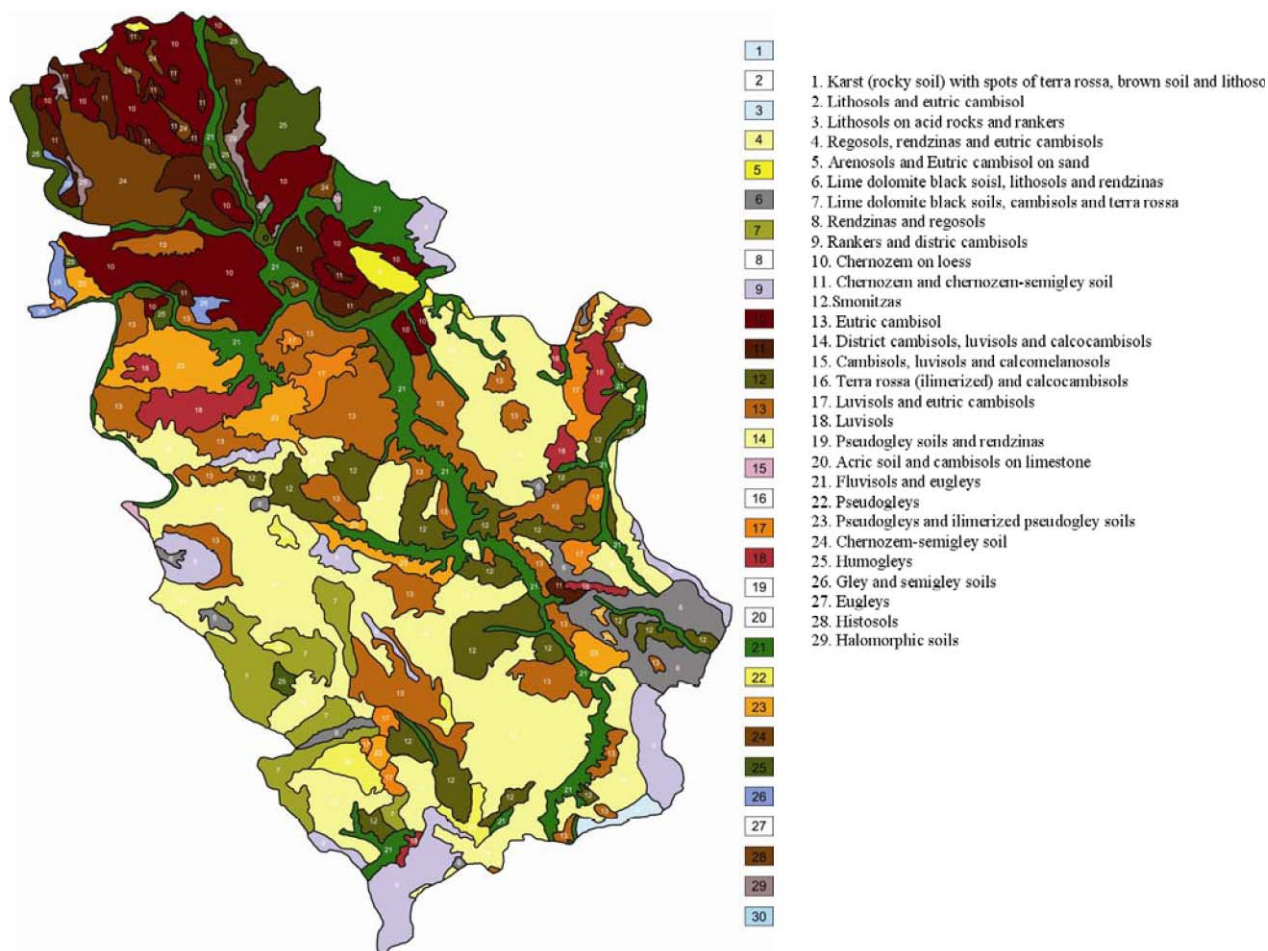
Svaki od navedenih ugrožavajućih faktora može biti istorijski i aktuelan i svakom od njih se treba pristupiti na odgovarajući način i nakon detaljnijih istraživanja. Kvalitet zemljišta zavisi i od načina na koji se vršila poljoprivredna proizvodnja, pa je u oblastima u kojima je ona bila intenzivna i bez primene odgovarajućih agrotehničkih mera, zemljište sa nižim procentom humusa i često sa neodgovarajućim sastavom mineralnih materija. Ovo je posebno važno za oblast u kojoj je poljoprivreda dominantna privredna delatnost sa 56% površine pod poljoprivrednim zemljištem²¹. Na području regiona postoji i veoma kvalitetno zemljište pogodno za poljoprivrednu proizvodnju, ali svakako je neophodno detaljnije istražiti pedološke karakteristike ovog područja, kao i aktuelizovati podatke o korišćenju/nameni zemljišta u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu. Sve to bi doprinelo da se upotrebe i koriste adekvatne sorte, agrotehničke mere, te kao rezultat dobiju veći i kvalitetniji prinosi većeg broja rentabilnih vrsta, podigne nivo plasmana i poveća konkurentnost poljoprivrednih proizvoda regiona na tržištu, u Republici i šire.

¹⁹ Republička agencija za prostorno planiranje, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.(2010.): Izveštaj o strateškoj proceni uticaja Regionalnog prostornog plana Južnog pomoravlja na životnu sredinu. Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja

²⁰ Republička agencija za prostorno planiranje, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.(2010.): Izveštaj o strateškoj proceni uticaja Regionalnog prostornog plana Južnog pomoravlja na životnu sredinu. Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja

²¹ Regionalni prostorni plan opština Južnog pomoravlja.

Mapa № 3: Pedološka karta Srbije (1:200 000)²²

5.1.3.2. Hidrografija

Preko 75% površinskih voda Jablaničkog i Pčinjskog okruga pripada slivu Južne Morave (15.446 km²). Južna Morava pripada crnomorskom slivu i dugačka je 295 km. Hidrografska mreža je veoma razvijena, posebno u istočnom delu Leskovačke kotline kojim Južna Morava teče kroz svoju široku rečnu dolinu koju je oformila meandriranjem. Desetak kilometara južno od grada Leskovca Leskovačku kotlinu smenjuje Grdelička klisura, odnosno brdovit šumom obrastao predeo. U okviru rečne doline ove reke nalazi se važan pojas plodnog zemljišta. Najvažnije leve pritoke Južne Morave su: Veternica (76 km), Pusta reka (puni Brestovačko jezero), Jablanica (74 km) i Toplica, a desne pritoke: Vrla i Vlasina (70 km), Nišava i Sokobanjska Moravica. Reka Vlasina zahvata vodu iz Vlasinskog jezera. Južna Morava ima ukupno 157 pritoka. Pčinja i Dragovištica su značajne reke u hidrografiji Egejskog sliva. Pored pomenutih, veći vodotok je i Vučjanka sa predivnim kanalima, slapovima i kazanima. Na reci Vučjanci nalazi se jedna od najstarijih hidrocentrala na Balkanu (1903.) koja je i danas u funkciji. Vodni resursi su vremenski neravnomerni, te otuda potiču poprilične razlike u proticaju malih i velikih voda. Prosečni oticaj je malo veći od proseka za Republiku Srbiju (5.7 l/skm²) i iznosi 6.2 l/skm².

²² http://eu soils.jrc.ec.europa.eu/esdb_archive/eu soils_docs/esb_rr/EUR22646EN.pdf

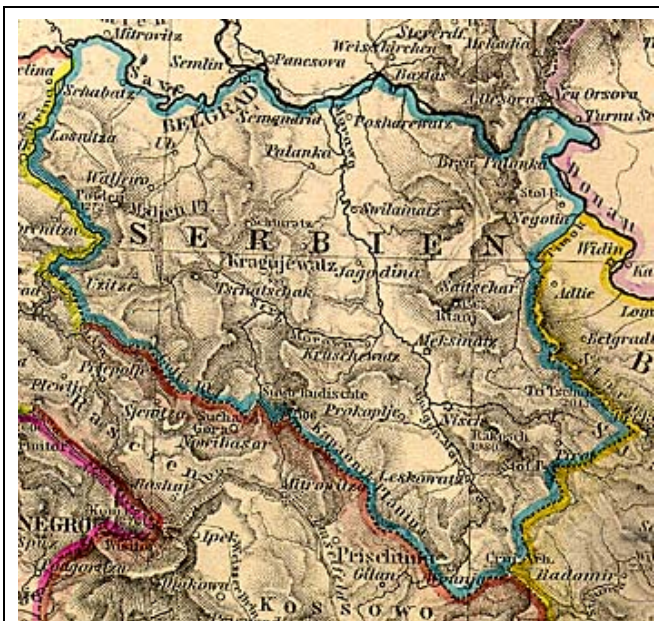
Najveće specifične oticaje pokazuju delovi regiona u okviru područja Besne Kobile, Dukata i Krajišta (približno oko 15 l/skm²), a najmanji oticaji su na severu regiona u slivu Puste reke (3.5 l/skm²) jugu regiona u delu sliva Binačke Morave (oko 5 l/skm²). Vodni režim je nepovoljan, sa smenom vodnih i sušnih godina. Većina vodotoka ima bujični karakter, što je posebno izraženo kod levih pritoka Južne Morave. Naime, izraženi su periodi povodnje u toku kojih protekne preko 50% godišnjeg protoka. Nizak vodostaj je karakterističan za letnji period godine, a visok i bujičnog karaktera u proleće. Stanje kvaliteta voda je većim delom dobro (I/II klase) u gornjim tokovima Banjske reke, Veternice, Vrle, Pčinje (kao izvorištima republičkog ranga) (I/II klasa), dok je voda znatno lošije klase u ostalim delovima Jablaničkog i Pčinjskog okruga, posebno Južne Morave oko većih mesta koja nemaju preradu otpadnih voda. U leskovačkoj kotlini se formiraju dva glavna tipa izdani podzemnih voda: subarterski i slobodan. Prvi je u peskovito-šljunkovitim slojevima neogena na 30-150 m a drugi u prostranim aluvijalnim naslagama do 30 m dubine. Obzirom na visok stepen hidraulične povezanosti ova dva akvifera može se smatrati da su načini prihranjivanja i pražnjenja praktično isti za oba. Prihranjuju se, počev od najznačajnijeg načina, filtracijom površinskih tokova, infiltracijom atmosferskih padavina, podzemnim i bočnim doticajem. Izrazito vodoobilni slojevi su do dubine od 100 m. Ukupna debljina vodonosnih slojeva je najveća u središnjem delu kotline (preko 30 m) i osetno se smanjuje prema izlazu i obodnim delovima kotline. Značajne pojave balneološkog, privrednog i aspekta obnovljivih energetske resursa predstavljaju hidrogeotermalni resursi. Posebno se u tom smislu ističu izvorišta mineralnih i termomineralnih voda čuvane Vranjske (74-96°C, 80 l/s), Bujanovačke (18-43°C, 10 l/s) , Sijarinske banje (15-73 °C, 30 l/s) i Tularske banje.

Vlasinsko jezero je najprivlačniji i najposećeniji turistički centar juga Srbije. Udaljeno je od Leskovca 75 km, 20 km od Surdulice i 30 km od puta E75. Leži na visoravni, čija je nadmorska visina 1260 m, u podnožju planinskih visova Čemernika, Vardenika i Strešera koji se blago spuštaju do obala jezera. Jedan deo Vlasinskog platoa je pošumljen, dok su drugi deo pašnjaci. Jezero je oko 10 km dugačko i 3 km široko i drugo je po veličini u Srbiji. Nalazi se na najvećoj nadmorskoj visini u Srbiji, na 1 211 m. Mikroklimatske prilike Vlasinskog jezera omogućavaju intenzivno celogodišnje iskorišćavanje. Temperatura vode na površini jezera u sunčanim danima kreće se od 21-23°C, što omogućava kupanje. Snežni pokrivač u ovim krajevima zadržava se od početka decembra do kraja marta, pa su prelepe staze za skijanje prava atrakcija za ljubitelje zimskih sportova. Primamljivi pejzaži, nepregledna šetališta, bogatstvo flore i faune, ekološki čista, netaknuta priroda sa klimom koja posebno pogoduje zdravlju, pruža neponovljiv doživljaj ovog prostora. Zbog svega ovoga Vlasinsko jezero predstavlja turistički biser i atrakciju juga Srbije. U kasnim 40-tim godinama prošlog veka, područje je pregrađeno branom i izgrađena je hidroelektrana. Jedna od glavnih turističkih atrakcija jezera su dva velika tresetna plutajuća ostrva – Stratorije i Dugi Del, koja su nastala u momentu podizanja nivoa vode u jezeru. Od 2006. godine područje jezera je zaštićeno kao Predeo izuzetnih odlika („Službeni glasnik Republike Srbije”, broj 30 od 11. aprila 2006).

U regionu se nalazi i jezero Brestovac. Udaljeno je 10 km zapadno od Bojnika je popularna je letnja destinacija sa potencijalima za razvoj kamping turizma i sprovođenje drugih aktivnosti u ruralnom ambijentu, dok obližnje selo Brestovac pruža i mogućnosti za ruralni smeštaj. U opštini Vladičin Han nalazi se Jovačko jezero, a postoji i akumulaciono jezero Lisina u opštini Bosilegrad. Njihovi potencijali do sada nisu ni izdaleka iskorišćeni.

5.1.4 Flora i fauna

Jedna od karakteristika i vrednosti Jablaničkog i Pčinjskog okruga, kao ruralnih oblasti, je očuvana priroda. Bogatstvo ekosistemskog i specijskog diverziteta Jablaničkog i Pčinjskog okruga uzrokovano je specifičnim mikro- i mezo-klimatskim uslovima, koji nastaju kroz kompleksno međudejstvo specifičnih geoloških, orografskih, edafskih, hidroloških pojava, antropozogenih i drugih istorijskih i aktuelnih ekoloških faktora. Od posebnog značaja za biološku raznovrsnost ovog regiona je njen geodiverzitet - klisure, kanjoni, specifične rečne doline, kao i močvarna i vlažna staništa i planinske tresave (Vlasinske tresave na Vardeniku i Čemerniku), koji su potencijalni i dokazani centri endemizma i reliktnosti u Republici Srbiji. Flora i fauna predstavljaju veliki ekonomski potencijal ovog područja i to jednako kao osnova za turističke i naučne aktivnosti i afirmaciju zaštite i kvaliteta životne sredine, na nacionalnom nivou i šire, kao i za dobrobit lokalnog stanovništva i gostiju u zdravstvenom i estetskom smislu. Pored navedenih koristi, uvek treba imati u vidu da i pored duge istorije florističkih istraživanja na teritoriji regiona (prva je sproveo osnivač srpske botanike Josif Pančić još krajem 19. veka), još uvek nije ni blizu potpuno utvrđivanje ogromnog potencijala lekovitih, aromatičnih i jestivih vrsta. Potencijali divlje faune takođe su skromno sagledani i slabo eksploatisani. Područje je tako bogato lovnom divljači (najzastupljenija je srneća divljač, divlja svinja, vuk, zec, jarebica i fazan) koja se još uvek nedovoljno koristi u lovnoj privredi.

Mapa No 4.: Putovanja Josifa Pančića u Srbiji²³

Zajedno sa svojim saradnicima Pančić je pronašao na Ostrozubu tercijarni endemorelikt lovorvišnju - zeleničje (*Prunus laurocerasus*)²⁴. Više od 100 godina ova biljka zaokuplja pažnju botaničara iz čitavog sveta, jer se na nju dosada naišlo samo u Bugarskoj i na još 2-3 lokaliteta. Na području Pčinjskog okruga (od Vranja do Bujanovca) dominantni su tipovi hrastovih šuma, posebno termofilne zajednice hrasta i medunca, što je retkost u Srbiji. Planinska bukva se nalazi obično u zasenčenim područjima, obzirom na visoke temperature i dugotrajan sušni period u ovom regionu. Na sastavu između hrastovog i bukovog pojasa zastupljene su čiste šume hrasta kitnjaka koje se pružaju do nadmorske visine od 1150 mnv.

Neki od tercijarnih relikata ovog područja su: međa leska, crni grab i Pančićev maklen. Oni se uglavnom javljaju u polidominantnim osiromašenim šumskim zajednicama²⁵. Tokom 1999. i 2000. godine, izvršeno je istraživanje epifitske lihenoflore Vranja i uže okoline, na sledećim lokacijama: Vranje, Borino Brdo, Krstilovica, Markovo Kale, Pljačkovica, Prža, Balinovac, Mečkovac, Suvi Dol, Vranjska Banja, Kumarevo, Čukovac, Zlatokop, Ribnice, Neradovac, Sropsko, Soderce, Buniševac i Dubnica. Na tih 18 lokaliteta pronađeno je čak 40 vrsta lišajeva, od kojih: 15 korastih, 17 lisnatih i 8 žbunastih²⁶.

²³ Sajt Biološkog fakulteta u Beogradu posvećen Josifu Pančiću, Pančićeva Putovanja- Srbija <http://pancic.bio.bg.ac.rs/Yu/index.htm>

²⁴ Komisija za strateško planiranje lokalnog održivog razvoja, Fond za razvoj grada Leskovca - Sektor za lokalni ekonomski razvoj (2009): *Program razvoja grada Leskovca 2009-2013, tekstualni deo*: <http://www.parlament.org.rs/res/Program%20razvoja%20grada%20Leskovca%202009-2013.pdf>

²⁵ Dinić, A., Jovanović, V., Mišić, V. (2000): *Šumska vegetacija okoline Vranjske banje*. Zbornik radova šestog simpozijuma o flori jugoistočne Srbije i susjednih područja, Sokobanja, pp: 95-101

²⁶ Pejčinović, D. et al. (2000). *Lišajna flora Vranja i uže okoline*. Zbornik radova šestog simpozijuma o Flori jugoistočne Srbije i susjednih područja, Sokobanja, pp: 39-43

Na području Besne Kobile razvile su se alpske livade i subalpski pašnjaci sa brojnim retkim i endemičnim vrstama. Za mnoge vrste Rujan planina je jedino ili najsevernije rasprostranjenje u okviru areala²⁷. Od svih njih posebno se treba pomenuti *Crocus rujanensis*²⁸ (rujanski endemit). Ilustrativan primer o bogatstvu specijske raznovrsnosti je područje planine Radan, koje delom pripada oblasti Jablaničkog i Pčinjskog okruga, gde je do sada potvrđeno postojanje više od stotinu vrsta lekovitih biljaka. Svakako treba imati u vidu da ovi podaci nisu konačni. Interesantno je pomenuti da na ovom području prisutna izuzetna specijska raznovrsnost odlikuje i korovsku floru koja obuhvata 355 vrsta iz 193 roda i 45 familija²⁹. Kuriozitet je da među njima ima i endemičnih i ugroženih taksona. Od područja refugijalnog karaktera treba pomenuti:

- Vranjska Banja se nalazi u dolini Banjske reke, opkoljena planinskim grebenima, što utiče na specifičnu mezoklimu i utiče na veliku raznovrsnost šumske vegetacije i daje refugijalni karakter području (iznad stacionara i parka) gde je utvrđeno prisustvo šibljaka rakite i čubutkvice (reliktne vrste koja se nalazi na „kamenito-šljunkovitom nanosu“) i „najstarija ishodka fitocenoza hrastova sa grabićem (*Carpino orientalis-Quercetum B. Jov. 1960*), u kojoj je prisutna i srebrna lipa (*Tilia tomentosa Moench*)“³⁰.
- Pčinja. Na Kozjaku u Klisuri Pčinje razvijaju se brojne polidominantne reliktne zajednice i to: zajednica grabića i hrasta na krečnjaku; zajednica bukve, pančićevog maklena, mečje leske i drugih vrsta za koje je ovo najjužnije ili najsevernije područje raspoređenja: vedričica, sitni lanilist, žuta imela, dlakavi ranjenik, kamenika, niški ljutić, lavlja šapa, podlanik, babine vlasi, prečica i dr.³¹
- Jarešnik -šuma endemoreliktnog crnog bora (*Pinus nigra Arn. subsp. pallasiana (Arn.) Hay.*).

Prema podacima Registra zaštićenih prirodnih dobara³², Karti zaštićenih prirodnih dobara Zavoda za zaštitu prirode Republike Srbije³³ i RPP Južnog pomoravlja, na teritoriji Jablaničkog i Pčinjskog okruga nalaze se sledeće kategorije zaštićenih područja:

- Rezervat prirode i specijalni rezervat prirode: „Kukavica“ (Vladičin Han), Strogi rezervat prirode „Kačer-Zeleničje“ (Ostrozub – Crna Trava, Leskovac), Strogi rezervat prirode „Jarešnik“ (Bosilegrad);
- Predeo izuzetnih odlika: „Dolina Pčinje“ (Bujanovac);
- Predeo izuzetnih odlika: „Vlasina“ (Surdulica, Crna Trava): Predeo obuhvata delove katastarskih opština Vlasina Rid, Vlasina Okruglica, Vlasina Stojkovićeva, Božica, Klisura, Drajinici i Groznatovci, površine 12228,10 hektara i na teritoriji opštine Crna Trava i obuhvata deo katastarske opštine Crna Trava, površine 512,80 hektara. Ukupna površina zaštićenog područja Predela izuzetnih odlika „Vlasina“ je 12740,90 hektara, od čega je 45% u državnoj i društvenoj svojini, a 55% u privatnoj i drugim oblicima svojine. Lepota predela zasnovana je na privlačnoj i živopisnoj, sezonski izuzetno promenljivoj i kolorisanoj pejsažnoj slici prostrane vodene površine Vlasinskog jezera okruženog širokim livadama i planinskim pašnjacima u koje su umetnuti manji kompleksi ili čuperki bukovih šuma, belih brezika i žbunova borovnice, kao i malobrojne kuće vlasinskih mahala sa ponekom njivom i voćnjakom.

²⁷ Avramović, D., Zlatković, B., Randelović, N. (2005): *Protected area of nature in southeastern Serbia*. Proceeding of the 8 th Symposium on the flora of Southeastern Serbia and Neighbouring regions, Niš, pp:223-227.

²⁸ Avramović, D., Zlatković, B., Randelović, N. (2005): *Protected area of nature in southeastern Serbia*. Proceeding of the 8 th Symposium on the flora of Southeastern Serbia and Neighbouring regions, Niš, pp:223-227.

²⁹ Avramović, D., Zlatković, B., Randelović, N. (2005): *Protected area of nature in southeastern Serbia*. Proceeding of the 8 th Symposium on the flora of Southeastern Serbia and Neighbouring regions, Niš, pp:223-227.

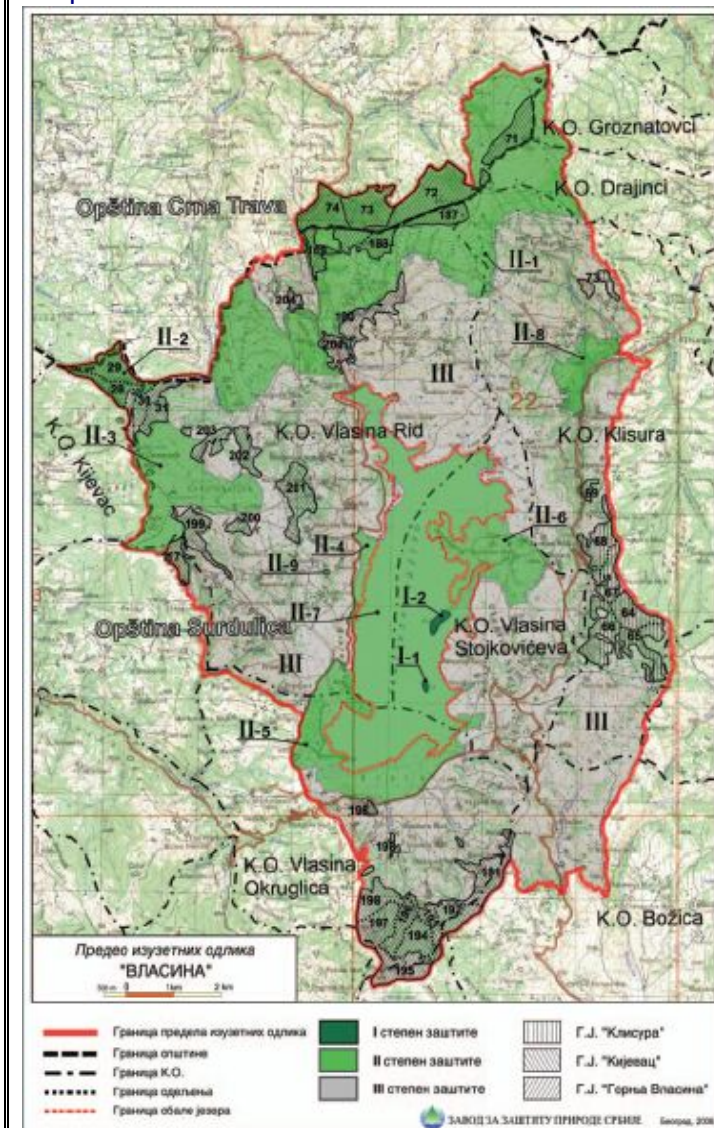
³⁰ Dinić, A., Jovanović, V., Mišić, V. (2000): *Šumska vegetacija okoline Vranjske banje*. Zbornik radova šestog simpozijuma o flori jugoistočne Srbije i susednih područja, Sokobanja, pp: 95-101.

³¹ Avramović, D., Zlatković, B., Randelović, N. (2005): *Protected area of nature in southeastern Serbia*. Proceeding of the 8 th Symposium on the flora of Southeastern Serbia and Neighbouring regions, Niš, pp:223-227.

³² <http://www.natureprotection.org.rs/rs/регистар-заштићених-природних-добра.html>

³³ <http://www.natureprotection.org.rs/rs/карта-заштићених-добра.html>

Mapa № 5. Karta Predela izuzetnih odlika "Vlasina"³⁴

Moćna vodena masa Vlasinskog jezera zapremine oko 160 miliona m³ vode dobrog kvaliteta i prosečnim doticajem od oko 4 m³/s, kao esencijalnom prirodnom resursu od posebnog značaja za regionalno vodosnabdevanje u budućnosti. Raznolikost flore i faune potvrđuje činjenica da se 21 takson flore Srbije pominje samo za ovo, relativno malo područje. Od njih 8 je endemično, a jedan je stenoendemičan. Deset biljnih vrsta sa Vlasine je zaštićeno ili kao prirodne retkosti ili stavljeno pod kontrolu sakupljanja i korišćenja. Raznovrsnost faune, na maloj površini, može se uporediti sa mnogo većim područjima kao što su nacionalni parkovi Tara, Durmitor i Kopaonik. Jedinstvenost Vlasine su tresetna (*Sphagnum*) plutajuća ostrava koja su pružila utočište mnogobrojnim biljnim i životinjskim vrstama. Na osnovu Realnih spiskova faune (Zavod za zaštitu prirode Beograd) utvrđeno je oko 100 vrsta insekata, 4 vrste mekušaca, 10 vrsta vodozemaca, 12 vrsta gmizavaca, 162 vrste ptica i oko 30 vrsta sisara.

- Spomenik prirode: Bogojevački brest zapis (Bogojevce, Leskovac), Stablo hrasta lužnjaka u selu Crna Bara (Vlasotince), Stablo topole u Guberevcu, Stablo oskoruše u Sejanici (Leskovac), Dva primerka zeleničeta u Donjoj Lapušnji (Vlasotince), Stablo hrasta lužnjaka – Slavnik (Bojnik), Stablo crnog bora – Crnoštica (Bosilegrad), Kutleški hrast zapis - Kutleš (Leskovac);
- Prirodni prostor oko nepokretnog kulturnog dobra: Jašunjski manastir Sv. Jovan i Sv. Bogorodica (Leskovac – Crkvnica, Jašunja)
- Područje u postupku zaštite – PIO Planina Radan (Kuršumlija, Prokuplje, Bojnik, Lebane, Medveđa).
- Posebno je zaštićeno preko 120 vrsta životinja i oko 30 biljnih vrsta sa statusom prirodnih retkosti, veći broj životinja u statusu lovne, pernate divljači i riba, a takođe i oko 70 vrsta životinja, gljiva i biljaka Uredbom o stavljanju pod kontrolu sakupljanja i prometa divljih i životinjskih vrsta.³⁵

U regionu su zastupljene autohtone rase životinja: buša, karakačanska ovca, mangulica i autohtone sorte biljaka: jabuka kolačara, jabuka petrovka, paprika kozji rog . . .

³⁴ Uredba o zaštiti Predela izuzetnih odlika Vlasina. <http://www.piovlasina.com/>

³⁵ Regionalni prostorni plan opština Južnog pomoravlja: http://195.250.98.80/rapp_mape/40/RPP_Juznog_Pomoravlja.pdf

5.1.5. Nepokretna zaštićena kulturna dobra

Prema podacima RPP JP, na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga zaštićena su sledeća nepokretna kulturna dobra:

- Dva od izuzetnog značaja: manastir Prohor Pčinjski (opština Bujanovac) i arheološko nalazište Caričin Grad (opština Lebane);
- 14 NKD od velikog značaja: manastir Svetog Jovana, manastir Bogorodičinog Vavedenja (kompleks Jošunjskih manastira), manastir Rudare (Crkva Svete Petke, konak i staro groblje) i manastir Čukljenik (manastirski kompleks sa vodenicom na sastavu Male i Čukljeničke reke), Kuća Šop Đokića (opština Leskovac); Markovo kale, Hamam (staro tursko kupatilo), Pašini konaci, kuća Vlajinca, kuća Bore Stankovića, Vlajinčeva kuća, Zgrada starog načelstva na području opštine Vranje; Crkva Svete Bogorodice na području opštine Vladičin Han; Gigina kuća na području opštine Vlasotince; Crkva Sv. Bogorodice, na Vražjem kamenu, opština Trgovište;
- veći broj dobara (ukupno 70) - prostorne kulturno-istorijske celine ili evidentirana dobra pod prethodnom zaštitom, među kojima se izdvajaju: Crkva Sv. Trojice i Crkva sv. Arhandela Mihajla i dr. (opština Bojnik); arheološko nalazište Kale Krševica (opština Bujanovac); Manastir Kacapun sa crkvom Sv. Ilije i dr (opština Vladičin Han); Beli most, Baba-Zlatina ulica, Crkva mučenice Petke Paraskeve i dr. (opština Vranje); Hram Vavedenja Presvete Bogorodice u selu Palje, prostorna celina sa crkvom, starom kućom i turskom kulom u Klisuri i dr. (opština Surdulica); istorijska zgrada Muzeja (bivša otomanska administracija), stari studentski dom, nekoliko neevidentiranih kulturnih dobara i pojedinačnih objekata narodnog graditeljskog nasleđa u selima i dr. (opština Vlasotince); Crkva Svete Petke u Bošnjacu i dr. (opština Lebane); Narodni muzej, Muzej u kući Bore Dimitrijevića, Muzej tekstilne industrije u Stojkovcu, Hidroelektrana u Vučju (na reci Vučjanki iz 1903. godine) (opština Leskovac) i kuća Milentija Popovića na Popovom Ridu i dr. (opština Crna Trava).

5.1.6. Naseljenost i demografski indikatori

Jablanički i Pčinjski okrug predstavljaju 7% ukupne površine Republike Srbije a stanovništvo regiona od gotovo 470.000 ljudi čini 6% od ukupnog stanovništva Srbije. Jablanički okrug ima šest opština: Bojnik, Vlasotince, Lebane, Leskovac, Medveđa i Crna Trava a Pčinjski sedam: Bosilegrad, Bujanovac, Vladičin Han, Vranje, Preševo, Surdulica i Trgovište. Leskovac je najveća opština površine 1024 km² a za njim Vranje sa 860 km². Najmanje opštine su Crna Trava sa 312 km², Vlasotince 308 km², Preševo i Bojnik sa po 264 km². Opština Leskovac ima najveći broj stanovnika - 156000, a Vranje je sledeće sa 87000. Najmanje naseljena opština je Crna Trava sa oko 2500 stanovnika. Područje Jablaničkog i Pčinjskog okruga karakteriše trend depopulacije. Broj stanovnika 2002. godine bio je za 4,3% manji u odnosu na isti pokazatelj iz 1991. godine u Jablaničkom i za 4,3% manji u Pčinjskom okrugu. Demografsku sliku regiona, prema podacima RZS iz popisa 2002. godine, čini i 24,83% neoženjenih muškaraca od ukupnog broja muškaraca u Jablaničkom i 28,44% u Pčinjskom okrugu, dok je neudatih žena manje i to 15,54% u Jablaničkom i 19,48% u Pčinjskom okrugu. U 2009-oj godini je u Jablaničkom okrugu sklopljeno 908 brakova a razveden 191. Iste godine je u Pčinjskom okrugu sklopljeno 1403 brakova a razvedeno 179.

Udeo starog stanovništva u Jablaničkom okrugu iznosi gotovo 24%, procenat radno sposobnog stanovništva iznosi 65,48% što je nepovoljno, a udeo visoko obrazovanog stanovništva je oko 3,7% (Tabela № 5). Udeo stanovništva starijeg od 60 godina u Pčinjskom okrugu iznosi oko 18%, procenat radno sposobnog stanovništva iznosi 64,37% što je nepovoljno, a udeo visoko obrazovanog stanovništva je oko 3,8% (Tabela № 5).

Tabela № 5.: Demografska osnova razvoja regiona 2002. godina

Područje	Stanovništvo preko 60 godina u %	Radno sposobno stanovništvo u %	Nepismeno stanovništvo starije od 15 god. u %	Visoko obrazovani u %	Prosečan godišnji priraštaj na 1000 stanovnika 1991-2002.
Republika Srbija	22,46	67,12	3,64	5,49	-1,0
Jablanički okrug	23,69	65,48	8,99 (~9)	3,57	-3,8
Pčinjski okrug	17,78	64,37	8,58	3,80	-3,8

Stanovništvo starije od 15 godina prema polu i obrazovanju po popisu iz 2002. (RZS)

Veoma nepovoljna situacija je u vezi sa godišnjim priraštajem stanovništva u oba okruga (-3,8 na 1.000 stanovnika, 2002.). Koliko je situacija negativnog priraštaja ozbiljna, ukazuje podatak publikacije Republičkog zavoda za statistiku „Opštine u Srbiji 2010“ da se u 2009. godini u Jablaničkom okrugu rodilo 1914 beba, a umrlo 3568 osoba. Prirodni priraštaj je bio -1654 ili -7,3 promila, što znači da se jako pogoršao u odnosu na 2002. godinu. U Pčinjskom okrugu se u 2009-oj godini rodila 2361 beba, a umrlo 2486 osoba. Prirodni priraštaj je bio -125 ili -0,5 promila. U Pčinjskom regionu je situacija značajno bolja nego 2002. godine, ali je trend prirodnog priraštaja i dalje negativan. Od ukupnog broja zaposlenih stanovnika Jablaničkog okruga, zaposlene žene čine 43,8%, a u Pčinjskom okrugu 38,0% što je indikativno za pitanja rodne ravnopravnosti.

Nepismenih u Jablaničkom okrugu ima preko 18000 od čega je preko 15500 žena. U gradskim sredinama ima oko 3000 nepismenih od čega je 2500 žena. Od preko 15000 nepismenih u selima 13000 su žene. Preko 77% nepismenih je među populacijom starijom od 65 godina, najviše među ženama na selu (4/5). Oko 9% nepismenih je među populacijom starosti 60-64 godine, najviše među ženama na selu (3/4). Oko 9% nepismenih je među populacijom starosti 40-60 godina, od kojih su polovina žene na selu. Nepismenih u Pčinjskom okrugu ima oko 15500 od čega je skoro 13000 žena. U gradskim sredinama ima oko 3800 nepismenih od čega je oko 2200 žena. Od oko 11700 nepismenih u selima oko 9700 su žene. Preko 70% nepismenih je među populacijom starijom od 65 godina, najviše među ženama na selu (2/3). Oko 9% nepismenih je među populacijom starosti 60-64 godine, najviše među ženama na selu (2/3). Oko 11% nepismenih je među populacijom starosti 40-60 godine, od kojih su polovina žene na selu.

Tabela № 6.: Demografske karakteristike i trendovi Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Indikator	Jablanički okrug	Pčinjski okrug
Stanovništvo (Popis 1991.)	251301	237399
Stanovništvo (Popis 2002.)	240923	227690
Stanovništvo ispod 15 (Popis 2002.)	39930	49005
Stanovništvo preko 65 (Popis 2002.)	41714	29262
Stanovništvo u radnom dobu 15-64 (Popis 2002.)	151298	149525
Stanovništvo preko 15 (Popis 2002.)	200993	178685
• <i>Bez formalnog obrazovanja</i>	63459	48485
• <i>Osnovna škola</i>	44174	56293
• <i>Srednje obrazovanje</i>	67794	50195
• <i>Više i visoko obrazovanje</i>	13864	12085
• <i>Nepoznato</i>	11702	11627
Promena broja stanovnika (u % 1991-2002)	95,87	95,91
Apsolutna promena stanovnika (1991-2002)	-10378	-9709
Gustina naseljenosti (stanovnika/km ²) Popis 2002.	87	65
Značaj mlađe populacije (<15)	16,57	12,81
Značaj starije populacije (>65)	17,31	12,85
Indeks starenja	103.46	59.67
EDR (zaposleni/ukupno stanovništvo)	0,16	0,19
Koeficijent rodne ravnopravnosti (25-44)Ž/M	0,94	0,94
Obrazovna struktura populacije preko 15 godina		
• <i>Bez formalnog obrazovanja (%)</i>	31,57	27,13
• <i>Osnovna škola (%)</i>	21,98	31,50
• <i>Srednje obrazovanje (%)</i>	33,73	28,09
• <i>Više i visoko obrazovanje (%)</i>	6,90	6,76
• <i>Nepoznato (%)</i>	5,82	6,51

Izvor: Popis stanovništva 2002. godine, RZS: Opštine u Srbiji 2008.

Tabela № 7.: Geografski indikatori Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Okrug	Površina (km ²)	Broj stanovnika 2002.	Broj naselja	Gradska naselja	Seoska naselja	Prosečan broj stanovnika po naselju 2002.	Broj naselja na 100 km ²	Broj stanovnika na 1 km ²
Jablanički	2770	240923	336	8	328	717,03	12.13	82
Pčinjski	3520	227690	363	6	357	627,25	10,31	65

Izvor: Popis stanovništva 2002. godine, RZS

Jedan od veoma pouzdanih pokazatelja starosne strukture stanovništva je indeks starenja. On izražava odnos starog i mladog stanovništva. Ukoliko indeks starenja premaši vrednost 40, u demografskoj teoriji se takva populacija smatra starom. Koliko je situacija u regionu ozbiljna ukazuje indeks starenja za Pčinjski okrug od oko 60 i u Jablaničkom od 103,46. U periodu 1991-2002 godina broj stanovnika je smanjen za preko 4% u oba okruga (Tabela № 7.), čime su negativni demografski trendovi u ovom području nastavljeni. Starosna struktura stanovništva, značajno je nepovoljna u regionu, a jedan od razloga je migracija stanovništva, posebno mlađeg, u velike gradske centre gde su povoljniji ekonomski uslovi i mogućnosti za ovaj deo populacije. Nepovoljna starosna struktura je uticala i na nepovoljnu obrazovnu strukturu, u kojoj oko 32% stanovništva starijeg od 15 godina u Jablaničkom i oko 27% u Pčinjskom okrugu nema formalno obrazovanje, a mali je procenat stanovništva sa višim i visokim obrazovanjem i iznosi nešto manje od 7% u oba okruga. Takva obrazovna i starosna struktura je indikativna za razvojnu ugroženost regiona. U takvim uslovima, kreiranje novih radnih mesta i mogućnosti diverzifikacije aktivnosti i dohotka su značajno smanjene, a stanovništvo više izloženo riziku siromaštva.

5.1.7. Privredna struktura

Jablanički i Pčinjski region spadaju u najsiromašnije oblasti u Republici Srbiji. Čak sedam od trinaest opština (Preševo, Bujanovac, Medveđa, Crna Trava, Bojnik, Bosilegrad i Trgovište) su kategorisane kao najnerazvijenije u Srbiji (RPP JP). Ekonomska struktura stanovništva je najvažnija struktura sa stanovišta ekonomskog razvoja, koja predstavlja indikator društvenog i privrednog razvoja zemlje. Naime, privredni razvoj neposredno menja ekonomsku strukturu stanovništva, dok s druge strane kretanje i struktura radne snage i stanovništva utiču na nivo i dinamiku privrednog razvoja određene sredine. Analiza ekonomske aktivnosti stanovništva Republike Srbije (2002. godina) posmatrana po opštinama, a u odnosu na region, pokazuje da je najniža stopa u opštini Crna Trava (31,1%) i relativno niske stope aktivnosti u opštinama Preševo (33,2%) i Bujanovac. Na nivou Republike je pokazano da nivo pismenosti zavisi od stepena socijalno-ekonomskog razvoja pojedinih opština, odnosno da nerazvijene opštine imaju veću zastupljenost nepismenih lica. U prilog tome govore i podaci popisa iz 2002. godine da je, na republičkom nivou, najveći broj nepismenih među starijim ljudima, u populaciji starijoj od 60 godina (80,7%), odnosno u poljoprivrednim domaćinstvima kao i u opštinama na jugu Srbije.

Tabela № 8.: Ekonomska razvijenost

Područje	Broj zaposlenih na 1000 stanovnika	Samostalno obavljaju delatnost u %	Društveni proizvod po stanovniku u din.	Narodni dohodak po stanovniku u din
Republika Srbija	278	25,25	144.109	123.472
Jablanički okrug	210	28,55	59.897	51.796
Pčinjski okrug	216	21,25	71.275	61.232

RZS (2006): Statistika nacionalnih računa - Društveni proizvod i narodni dohodak republike Srbije 2005³⁶

³⁶ „U ovom saopštenju prikazani su konačni rezultati obračuna društvenog proizvoda i narodnog dohotka Republike Srbije (bez Kosova i Metohije) za 2005. godinu, u tekućim cenama. Obračun je izveden po principu čistih delatnosti (teritorijalni princip), a rezultati sumirani na nivou područja, okruga i opština. Prilikom korišćenja podataka treba imati u vidu da su društveni proizvod i narodni dohodak za 2005. obračunati bez PDV i nisu uporedivi sa ranijim godinama. Korisnicima posebno skrećemo pažnju na činjenicu da se, u skladu s međunarodnim preporukama, obračun makroekonomskih agregata po materijalnom konceptu ubuduće neće izvoditi, tako da je 2005. poslednja godina za koju se ovim podacima raspolaže.“ RZS (2007): Statistika nacionalnih računa - Društveni proizvod i narodni dohodak republike Srbije 2005.

Niska stopa zapošljavanja je jedan od najznačajnijih uzroka depopulacije regiona. Mali broj zaposlenih stanovnika je rezultat malog broja aktivnih industrijskih kapaciteta. Relativno visoko učešće poljoprivredne proizvodnje u strukturi narodnog dohotka po sektorima nije posledica razvijenosti ove delatnosti, već nerazvijenosti drugih privrednih aktivnosti/grana. Region ima visok stepen nezaposlenosti od skoro 30% u Pčinjskom i 40% u Jablaničkom okrugu. Struktura ljudskih resursa ovog regiona nije odgovarajuća, odnosno nije usklađena sa tržišnom potražnjom. Nedostatak odgovarajućeg kadra odražava se na ekonomiju u celini, jer utiče na efikasnost i konkurentnost preduzeća i regiona. Ovakva situacija je posledica sadejstva više faktora, ali se u osnovi problem može umanjiti usklađivanjem obrazovanja u skladu sa tržišnim zahtevima, tj. projekcijama.

Tabela № 9.: Struktura narodnog dohotka po sektorima

Područje	Prerađ. indust.	Polj., šum., vodoprivr.	Građevin.	Trgovina	Saobraćaj	Ostali sektori privrede	Vanprivr.
Republika Srbija	26,2	17,3	7,0	24,7	10,3	9,8	4,7
Jablanički okrug	25,6	32,8	7,6	18,6	6,4	6,5	2,5
Pčinjski okrug	38,7	17,7	9,5	15,0	6,6	11,1	1,4

Izvor: Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja juga Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 21/2007)

Jablanički i Pčinjski okrug prema pokazateljima društvenog standarda imaju niske vrednosti u odnosu na ostale regione, što je posledica ekonomskih prilika, te niske komunalne i opremljenosti javnih službi (tabela № 10).

Tabela № 10.: Stepen razvijenosti prema nekim pokazateljima, 2007. godina

Područje	Izgrađeno stanova na 1000 stanovnika	Zarade po zaposlenom	Promet u trgov. na malo po stanov.(2004) ³⁷	Br.telefona na 1000 stanovnika	Br. stanovnika po lekaru*(2007)
Republika Srbija	2,6	27.759	61.651	379,08	368
Jablanički okrug	0,8	18.605	31.435	232,75	392
Pčinjski okrug	1,1	20.541	26.215	221,12	422

Izvor: RZS: Opštine u Srbiji 2008.

Promet u trgovini na malo je veoma važan indikator ekonomske snage regiona koji reflektuje kupovnu moć stanovništva. On podrazumeva prodaju robe stanovništvu za ličnu potrošnju i upotrebu, kao i pravnim i fizičkim licima za obavljanje delatnosti. Posmatrani region je u nezavidnom položaju kada je u pitanju ovaj indikator ekonomske snage – Jablanički region se nalazi na 22. mestu (31.435 RSD (2004)), a Pčinjski na 24. mestu (26.215 RSD) od 25 rangiranih okruga u Republici (Petković, 2006).

³⁷ Vladimir Petković(2006): RADNI DOKUMENT Lokalni ekonomski razvojJablaničkog okruga – analiza stanja i preporuke za dalji razvoj; Srpski ekonomski forum

5.1.8. Poljoprivreda i njen značaj u ruralnoj ekonomiji

Južna Srbija koju čini 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga spada u najmanje razvijena područja Srbije. Od 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga 10 spadaju u kategoriju područja sa otežanim uslovima za poljoprivredu. Poljoprivredna proizvodnja u južnoj Srbiji je prilično tradicionalna. Uticaj novih tehnologija je ograničen ili proizvodnjom malog obima ili zbog nedostatka spoja između novog znanja i korisnika.³⁸ Oko 55%³⁹ ukupne teritorije područja Jablaničkog i Pčinjskog okruga nalazi se pod poljoprivrednim zemljištem (351.611 ha), od čega je 80% u privatnom vlasništvu⁴⁰. Agrarna struktura područja je jako usitnjena, jer se gazdinstva sa više od 3 ha ukupno korišćene obradive površine retko sreću, čak i u planinskim krajevima. Dinamični procesi deagrarizacije stanovništva nisu u prethodnom periodu iskorišćeni za poboljšanje/polarizaciju agrarne strukture privatnih gazdinstava, koja danas, generalno, najčešće nisu u stanju da obezbede svojim vlasnicima nužni minimum novčanih prihoda za podmirivanje egzistencijalnih potreba, a još manje sredstava za investiranje u razvoj i ukupnjavanje poljoprivredne proizvodnje.

Problem nije u malom broju stanovništva koje se bavi poljoprivrednom proizvodnjom, već u preovlađivanju poljoprivrednika u poodmaklim godinama starosti, koji većinom nisu motivisani za ulaganja u razvoj i unapređenje poljoprivredne proizvodnje. Po ukupnim površinama poljoprivrednog zemljišta i načinu njegovog korišćenja, Jablanički okrug ima povoljnije uslove za razvoj poljoprivredne proizvodnje od Pčinjskog okruga. U pogledu agroekološkog potencijala posebno se izdvaja grad Leskovac.⁴¹ Zbog jake heterogenosti prirodnih faktora, koji se neminovno reflektuju na ekonomske, socijalne i infrastrukturne uslove za razvoj poljoprivrede i drugih privrednih delatnosti, u regionu Južnog pomoravlja izdvajaju se četiri ruralna područja:

- 200-350 m – brežuljkasto, sa nižim brdima, dolinama i kotlinama obuhvata 116 KO, sve u Jablaničkom okrugu (oko 740 km² površine ukupne teritorije);
- 350-600 m – brdsko, sa višim dolinama i kotlinama obuhvata 186 KO, odnosno 1.227,5 km² površine ukupne teritorije (Jablanički okrug – 86 KO i 581,3 km²; Pčinjski okrug – 100 KO i 646,2 km²);
- 600-800 m – pretplaninsko, ili brdsko-planinsko obuhvata 145 KO, odnosno 1.376,1 km² površine ukupne teritorije (Jablanički okrug – 145 KO i 794,5 km²; Pčinjski okrug – 75 KO i 581,6 km²); i
- Preko 800 m – planinsko obuhvata 236 KO, odnosno 2.946,6 km²; Pčinjski okrug – 190 KO i 2.292,3 km²).

U skladu sa dominantno planinskim karakterom prostora, prosečni udeo intenzivnih kultura (oranice i vrtovi oko 170 hilj.ha, voćnjaci oko 17 hilj.ha i vinogradi oko 7 hilj.ha) u ukupnim površinama je relativno nizak (oko 30%), a trajnih travnjaka i šuma visok (25% i 39%). Obzirom na tesne međuzavisnosti osnovnih faktora poljoprivredne proizvodnje (zemljište, čovek i kapital), atari locirani većim delom iznad 600 m.n.v., u kojima se nalazi oko 63% ukupnih poljoprivrednih zemljišta Južnog pomoravlja, suočeni su sa pretnjom odumiranja poljoprivredne proizvodnje, kao i umanjenog broja goveda za manje od polovinu, dok je ukupan broj ovaca takođe ispod potencijala krmne osnove.⁴²

³⁸ STAR projekat, podprojekat: "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" br. AE022. (2011) Analiza potreba i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu. Leskovac

³⁹ RPP JP

⁴⁰ STAR projekat, podprojekat: "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" br. AE022. (2011) Analiza potreba i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu. Leskovac

⁴¹ Regionalni prostorni plan Južnog pomoravlja, http://195.250.98.80/rapp_mape/124/RPP_Juznog_Pomoravlja.pdf

⁴² Regionalni prostorni plan Južnog pomoravlja, http://195.250.98.80/rapp_mape/124/RPP_Juznog_Pomoravlja.pdf

Najvažniji socijalni problem ruralnih područja ovog regiona jeste nepovoljna starosna struktura sela i nedostatak mlađe radne snage. Ovaj problem je identifikovan u 70% sela u regionu, dok u ukupnoj strukturi svih problema ulazi sa 4%. Mali posed, zastarela mehanizacija i agrotehnika, nedostatak kvalitetne stoke u strukturi svih identifikovanih problema zauzima 19%.⁴³ Glavni problem poljoprivredne proizvodnje jeste veličina farme (manje od 3 ha) i tradicionalan način rada. Zasadi voća su stari i većim delom zapušteni, prisutna je tendencija smanjenja površina pod njima.

Tabela № 11.: Indikatori poljoprivredne proizvodnje Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Indikator	Jablanički okrug	Pčinjski okrug
Poljoprivredno zemljište (1+2+3+4) (ha)	148736	191542
1. Obradivo zemljište (a+b+c+d+e) (ha)	73872	74052
a) Žita (ha)	43010	25088
b) Industrijsko bilje (ha)	1121	936
c) Povrće (ha)	9462	7273
d) Krmno bilje (ha)	11276	12955
e) Ostalo (ha)	9003	27800
2. Voćnjaci i vinogradi (ha)	14638	8207
3. Livade i pašnjaci (ha)	60041	109248
4. Bare, trstici i ribnjaci	185	35
Struktura poljoprivrednih površina		
% Oranice	49.67	38.66
% Voćnjaci i vinogradi	9.84	4.28
% Livade i pašnjaci	40.37	57.04
% Bare, trstici i ribnjaci	0.12	0.02
Struktura zasejanih površina		
% Žita	58.22	33.88
% Industrijsko bilje	1.52	1.26
% Povrće	12.81	9.82
% Krmno bilje	15.26	17.49
% Ostalo	12.19	37.54
Goveda/100 ha obradivog zemljišta	32	17
Svinje/100 ha oraničnog zemljišta	51	15
Ovce/100 ha poljoprivrednog zemljišta	10	14
<i>Izvor: RZS - Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011</i>		

⁴³ STAR projekat, podprojekat: "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" br. AE022. (2011) *Analiza potreba i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu*. Leskovac

5.1.8.1. Stočarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

Stočarska proizvodnja u regionu mahom je ekstenzivna. Zbog nedostatka radne snage, stočarstvo propada decenijama, a smanjenje stočnog fonda je među najradikalnijim u Srbiji. Mali broj stoke, kao i niska produktivnost uzrokovana ekstenzivnom ishranom, lošim uslovima držanja stoke i njenim lošim rasnim sastavom javlja se kao problem u 80% sela u regionu. Prosečno poljoprivredno aktivno domaćinstvo poseduje do 2 grla stoke nižeproductivnih čistih autohtonih rasa i meleza primitivnih rasa malog proizvodnog potencijala sa produktivnijim rasama. U 80% sela u regionu pojavljuje se trend opadanja postojećeg broja stoke zbog nerentabilnosti proizvodnje. Iako raspolažu sa više od 80% raspoloživih površina livada i pašnjaka, atari sela iznad 600 m.n.v., imaju manje od polovine ukupnog broja goveda Regiona, dok je njihovo učešće u ukupnom broju ovaca, takođe, ispod potencijala raspoložive krmne baze.

Nedovoljna, primitivna proizvodnja stočne hrane u planinskim delovima regiona predstavlja jednu od ključnih prepreka za intenziviranje stočarstva iako je proizvodnja višegodišnjih leguminoza (crvena detelina, lucerka) i sakupljanje sena sa prirodnih livada osnova ratarske proizvodnje u regionu. Objekti za uzgoj stoke, posebno goveda ne zadovoljavaju osnovne zoohigijenske uslove. Pod tim se, pre svega, misli na adekvatne dimenzije štalskih objekata, kao i na postojanje adekvatne ventilacije. Primeri kvalitetnih štala mogu se videti kod retkih tržišno orjentisanih odgajivača krava i to ne kod svih. Objekti za tov junadi su u boljem stanju. Oni su pogodniji po zdravlje stoke i za rad ljudi. Sistem držanja je uglavnom vezani, uz manji broj farmi sa slobodnim sistemom. Silaža se i u govedarstvu i u ovčarstvu koristi u ishrani jedino na većim farmama. Oprema je najčešće zastarela i skromna, muža je u većini štala ručna. Deo govedarskih farmi ima i dalje uređaje za mužu bez pulsatora, dok se savremeniji, kvalitetni uređaji za mužu koriste uglavnom na većim farmama. Posle vekovne zaostalosti u mehanizovanosti proizvodnih procesa, poslednjih godina poboljšana je opremljenost mašinama za pripremu stočne hrane. One su najčešće polovne, ali znatno olakšavaju rad i umanjuju utrošak ljudske radne snage, koja je u velikom opadanju na selu.⁴⁴

Tabela № 12: Kretanje brojnog stanja stoke u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu

Godina	Goveda		Svinje		Ovce		Ukupno živine	
	Jablanički okrug	Pčinjski okrug	Jablanički okrug	Pčinjski okrug	Jablanički okrug	Pčinjski okrug	Jablanički okrug	Pčinjski okrug
1996.	59024	54216	100960	38406	17522	56885	834864	855229
1997.	59110	55128	90169	34405	16355	50475	829176	792143
1998.	57270	54005	82106	30919	10922	46885	811589	689388
1999.	53375	52529	87045	32955	10850	43136	806431	630712
2000.	52406	51060	77630	32151	11185	41917	785252	411180
2001.	47225	46961	72684	30082	10630	41938	375487	759205
2002.	47166	46039	66182	28990	10946	42125	759205	350377
2003.	44757	44567	68063	28400	14402	40771	698198	325617
2004.	46140	39380	70377	32692	12213	42942	646795	340693
2005.	48411	36097	63076	31944	11497	34584	672014	392990
2006.	51388	33404	92249	30417	12489	23258	707372	297255
2007.	48117	33314	77448	28454	15317	26164	664947	331441

Izvor: RZS- Opštine u R. Srbiji : različiti brojevi publikacije

⁴⁴ STAR projekat, podprojekat: "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" br. AE022. (2011) Analiza potreba i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu. Leskovac

Ovčarstvo je, uz govedarstvo najznačajnija grana stočarstva u regionu. Posle izrazitog propadanja u poslednjih dvadeset godina, ovčarstvo je ponovo u značajnom usponu, što se tiče broja grla, ali i poboljšanja rasnog sastava. Glavni proizvod za tržište su jagnjad za klanje. Manji broj odgajivača prodaje grla za priplod. Grla starijih kategorija u manjoj meri se prodaju, mleko se koristi uglavnom za ishranu jagnjadi. Vuna se sve ređe koristi za tradicionalnu izradu odevnih predmeta, ćilima i sl. i većinom se baca zbog niske cene, koja ne može da isplati ni troškove šišanja. Što se tiče rasnog sastava, pored meleza pramenke sa drugim rasama, zastupljena su grla u tipu virtemberga, virtemberg rasa, sjenički soj pramenke i Il de frans u manjoj meri. Nekoliko malih farmara iz okoline Crne Trave još uvek čuva dvadesetak autohtonih karakačanskih ovaca. Na području još uvek opstaje autohtona rasa goveda buša, a najzastupljeniji su melezi u tipu domaćeg šarenog govečeta. Ekstenzivni uzgoj ovih životinja u potpunosti je opravdan i apsolutno odgovara odlikama prirodnih izvora krmiva visokoplaninskih pašnjaka i livada, na kojima njihova ispaša održava visokovredna, sa aspekta biodiverziteta staništa (HNVF-High Nature Value Farming). Integrisani pašno-košni sistemi na kojima se zasniva planinsko stočarstvo regiona od izuzetnog je značaja za očuvanje genetičkih resursa i predeonu raznovrsnost regiona.

U regionu se, kada je uzgoj svinja u pitanju, radi o uzgoju za sopstvene potrebe, uz ograničenu prodaju određenog broja prasadi i nazimadi koja se javljaju kao tržišni višak. Gaje se uglavnom melezi belih mesnatih svinja. U poslednje vreme, zahvaljujući subvencijama, u porastu je bilo interesovanje za gajenjem mangulice i drugih autohtonih rasa čija je specifičnost držanje u slobodnim sistemima (free range). Sitna svinjarska proizvodnja, ma kako izgledala nevažna za region u kome su osnovni poljopivredni resursi dolinsko zemljište pod povrtnjacima i planinsko zemljište pod livadama i pašnjacima, mogla bi biti uz govedarstvo dobra dopuna budžeta malih farmi zasnovana na korišćenju otpadaka iz drugih proizvodnji, ali to u ovom trenutku nije u dovoljnoj meri. Na području opštine postoje svega nekoliko manjih privatnih farmi svinja, koje su u potpunosti orijentisane ka tržištu. Farmer iz Medveđe čuva 40 mangulica, autohtone rase svinja.

Broj živine značajno opada. Živina se gaji uglavnom za sopstvene potrebe u seoskim i prigradskim domaćinstvima. Tržišni viškovi se prodaju na pijacama ili dostavom do kupca. Najčešće se gaje melezi, u manjoj meri čiste rase. Za tov i proizvodnju jaja na malobrojnim mini-farmama gaje se hibridi. Izuzev hibrida, ostala živina se gaji na ekstenzivan način.

U Jablaničkom i Pčinjskom okrugu postoji 9 pčelarskih udruženja u sastavu saveza pčelarskih organizacija Srbije (<http://www.spos.info/>): u Bojniku (Stanimirović Milorad), "Radilica" (Bosilegrad), „Apicula“ i „Polen“ (Bujanovac), „Jablanica“ (Lebane), Beli Bagrem (Vučje), „Dubovica“ i „Leskovac“ (Leskovac) . U okruzima je zabeleženo povećanje broja košnica pčela nakon uvođenja državnih podsticaja. Potencijal regiona za razvoj pčelarstva⁴⁵ daleko nadmašuje postojeću proizvodnju. Dobri prirodni uslovi i ljubav prema pčelarenju podstiču pčelare kojima je to do sada bio samo hobi i dodatni izvor prihoda da drže više pčela, a pojedinci su se i profesionalizovali. Postoje naponi da se poboljša tehnologija gajenja pčela, a radi se i na unapređenju plasmama, ali u ovom smislu i dalje postoji puno prostora za unapređivanje i dalji rad na povećanju broja košnica.

Koze se gaje sporadično, uglavnom zbog mleka. Ima pokušaja proizvodnje kozjeg sira za tržište, dok je ponuda, kao i potražnja za jarećim i kozjim mesom još uvek neartikulisana .

⁴⁵ STAR projekat, podprojekat: "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" br. AE022. (2011) Analiza potreba i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu. Leskovac

5.1.8.2. Ratarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

Ratarska proizvodnja predstavlja jedan od glavnih vidova poljoprivredne delatnosti u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu. Povoljni agroekološki i klimatski uslovi, potrebe stočarske proizvodnje za jevtinom i kvalitetnom krmnom bazom, duga tradicija neki su od razloga značaja i raširenosti biljne proizvodnje. Sa druge strane ova je proizvodnja limitirana u obimu intenzifikacije usitnjenim posedom. Proizvodnja višegodišnjih leguminoza (crvena detelina, lucerka) ili sakupljanje sena sa prirodnih livada i proizvodnja stočne repe, predstavljaju osnovu ratarske proizvodnje u regionu. Najznačajnije i najviše gajene kulture su kukuruz i pšenica kod žita, a detelina i lucerka kod krmnog bilja. Dobri preduslovi za proizvodnju ječma, raža, uljane repice, graška, grahorca, pasulja, krompira i suncokreta, ponegde i soje.⁴⁶ Ukupna proizvodnja kukuruza u 2011 iznosi 81151 t u Jablaničkom i 30720 t u Pčinjskom okrugu. U istom periodu proizvedeno je pšenice 47811 t u Jablaničkom i 30177 t u Pčinjskom okrugu. Visina prinosa u velikoj meri zavisi od primenjenih agrotehničkih mera, vremenskih uslova i mehanizacije. Gotovo celokupna ostvarena proizvodnja je namenjena za sopstvene potrebe, odnosno za ishranu stoke, a samo manje količine za tržište.

Tabela № 13.: Proizvodnja ratarskih kultura u regionu

№	Kultura	Jablanički okrug prinos [t]	Pčinjski okrug prinos [t]
1.	Kukuruz	81151	30720
2.	Pšenica	47811	30177
3.	Suncokret	217	25

Izvor: RZS - Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011

Tabela № 14.: Proizvodnja krompira i pasulja u regionu

№	Kultura	Jablanički okrug prinos [t]	Pčinjski okrug prinos [t]
1.	Krompir	28100	19128
2.	Pasulj	3515	1631

Izvor: RZS - Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011

Proizvodnja višegodišnjih leguminoza (crvena detelina, lucerka) i sakupljanje sena sa prirodnih livada i proizvodnja stočne repe, najzastupljenije su ratarske proizvodnje u planinskom delu regiona i predstavljaju osnovu proizvodnje krmnog bilja i stočne hrane u celini.

Tabela № 15.: Proizvodnja krmnog bilja u regionu

	Detelina		Lucerka		Livade		Pašnjaci	
	ukupan, t	po ha	ukupan, t	po ha	ukupan, t	po ha	ukupan, t	po ha
Jablanički okrug	11364	3767	16753	5216	27678	1342	4275	468
Pčinjski okrug	7736	2526	9496	3377	34000	1283	7797	376

Izvor: RZS - Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011

⁴⁶ Zavod za poljoprivredu Leskovac, „Poljoprivredna stručna služba Leskovac d.o.o, Bilten br.10, 2010., www.psss.rs/request.php?701

5.1.8.3. Povrtarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

Od ukupne poljoprivredne površine na teritoriji Jablaničkog okruga povrtarske kulture zauzimaju 9686 ha, a u Pčinjskom 7329 ha, prema podacima Republičkog Zavoda za statistiku 2010. godine. Kod 40% sela u regionu⁴⁷ povrtarstvo se pojavljuje kao najvažniji razvojni potencijal. Pri tome se misli na plasteničku proizvodnju povrtarskih kultura. Širi region oko reke Morave, poznat je po proizvodnji paprike, paradajza, krompira, krastavca i drugih povrtarskih kultura.

5.1.8.4. Voćarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

Voćarska proizvodnja je zastupljena sa velikim brojem voćnih vrsta. Najčešće se odvija u mešovitim zasadima i ekstenzivnom obliku, pa je zbog najčešće nisko profitabilno, a proizvodnja ima tendenciju opadanja. Povoljni klimatski i zemljišni uslovi brdovitog Jablaničkog i Pčinjskog okruga pogodovali su razvoju tradicije proizvodnje voća kod lokalnog stanovništva. Najzastupljenije voćne vrste su šljiva, jabuka, kruška, orasi, breskve, trešnje i kajsije). Manji procenat površina zasađen je groždem.

Tabela № 16.: Proizvodnja voća i grožđa u regionu

	Jabuke		Šljive		Vinogradi		Višnja	
	ukupan, t	po jednom stablu, kg	ukupan, t	po jednom stablu, kg	ukupan, t	po jednom čokotu, kg	ukupan, t	Udeo (%)
Jablanički okrug	7357	16,3	19916	15,0	46051	1,7	6597	7,35
Pčinjski okrug	4560	13,3	10714	15,1	2908	0,6	1860	2,07

Izvor: RZS - Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011

Voćnjaci Jablaničkog okruga zauzimaju 9273 ha, odnosno 6859 ha u Pčinjskom. Što procentualno iznosi 12,55% u Jablaničkom i 9.26 %Pčinjskom 12,8%, od ukupne obradive poljoprivredne površine okruga. Od toga, broj rodni stabala jabuke u Jablaničkom okrugu iznosi 450911, i 342441 u Pčinjskom, rodni stabala šljive (Jablanički 1324011; Pčinjski 709453). Broj rodni čokota u hiljadama u Jablaničkom okrugu iznosi 26934, a u Pčinjskom 4689. Jablanički okrug je na trećem mestu u Srbiji po proizvodnji višnje sa 6597 t, odnosno 7,35%. Region raspolaže prirodnim potencijalima za razvoj voćarske proizvodnje. Međutim, kao osnovni problem za intenziviranje proizvodnje ističe se nedostatak radne snage, zastareli zasadi i slabo kurentne sorte voća, kao i nedostatak edukativnih programa, koji bi proizvođače uputili u tržišno opravdanu promenu sortimenta voća⁴⁸. Postojanje proizvodnih, tržišnih zasada predstavlja osnov za iskorišćenje prirodnih uslova za gajenje voća i mogućnost dodatne zarade gazdinstava. Takođe i međusobno funkcionalno povezivanje proizvođača voća, koji imaju male zasade, omogućava zajednički nastup i kontinuitet u snabdevanju tržišta. Voćarska proizvodnja u narednom periodu u mnogo većoj meri treba da zadovolji zahteve tržišta. Naročito se to odnosi na zahteve prerađivačke industrije, koja zahteva ujednačen kvalitet, velike količine i odgovarajući sortiment i kontinuitet u snabdevanju sirovinom. Na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga postoje svi uslovi da se po kriterijumima kupaca, a naročito inostranih, organizuje proizvodnja voća (jagode, maline, kupine, višnje, trešnje i šljive). Region je dovoljno udaljen od industrijskog zagađenja, a ima i dugogodišnju tradiciju gajenja jagodičastog voća, višnje i šljive, pa ima ozbiljne predispozicije za razvoj organske proizvodnje voća.

⁴⁷ STAR projekat, podprojekat: "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" br. AE022. (2011) *Analiza potreba i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu*. Leskovac

⁴⁸ STAR projekat, podprojekat: "Potrebe i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu" br. AE022. (2011) *Analiza potreba i potencijali lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu*. Leskovac

5.1.8.5. Rasadničarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

U Jablaničkom i Pčinjskom okrugu već dugi niz godina postoje rasadnici i proizvođači četinarskog i ukrasnog bilja, cveća, začinskog i ostalog hortikulturnog rastinja. Klimatski uslovi pogoduju proizvodnji širokog spektra biljaka. Pomenuta delatnost omogućava zapošljavanje cele porodice, žena i mladih, što povoljno utiče na razvoj sela uopšte. Dobar geografski položaj i postojeći primeri dobre prakse treba da stvore mogućnost da se ova grana poljoprivrede približi seoskom stanovništvu s ciljem proširenja proizvodnih kapaciteta.

5.1.9. Ostale privredne delatnosti od značaja za ruralnu ekonomiju / Vanpoljoprivredne delatnosti i preduzetništvo regiona

Privredu područja odlikuju dominacija poljoprivredne delatnosti (oko 25% ukupnog dohotka i oko 15% poljoprivrednog stanovništva) i industrije (oko 30%), koja je uglavnom skoncentrisana u regionalnim centrima (Zdravlje Leskovac, Nevena AD Leskovac, Yura Corporation Leskovac, FALKE Srbija DOO Leskovac, Mesokombinat Leskovac, Ulpin Leskovac, Mlekara Gložane Vlasotince, BAT Vranje, Alfa Plam Vranje, Simpo Vranje, Heba Bujanovac, Knauf Insulation Surdulica). U regionu je zastupljena prehrambeno procesna industrija i haldnjače: Strela D.O.O. Leskovac, Ekofood Vlasotince, Fungojug Leskovac, Interfood S 80 Lebane, Jugprom Leskovac, Porecje Vučje, Sonder Dux Leskovac, DOO Fortis Beograd - Ogranak Proizvodnja Bojnik, Šumsko Blago Vranje, Ecovoce Vranje, Fasada Pet-Nik Vranje, Sampiko Bujanovac, Hanikop Vladičin Han, Ana D.O.O. Bosilegrad i DOO Nektar RJ Vladičin Han. Delatnosti usluga, saobraćaja i ostalih sektora (posebno turizma) nisu dovoljno razvijene, u odnosu na mogućnosti. Dominiraju mala i srednja, kao i mikro preduzeća i preduzetnici sa malim brojem zaposlenih lica (5.700 malih i srednjih preduzeća i 18.900 preduzetnika 2007. godine). Uočljivo je zaostajanje njihovog nivoa razvoja u odnosu na prosečnu vrednost u Republici Srbiji, kod Jablaničkog okruga 21,5%, a Pčinjskog 30,6%. Većina opštinskih centara uslovno raspolaže površinama predviđenim za industrijske zone (raspoloživo je oko 84 ha od nekada predviđenih 530 ha)⁴⁹ različite veličine i skromne infrastrukturne opremljenosti (od čega u većini opština ne postoje uslovi za njihovo aktiviranje zbog nerešenih imovinsko-pravnih odnosa, promene ili konflikta planirane namene i infrastrukturne neopremljenosti). Trenutno stanje u privredi u najvećoj meri opisuje: nedovoljna kvalifikaciona struktura stanovništva i zaposlenih, nedostatak visokostručnog kadra, porast broja nezaposlenih, niska iskorišćenost kapaciteta, otežan plasman proizvoda i usluga, nedostatak investicionih ulaganja, izostanak direktnih stranih investicija, nepostojanje funkcionalne saradnje među privrednicima.

5.1.9.1. Prerada kamena i eksploatacija metaličnih i nemetaličnih sirovina i njen značaj u ruralnoj ekonomiji

Na prostoru opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga ima više lokaliteta gde se eksploatiše ili razmatraju mogućnosti eksploatacije metaličkih i nemetaličnih mineralnih sirovina. Najvažnija ležišta nalaze se: u zoni Pasjačko - Kukavičkoj, a prema podeli na rudne regione pripada Besnokobilsko – Osogovskom rudnom regionu. Kompleksna geološka građa uslovljava pojavljivanje različitih metaličnih i nemetaličnih sirovina koje se veoma malo koriste (u eksploataciji je samo 11 ležišta).

Metalične mineralne sirovine (ruda olova i cinka) u eksploatišu se na lokalitetu:

- „Besna Kobila“ – „Blagodat“ (Vranje, Bosilegrad).

Nemetalične mineralne sirovine, eksploatišu se na više lokaliteta i to u opštinama:

- Vlasotince – bentonitske gline na lokalitetu „kat.List 191A“ i šljunak na lokalitetu „Guberevac – Stojkovce“;

⁴⁹ RPP JP

- Bujanovac – gline na lokalitetu „Golemo jezero“ i graniti na lokalitetu „Somoljica“;
- Leskovac – opekarske sirovine na lokalitetima „Čekmim“ i „Staro lojze“;
- Vranje – tufovi na lokalitetima „Korbevac“ i „kat. List 195“;
- Preševo – mermeri na lokalitetima „Duškina mahala“ i „Strezovci“.

Pojave mineralnih sirovina u istraživanju ili overene rezerve (ruda zlata i pratećih plemenitih metala, olova i cinka, opekarske gline i sirovine, andezita, bazalta, dacita, serpentisanog gabra, zeolita, amfibolita, mermera i dr.) utvrđene su na oko 35 lokacija, koje je Ministarstvo rudarstva i energetike dalo pod koncesiju. Sa aspekta kvaliteta i količine supstance koja omogućuju eksploataciju značajna su sledeća ležišta u Jablaničkom okrugu:

1. Metalčkih sirovina:

- Olovo i cink: Ruplje kod Crne Trave.

2. Zlata i pratećih metala: Karamanica, Dukat, Brezovica, Slivnica, Masurica i Tupale.

3. Nemetaličkih sirovina i geoloških građevinskih materijala:

- Bentonitske gline: u okolini Vlasotinca (Jelenkovac, Mečiji Do, Dubrava)
- Opekarske gline: na nekoliko lokaliteta kod Bojnika, Leskovca.
- Mermerni oniks: izvanredni ukrasni i arhitektonski kamen se tradicionalno eksploatiše u okolini Sijarinske banje.
- Poludragi kamen: u rejonu Leca, u novije vreme postoji interesovanje za eksploataciju poludragog kamena (jaspisa, ahata i drugih varijeteta kalcedona), iako rezerve nisu u dovoljnoj meri definisane.

Sa aspekta kvaliteta i količine supstance koja omogućuju eksploataciju značajna su sledeća ležišta u Pčinjskom okrugu:

1. Metalčkih sirovina:

- Olovo i cink: Lece (uz mestimično značajne koncentracije zlata i antimona i gvožđa, rudnik je privatizovan i u toku su projekti sanacije jame i priprema za početak eksploatacije), Blagodat (Grot), Karamanica, južno od Bosilegrada.
- Molibden: Mačkatica (kod Surdulice), koja predstavlja verovatno najveće molibdensko ležište u jugoistočnoj Evropi.
- Zlata i pratećih metala: Karamanica, Dukat, Brezovica, Slivnica, Masurica i Tupale.

2. Nemetaličkih sirovina i geoloških građevinskih materijala:

- Fosfati: ležište Lisina zapadno od Bosilegrada,
- Cementni laporci: kod Vladičinog Hana definisane su bilansne rezerve sirovina za proizvodnju cementa (cementnih laporaca i krečnjaka).
- Bentonitske gline: Bujanovac (donja Brezovica).
- Opekarske gline: Vladičin Han.
- Zeoliti: Zlatokop kod Vranja, izuzetno vredan i redak resurs trenutno ograničene proizvodnje.
- Mermerni oniks: izvanredni ukrasni i arhitektonski kamen se tradicionalno eksploatiše u okolini Sijarinske banje.
- Poludragi kamen: u rejonu Leca, u novije vreme postoji interesovanje za eksploataciju poludragog kamena (jaspisa, ahata i drugih varijeteta kalcedona), iako rezerve nisu u dovoljnoj meri definisane.
- Ležišta andezitbazalta (Klinovac kod Bujanovca), bazalta (Slomljenac kod Prešava) i mermera (Strezovice i Duškina mala kod Preševa).⁵⁰

⁵⁰ RPP JP

5.1.9.2. Prerada primarnih poljoprivrednih proizvoda i njen značaj u ruralnoj ekonomiji

Povoljni uslovi za pojedine vrste poljoprivredne proizvodnje pružaju solidnu sirovinsku bazu za raznovrsnu prehrambenu industriju na teritoriji Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Ovaj potencijal je nedovoljno iskorišćen usled više činilaca. Ograničenja su sledeća: mali broj preradnih i proizvodno orijentisanih kapaciteta koji su uglavnom locirani u urbanim sredinama i neusaglašenost između poljoprivredne proizvodnje i potrebama prerađivačke industrije. Ovi problemi su naročito vidljivi u voćarstvu, ali i drugim granama poljoprivrede. Manji deo proizvodnje ove grane usmeren je ka organizovanom otkupu. Prerada mesa vrši se uglavnom u zanatskim pogonima (mesare). Tri firme iz Jablaničkog i Pčinjskog okruga, Braća Đokić i Mesara Srbija iz Leskovca i Agro Adria iz Bujanovca su članice Nacionalne asocijacije prerađivača mesa koja je formirana uz podršku USAID-a.⁵¹ Mleko se tradicionalno prerađuje uglavnom u beli sir i prodaje mahom na zelenim pijacama.

Tabela № 17.: Pregled otkupa mleka i jaja u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu

Godina	Jaja (000) kom		Mleka (000) l	
	Jablanički okrug	Pčinjski okrug	Jablanički okrug	Pčinjski okrug
1996.	220	43380	1029	636
1997.	27984	56860	1346	2005
1998.	30334	43961	2211	2477
1999.	16128	13018	2477	2071
2000.	9567	8686	1809	2375
2001.	27917	5136	2517	2352
2002.	182	2464	5110	1505
2003.	20971	6434	6123	799
2004.	48625	1839	7075	1051
2005.	37217	1903	12320	4710
2006.	35500	2057	12886	5936
2007.	27716	874	13475	6672
2008.	23441	388	14663	6199
2009.	87	528	12526	4675
2010.	65	675	13009	3970

Izvor: RZS- Opštine u R. Srbiji: različiti brojevi publikacije

5.1.9.3. Šumarstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

Ukupna površina pod šumama na teritoriji opština Jablaničkog odnosno Pčinjskog okruga iznosi oko 2425 km², odnosno oko 38,5%. Oko 80% (1.908 km²) od ukupne površine pod šumama obuhvaćeno je Jablaničkim (oko 1.141 km²) i sastoji se od državnih šuma i šumskih zemljišta u 16 gazdinskih jedinica, neuređenih državnih šuma kojima gazduju preduzeća za gazdovanje šumama i opštine, i privatnih šuma. Šumama ovog ŠP upravlja J.P. „Srbijašume“ preko svoje organizacione jedinice Šumskog gazdinstva „Šuma“ – Leskovac, koja se sastoji iz šest šumskih uprava: Vlasotince, Lebane, Predejane, Vučje, Medveđa i Crna Trava⁵². Ukupna dužina Južnomoravskog šumskog područja iznosi 767 km² i sastoji se od: državnih šuma i šumskih zemljišta u 21 gazdinskoj jedinici, državnih šuma kojima gazduju preduzeća za gazdovanje šumama i opštine, a koje nisu obuhvaćene gazdinskim jedinicama; i privatnih šuma.

⁵¹ <http://www.jugpress.com/index.php/jug-srbije/11238-osnovana-nacionalna-asocijacija-preradivaa-mesa>

⁵² RPP JP

Južnomoravskim šumskim područjem gazduje J.P. „Srbijašume“ preko svoje organizacione jedinice Šumskog gazdinstva „Vranje“ – Vranje, a ovo preko svojih šumskih uprava: Vranje, Vladičin Han, Surdulica, Bosilegrad, Bujanovac i Preševo. Stanje šuma ima sledeće karakteristike: stanišni uslovi su povoljni za razvoj autohtonih vrsta drveća (posebno bukve, graba i hrasta) sa prioritarno proizvodno-zaštitnom funkcijom; odnos obraslih i neobraslih površina se pogoršava ako se neobraslim površinama dodaju takođe neproduktivne površine pod šikarama i šibljacima koje zauzimaju oko 3,4% Jablaničkog ŠP, odnosno 3,8% površine Južnomoravskog ŠP. Od ukupne obrasle površine na Jablaničkom/Južnomoravskom ŠP, visoke šume zauzimaju 49,5%/40,7%, izdaničke 28,4%/37,5%, veštački podignute sastojine 18,3%/17,4%, i šikare i šibljaci 3,8%/4,4% (od neobrasle površine 72,8%/88,6% otpada na šumsko zemljište, a 27,2%/11,4% na ostalo zemljište. Učešće najzastupljenijih sastojina iznosi (Jablaničko ŠP/Južnomoravsko ŠP): bukva 64,5%/56,9%, četinar 118,3%/15,6%, hrast 11,1%/20,5%, ostali lišćari 2,4%/2,6%, dok su šikare i šibljaci 3,7%/4,4% (usled dominantne zastupljenosti bukve dominiraju čiste, srednjedobne i dozrevajuće, sastojine 80,2%/81,7%).⁵³ Od veštačkih četinara najviše ima sastojina smrče 58,5%/37,2%, bora 40,1%/31,4%, a udeo mešovitih iznosi 19,8%/18,3%.

5.1.9.4. Lovstvo i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

Na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga nalazi se 18 lovišta (10 na teritoriji Jablaničkog okruga, 7 na teritoriji Pčinjskog upravnog okruga i 1 na teritorijama oba okruga), ukupne površine 6.255 km²⁵⁴. Za sada je u ponudi odstrel srndaća, fazana, jarebica, divljih svinja i zeca. Lovišta poseduju određene lovno-tehničke objekte, koji zahtevaju obnovu i opremanje za adekvatnu ponudu u okviru lovnog turizma. Uzimajući u obzir uslove staništa divljači, hidrološke, klimatske, vegetacijske i ostale prirodne uslove lovišta su pogodna i za šire ekonomske aktivnosti u okviru gazdovanja, naročito turističke. Za ovu svrhu povezivanje lokalne ponude smeštaja i ishrane u ruralnom turizmu sa ponudom u lovstvu, neophodni je preduslov. Trenutno stanje u ovoj oblasti je nepovoljno.

5.1.9.5. Zanatstvo i usluge i njihov značaj u ruralnoj ekonomiji

Trenutno najzastupljeniji su zanati koji se tiču održavanja i popravki automobila, kamiona, traktora i ostale poljoprivredne mehanizacije (automehaničari, autolimari, autoelektričari, vulkanizeri...). Zatim slede zanati građevinske struke (kamenoresci, zidari, fasaderi, stolari...). Zastupljeni su i servisi za popravku kućnih aparata, bele tehnike, računara i slično, zatim ugostitelji, pekari, poslastičari, limari, metalostrugari, livci, fotografi, obučari. Moderni zanati prisutni u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu su uglavnom usmereni na potrebe lokalnog stanovništva. Međutim, nedovoljno iskorišćen potencijal, posebno u okviru turizma, predstavlja unapređenje i razvijanje tradicionalnih i umetničkih zanata i rukotvorina. Zanatstvo je jedan od značajnih potencijala ovog regiona i kvalitetna opcija za diversifikaciju ruralne privrede, mada npr. stari zanati, usled preorijentacije zanatlija na savremene potrebe tržišta (npr. opančarskog zanata u obućarski) u regionu odumiru. Pored turizma, različitih sajmova i etno-festivala, uz koje negovanje starih tradicionalnih zanata i plasman rukotvorina i danas traje, za plasman proizvoda starih zanata nisu dovoljno iskorišćena savremena tržišta i kanali (proizvodi se mogu promovisati i plasirati i preko Interneta npr. web prezentacije, Facebook.com, Etsy.com i dr.).

⁵³ Izveštaj o strateškoj proceni uticaja regionalnog prostornog plana južnog Pomoravlja na životnu sredinu, Institut za arhitekturu i urabanizam, april, 2010. Beograd

⁵⁴ RPP JP

Pored značaja koji u očuvanju tradicije srpskog naroda imaju stari zanati, oni mogu omogućiti i poboljšanje stanja rodne ravnopravnosti u regionu, kroz promociju ženskog preduzetništva. Turističke organizacija opštine Lebane i Bojnik aktivno rade na promociji razvoja starih zanata kroz svoje manifestacije Izložbe starih zanata. Turistička organizacija opštine Lebane sprovodi projekt Radionica rukotvorina u okviru koga je predviđena obuka za lica sa invaliditetom i izrada predmeta tradicionalnog zanatstva. Centar za ekonomiku domaćinstva „Danica Vuksanović“ iz Leskovca realizuje manifestaciju Zlatne ruke. Lokalne filijale Nacionalne službe za zapošljavanje sprovode različite programe i obuke za nezaposlene žene, te treba pomenuti program obuke za tradicionalne zanate u Lebanu⁵⁵ u kom je po negovanju izrade rukotvorina poznato udruženje žena „Ruža”.⁵⁶ Udruženje je osnovano 2010. godine i njemu je pristupilo oko 40-ak žena iz ovog kraja koje se bave pletenjem, kukičanjem, vezom i drugim ručnim radovima”.⁵⁷ Kazandžijski zanat valja spomenuti zbog njegovog negdašnjeg značaja u regionu i uopšte zbog ekonomskog značaja tradicionalne proizvodnje rakije u Republici Srbiji, uz zadržku da sama proizvodnja rakije još uvek nije potpuno u legalnim tokovima, niti je opremljenost adekvatna standardima. Trenutno se radionice mogu naći u Vranju i Leskovcu.⁵⁸ U Opštini Vladičin Han održali su se od starih zanata crepuljarski i izrada oštrila za kosu, kamenorezački i kovački.⁵⁹

5.1.9.6. Turizam i njegov značaj u ruralnoj ekonomiji

Područje Jablaničkog i Pčinjskog okruga, sa planinama (Čemernik, Besna Kobila, Vardenik, Dukat i dr.), Vlasinskim jezerom, Vranjem, Vranjskom i Bujanovačkom banjom i drugim naseljima, objektima i prirodnim i kulturnim vrednostima, predstavlja deo Istočne turističke zone i turističke regije Krajište i Vlasina, dok područje sa planinom Radan, vodoakumulacijom Brestovac, arheološkim nalazištem Caričin grad itd. predstavljaju jugoistočni deo Središnje turističke zone. Raznovrsni prirodni potencijali regiona, položaj između Republike Makedonije na jugu i Republike Bugarske na istoku i Autonomne pokrajne Kosovo i Metohija na zapadu, sa snažnim gravitacionim centrima (Beograd, Niš, Sofija, Skoplje, Solun) i južnim krakom koridora X, predstavlja faktor razvoja planinskog, vodnog, banjskog, gradskog, tranzitnog, izletničkog, ruralnog i drugih vidova turizma i rekreacije. Potencijali za razvoj nisu dovoljno iskorišćeni. Prema prirodnim i stvorenim resursima područja i kriterijumima tražnje, turizam će se zasnivati na⁶⁰:

1. Planinskom turizmu i rekreaciji – na planinskim sektorima: Čemernik – Ostrožub-Gramada, Besna Kobila – Vardenik – Milevska planina i Dukat – Patarica – Crnook sa raznovrsnom celogodišnjom ponudom kako u zimskoj sezoni (alpsko, turno i nordijsko skijanje, ski-safari i dr.), tako i u letnjoj sezoni (planinske i izletničke ture, jahanje, planinski biciklizam, letenje zmajem, bas-safari i dr.), uz seoski, lovni, ekološki i druge vidove selektivnog turizma; Kukavica i Poljana i Radan sa bogatom i raznovrsnom turističkom ponudom prvenstveno u letnjoj sezoni;
2. Sportsko – rekreativnom turizmu na vodenim površinama sa letnjom ponudom na vodoakumulacijama i rekama, potencijalnim podbranskim akvatičkim sadržajima kao i celogodišnjim akvatičkim sadržajima. Atraktivne lokacije su akumulacije – Vlasinsko, Aleksandrovačko, Prvonek, Jovačka jezera (urvinskog porekla), Brestovac i Lisinsko jezero, Grdelička klisura čiji razvojni potencijal zavisi od njihove zaštite, očuvanja i uređenja, kao i izgradnje odgovarajuće infrastrukture.

⁵⁵ Babović, M. (2010): *Rodna ravnopravnost na lokalnom nivou Jablanički i Pčinjski okrug*, Zajednički program UN-a u Južnoj Srbiji, PBILD program "Udružanje mira i inkluzivni lokalni razvoj" Bujanovac, dostupno na: <http://rs.one.un.org/organizations/12/Rodna%20ravnopravnost%20na%20lokalnom%20nivou.pdf>

⁵⁶ http://www.centarzarazvoj.org/doc/sr/544_1_Radan-dar-prirode-print-spreads.pdf

⁵⁷ <http://www.psss.rs/news.php?extend.2292.4>

⁵⁸ Etnografski muzej u Beogradu: Portal posvećen promociji zanatstva u Srbiji: <http://www.zanati.org/srb/o-nama.html>

⁵⁹ Strateški plan Opštine Vladičin Han: <http://www.centarzarazvoj.org/dokumenta.php?id=248&oblast=dokumenti>

⁶⁰ RPP JP

3. Banjskom turizmu – termomineralni izvori, pogodna klima i prirodne lepote omogućavaju celogodišnje korišćenje i dobru popunjenost smeštajnih kapaciteta, svrstavajući Vranjsku (Vranje), Bujanovačku (Bujanovac), Sijarinsku (Medveđa) banju u važnija banjsko-turistička naselja u Republici Srbiji, sa potencijalom za veće korišćenje geotermalne energije za akvatičke sadržaje i grejanje.

- *Sijarinska banja* je udaljena od Beograda 330 km, 90 km od Niša i 50 od Leskovca. Smeštena je na obalama reke Jablanice, u podnožju planine Goljak, na nadmorskoj visini od 250 metara. Očuvana životna sredina i zdrava hrana su posebne karakteristike ove banje, najveći potencijal su mineralni izvori (18), na dužini od 800 metara, svi različitog fizičko-hemijskog sastava i temperature.

- *Vranjska banja* nalazi se na nadmorskoj visini od 420 m, okružena planinama Besna Kobila (1922m), Pataria (1806m) i Srpska čuka (1415m), čije je, bujnom vegetacijom obrasle padine, štite od jakih vetrova, što omogućava umereno-kontinentalnu klimu. Ovde izvire najtoplije termomineralne vode u Evropi, sa hemijskim elementima sumpora i gvožđa, kao i drugih sastojaka koji pomažu u lečenju reumatizma, neurologije, posttraumatskih stanja, steriliteta žena i sl.

- *Bujanovačka banja* nalazi se 360 km od Beograda, 2,5 km od Bujanovca u Vranjskoj kotlini u gornjem toku Južne Morave, na nadmorskoj visini od 400 m. Termomineralna voda spada u kategoriju natrijum-hidro-karbonatnih, fluoridnih, sulfidnih i ugljno-kiseli hipertermi. Bujanovačko blato je vulkanskog porekla i ubraja se među najkvalitetnije na svetu.

4. Gradskom i manifestacionom turizmu – Vranja, Leskovca, Vlasotinca i inicijacijom gradskog turizma u ostalim opštinskim centrima, sa celogodišnjom ponudom (sa akcentom na letnjoj sezoni) manifestacionog i poslovnog turizma, rekreacije i sl., uz funkcionalnu integraciju turističke ponude gradova i okruženja;

- *Turističke manifestacije su:* „Roštilijada“ i „Leskovačko leto“ u Leskovcu, „Vinski bal“ u Vlasotincu, „Gejzerske noći“ u Sijarinskoj banji, „Vlasinsko leto“ i „Festival trube“ u Surdulici i dr.

5. Tranzitnom turizmu – prvestveno su omogućeni geografskim položajem Jablaničkog i Pčinjskog okruga koga preseca koridor autoputa E-75 deonica Niš – granica Republike Makedonije (sa receptivnim – informativnim punktovima i etno-punktovima), istočnom i zapadom turističkom koridoru i grebensko –panoramskom turističkom koridoru, uz funkcionalnu integraciju sa turističkom ponudom okruženja.

6. Seoskom turizmu – sa celogodišnjom ponudom, uz planinski, eko i etno-turizam, lovni turizam, proizvodnju eko-hrane, etno-zanatskih proizvoda i dr., u blizini turističkih i rekreativnih kompleksa, centra i mesta komercijalne i druge ponude turizma.

7. Lovnom i ribolovnom turizmu – potencijal se ogleda u prirodnim resursima, šumskih i vodenih bogatstava (što je posebno izraženo u opštinama Vladičin Han, Medveđa, Lebane, Bojnik, Crna Trava, Bujanovac i Bosilegrad), ali pod uslovom da se ostvari organizovan uzgoj divljači i riblje malađi i gazdovanje lovištima i ribolovnim područjima. Raznolikost i bogatstvo plemenite i prolazne divljači (divlje svinje, srne, zečevi, lisice, jarebice, divlji golubovi i dr.) pružaju mogućnost za ogranizovanje kontinuiranih lovnih sezona u svim delovima godine. Potencijali za razvoj ribolovnog turizma imaju Vlasinsko jezero (koje je bogato grgečom, klenom, somovima, šaranima, belim amurima i pastrmkom), vodoakumulacije Prvonek, Brestovac i Lisina, kao i manja veštačka jezera u selima Oraovica i Buštranje (opština Preševo) i dr.

8. Kulturno – istorijskom turizmu – Južno pomoravlje predstavlja značajan potencijal turističke ponude, među kojima se ističe: Manastir Sv.Prohor Pčinjski (Bujanovac) i arheološko nalazište Caričin grad (Lebane) iz VI veka, arheološko nalazište Krševica Kale (Bujanovac), manastir Sv. Jovana (Leskovac) koji su od izuzetnog i još 14 objekata od velikog značaja, sa ukupno proglašanih i evidentiranih kulturnih dobara (oko 70). Specifičan potencijal predstavljaju sačuvane ambijentalne celine, arhitektura arhaičnih sela i objekti, narodnog graditeljstva od autohtonog materijala u planinskim selima, od kojih se mogu formirati etnoparkovi.

9. Prirodnim vrednostima – Rezervat prirode i specijalni rezervat – Kukavica, Oštrozub-Zeleničje; Predeo izuzetnih odlika – Dolina Pčinje; Vlažna staništa „Šeherovske livade (Preševo); Spomenik prirode – Bogojevački brest zapis, Stablo hrasta lužnjaka – Slivnik, Crna bara.

U skladu sa raspoloživim potencijalima, postoje mogućnosti razvoja više vidova turizma: tranzitni, seoski, sportsko-rekreativni, ekoturizam, izletnički-vikend, manifestacioni, kulturni i lovni. Razvoj turizma prevashodno treba usmeriti ka planinama (Kukavica, Radan, Besna Kobila), jezerima (Jovačko i Brestovačko kao dodatak primarnoj atrakciji Vlasinskom jezeru, banjama (Sijarinska i Vranjaska) interesantnim selima i velikim površinama pod šumama u celoj oblasti.

Tabela № 18.: Indikatori razvoja turizma Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Indikator	Iznos	
	Jablanički okrug	Pčinjski okrug
Broj (registrovanih) postelja	2.485	1.317
Broj postelja/1000 stanovnika	9,80	5,85
Ostvareni broj noćenja turista sa prostora bivše SFRJ	83.903	115.218
Ostvareni broj noćenja turista iz inostranstva	5.438	10.866
Ukupan broj noćenja	89.341	126.084
Iskorišćenost kapaciteta merena brojem noćenja (%)	9,85	26,23

Izvor: Različiti Internet sajtovi hotela u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu i podaci RZS

Iako se cifre o broju posetilaca moraju uzeti u obzir sa rezervom, one ipak pružaju sliku o trendovima u regionu. Najviše smeštajnih kapaciteta skoncentrisano je u okviru banjskih kompleksa, Vlasinskog jezera i koridora autoputa. Ukupan broj turista oko 50.000⁶¹ ostvario je oko 216.000 noćenja (u 2005. godini od čega oko 92% domaćih) što predstavlja oko 3,3% nacionalnog bilansa. Ukupan broj turističkih ležaja procenjuje se između 2.500-3.000. Broj posetilaca u 2005. bio je najveći u opštini Vranje (15.581, sa 19% stranih), a iza toga su Leskovac (11.925 sa 33% stranih), Medveđa (7.700 sa manje od 2% stranih), Bujanovac (5.554 sa 2% stranih) i Surdulica (4.238). Ostale opštine imale su veoma mali broj posetilaca.

Po broju noćenja u 2005. godini među opštinama vodi Medveđa sa 67.329 noćenja (99% domaćih) zbog Sijarinske banje, na drugom mestu je Vranje sa 58.485 noćenja (što je posledica zbira poslovnih poseta i posetilaca Vranjskoj banji), dok je na trećem mestu Bujanovac sa 45.082 noćenja (takođe kao posledica zbira poslovnih poseta i onih koji odsedaju u blizini manastira Sv. Prohor Pčinjski i u Bujanovačkoj banji). Leskovac ima 21.747 noćenja od kojih su 28% bili stranci, čime se potvrđuje jak uticaj poslovnih poseta. Surdulica je registrovala samo 19.816 noćenja uprkos potencijalu Vlasinskog jezera. Sve ostale opštine registrovale su mali broj poseta turista u toku godine, što ukazuje kako na nedostatak iskorišćenosti njihovih atrakcija tako i na nedostatak smeštajnih kapaciteta.

U pogledu srednje vrednosti noćenja po posetiocu, Medveđa (8,7 noćenja domaćih i 5,5 stranih) i Bujanovac (8,2 noćenja domaćih i 6,3 stranih) imaju daleko najveći prosek od svih opština na području Jablaničko – Pčinjskog okruga. Na teritoriji opština postoji više objekata za prijem turista (Tabela № 19.) sa ukupnim kapacitetom od 2,361 ležaja u Jablaničkom okrugu i 1,331 ležaja u Pčinjskom okrugu. Nosioci promocije turizma, koordinacije ponude i potražnje i kulturno-edukativne delatnosti su turističke organizacije u Vranju (pokriva i Vranjsku banju), Leskovcu, Vladičinom Hanu, Bujanovcu (pokriva Pohor Pčinjski), Surdulici (pokriva Vlasinsko jezero), Lebane i Medveđa. Turističke organizacije su u procesu formiranja u još nekim opštinama (Crna Trava, Preševo i dr.), a postoji i inicijativa za formiranje turističke organizacije na regionalnom nivou.

⁶¹ RPP JP

Tabela № 19.: Pregled ukupnih turističkih kapaciteta Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Opis objekta	Lokacija	Broj postelja
Stacionar Zavoda za rehabilitaciju	Sijarinska banja (Medveđa)	150
Hotel "Gejzer"	Sijarinska banja (Medveđa)	102
Kamp „Sijarinska banja“	Sijarinska banja (Medveđa)	48
Privatni sektor	Sijarinska banja (Medveđa)	1600
Spomen Dom	Planina Radan (Bojnik)	30
Motel „Predejane“	Leskovac (na putu E-75)	70
Hotel „Beograd“	Leskovac	194
Hotel ABC	Leskovac (Centar)	26
Motel „Groš“	Leskovac (predgrađe)	130
Hotel „Hajat S“	Leskovac (predgrađe)	50
Hotel „Crna Trava“	Crna Trava	36
Studentski pansion	Crna Trava	75
Zavod „Vrelo“	Bujanovac	220
Konak manastira „Sv.Prohor Pčinjski“	Bujanovac	140
Motel kamping „Bujanovac“	Bujanovac	80
Motel „Terminal“	Bujanovac	21
Motel na jezeru	Bujanovac	25
Motel „Džep“	Vladičin Han (predgrađe)	22
Konak „Han“	Vladičin Han	20
Pansion „Preko voda“	Planina Kukavica Vladičin Han	48
Pansion „Kukavica“	Planina Kukavica Vladičin Han	37
Hotel „Vlasina“	Surdulica	162
Hotel „Narcis“	Surdulica	100
Hotel „Jezero“	Surdulica	34
Hotel „Železničar“	Vranje	100
Bolnica Ministarstva zdravlja	Vranje	123
Hotel „Vranje“	Vranje	170
Privatno vlasništvo	Vranje (duž puta E-75)	60
Hotel „Dukat“	Bosilegrad	15

Izvor: Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja juga Srbije, 2007

Najznačajniji postojeći turistički kapaciteti su iz oblasti banjskog, tj. zdravstveno-rekreativnog turizma. U opštini Medveđa, gde je turizam jedna od okosnica celokupnog ekonomskog razvoja, nosilac turističke aktivnosti je Zavod za specijalizovanu rehabilitaciju iz Sijarinske banje koji raspolaže sa oko 300 ležajeva (Stacionar zavoda 150, hotel „Gejzer“, B kategorije, 100 postelja i kamp „Sijarinska Banja“ sa 50 ležajeva). Banja raspolaže sa oko 1500 ležajeva u privatnom sektoru. Nosilac turističkog razvoja u opštini Bujanovac je Holding kompanija DP „Vrelo“ koja u svom sastavu ima Zavod „Vrelo“ – objekat B kategorije sa 200 ležajeva u Bujanovačkoj Banji i konak manastira Sv. Prohor Pčinjski sa 100 ležajeva. Kompanija zapošljava oko 200 radnika. U Bujanovcu se ugostiteljskom delatnošću bavi i DP „Proleće“ koje u svom sastavu ima Motel kamping Bujanovac sa 80 ležajeva i pogon za proizvodnju ugostiteljske opreme. Zapošljava 52 radnika. U okviru DP „Duvanska industrija“ Bujanovac posluje motel na jezeru sa 25 ležajeva⁶². U opštini Preševo nema preduzeća (pravnih lica) iz oblasti turizma i ugostiteljstva. Registrovani turistički promet u ovoj opštini odnosi se na privatne ugostiteljske radnje.

Tabela № 20.: Kapacitet smeštajnih objekata i njihova uspešnost u regionu

Okrug	Ležaja	Dolazaka	Dolazaka stranih gostiju	Noćenja	Noćenja stranih gostiju	Zauzetost ležajeva	Dužina ostanka Dana prosek
Jablanički	2450	20891	7295	88650	9342	9,9%	4,2
Pčinjski	2824	24442	4468	116137	9129	11,3%	4,8
UKUPNO	5274	45333	11763	204787	18471	10.60%	4.5

Izvor: RZS - Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011

⁶² Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja juga Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 21/2007)

Pored restorana i hotela u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu, na teritoriji ovih opština, trgovinskih objekata u Jablaničkom okrugu ima 2979 dok u Pčinjskom taj broj iznosi 3489.⁶³

5.1.10. Socijalna infrastruktura

Od javnih preduzeća u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu postoje: PTT – poštanske usluge, Zavod za zapošljavanje, Domovi zdravlja, Socijalno zdravstveno osiguranje, Centri za socijalni rad, Biblioteke, Autobuske stanice. Javne službe u okruzima su nedovoljno zastupljene, slabo opremljene i smeštene u dotrajalim objektima. Ovo nezadovoljavajuće stanje je, pored nepovoljnih ekonomskih uzroka, posledica i razbijenog tipa naselja. Preduzeća u okruzima su skromna po strukturi radne snage koju zahtevaju, kao i po broj zaposlenih. Mala ponuda kvalitetnih radnih mesta posebno ugrožava mlađu, obrazovanu radnu snagu i žensku populaciju. Najveći deo dnevnih migranata čine upravo ovi kontingenti radne snage: žene i mladi.

5.1.10.1. Zdravstvena zaštita

Mrežu zdravstvenih ustanova čine dva zdravstvena centra (Vranje i Surdulica), 12 domova zdravlja, tri opšte i četiri specijalne bolnice, (po jedna opšta i specijalna bolnica u Jablaničkom i 2 opšte i 3 specijalne bolnice u Pčinjskom okrugu), tri apoteke (jedna u Jablaničkom i 2 u Pčinjskom) i dva zavoda za javno zdravlje. Mreža objekata primarne zdravstvene zaštite na ruralnom području je relativno disperzna sa 35 zdravstvenih stanica i 67 ambulanti, od kojih 6 ne radi.⁶⁴

5.1.10.2. Socijalna zaštita

Mrežu objekata socijalne zaštite čini 11 centara za socijalni rad (od kojih je jedan međuopštinski za opštine Vlasotince i Crna Trava u Vlasotincu, dok opština Trgovište nema centar za socijalni rad), trajni smeštaj starih lica obezbeđuje Dom za smeštaj starih lica u Surdulici (sa 80 korisnika) i Gerontološki centar u Leskovcu (sa 180 korisnika)⁶⁵, a zbrinjavanje dece i omladine pomaže jedino Centar za porodični smeštaj dece i omladine u sklopu Centra za socijalni rad Leskovac. Usluge koje organizuje nevladini sektor u socijalnoj zaštiti nisu dovoljno razvijene i iskorišćene, dok privatni sektor još uvek nije uključen u pružanje usluga socijalne zaštite. Prostorna distribucija mreže centara za socijalni rad je relativno dobra, ali nije obezbeđen kvalitet, dostupnost i efikasnost pružanja usluga korisnicima socijalne zaštite, naročito osetljivim grupama korisnika.

5.1.10.3. Obrazovanje

Osnovno obrazovanje i vaspitanje Jablaničkog okruga organizovano je u 198 osmorazrednih škola i 19⁶⁶ srednjih, 5⁶⁷ specijalizovanih škola, 4 škole za odrasle. Od visokoškolskih ustanova postoje 2 više škole i jedan fakultet. Pčinjski okrug raspolaže sa 224⁶⁸ osnovne škole, 21 srednjom školom, 2 specijalizovane škole, jednom školom za odrasle, jednom višom školom i jednim fakultetom. U Jablaničkom okrugu je u 412 objekata, od kojih 104 osmorazredne škole, tri specijalizovane i 305 izdvojenih četvororazrednih odeljenja.

⁶³ RZS, Opštine u Srbiji 2008.

⁶⁴ Republička agencija za prostorno planiranje, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.(2010.): Izveštaj o strateškoj proceni uticaja Regionalnog prostornog plana Južnog pomoravlja na životnu sredinu. Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja

⁶⁵ RPP JP

⁶⁶ Statistički indikatori Jablaničkog i Pčinjskog okruga ;osnovne i srednje, 2006/2007. školska godina; list 29

⁶⁷ RPP JP

⁶⁸ Statistički indikatori Jablaničkog i Pčinjskog okruga ;osnovne i srednje, 2006/2007. školska godina; list 29

Mrežu objekata srednjeg obrazovanja čini 36 srednjih škola i tri specijalizovane škole i sa četiri doma za učenike. najveća koncentracija objekata je u Leskovcu, Vranju i Surdulici. Mrežu objekata višeg i visokog obrazovanja čine tri škole i dva fakulteta u Leskovcu i Vranju i jedan studentski dom u Leskovcu.

5.1.10.4. Dečje ustanove

Na opštini Južnog Pomoravlja usluge predškolskog vaspitanja i obrazovanja organizovane su u 195 objekata dečjih vrtića i izdvojenih odeljenja pripreme predškolske nastave. Najrazvijenija mreža objekata predškolskog vaspitanja i obrazovanja na području Južnog pomoravlja je u opštinama Vlasotinca i Bojnik, nedovoljno razvijena je u opštini Preševo, dok je razvoj relativno usklađen sa potrebama korisnika na području opštine Bosilegrad, Bojnik, Crna Trava i Trgovište.⁶⁹ Mreža predškolskih ustanova obuhvata ukupno 91 objekat u Jablaničkom okrugu i 104 u Pčinjskom.

5.1.10.5. Verski objekti

Područje Jablaničkog i Pčinjskog regiona potpada pod nadležnosti Vranjske i Niške Eparhije Srpske Pravoslavne Crkve. U okviru Vranjske eparhije postoji četiri Arhijerejska namesništva i sva se nalaze na teritoriji regiona: Bosilegradsko, Masuričko-Poljansko, Preševačko i Pčinjsko. Manastira u Eparhiji Vranjskoj ima 9: Sveti Prohor Pčinjski, Sveti Stefan, Sveti Pantelejmon, Palja, Kacapun, Milevci, Bresnica, Sveti Nikola i Sveti Georgije. Ukupan broj hramova u Vranjskoj Eparhiji je 114 i oni su raspoređeni po parohijama navedenih Arhijereskih namesništava⁷⁰. U sastavu Niške Eparhije nalazi se ukupno 12 Arhijerejskih namesništva, od kojih su u okviru regiona tri namesništva: Arhijerejsko namesništvo Vlasotinačko, Arhijeresko namesništvo Jablaničko i Leskovačko Arhijeresko namesništvo. U okviru Niške eparhije, u okviru Jablaničkog okruga, nalazi se ukupno oko 49 crkvenih objekata (hramova i kapela)⁷¹.

U Jablaničkom okrugu postoje 2 manastira: ženski manastir Presvete Bogorodice i muški manastir Svetog Jovana u ataru sela Jašunja, oba stara preko 500 godina. Neki od verskih objekata se obnavljaju, a neki nisu obnavljani veoma dug vremenski period. Opštinu Bujanovac naseljava većinski muslimansko stanovništvo albanskog porekla, preko 60%, dok u Preševu živi čak 90% pripadnika islamske zajednice. U Srbiji (bez Kosova) postoji preko 190 džamija, od čega se skoro 60 nalazi na području južne Srbije, sa oko 70 imama.⁷² Verski objekti islamske zajednice u južnoj Srbiji su u nadležnosti Muftijstva preševskog za Preševo, Bujanovac i Medveđu.

5.1.10.6. Objekti kulture

Kulturne ustanove zastupljene na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga su: centri i domovi kulture, biblioteke, mali broj muzeja i pozorišta. Opšte uzevši, mreža objekata kulture je nerazvijena, sa prekomernom koncentracijom objekata u regionalnim i opštinskim centrima, koji su nezadovoljavajućeg kvaliteta i nedovoljno opremljeni. Objekti domova kulture koji postoje u ruralnom području većine opština, uglavnom, su van funkcije, ili su nedovoljno iskorišćeni zbog lošeg održavanja, nedostajuće opreme, oskudne ponude kulturnih aktivnosti i neodgovarajuće podrške.⁷³

69 RPP JP

70 Sajt Eparhije Vranjske, SPC: <http://www.eparhijavranjska.org/Siteview.asp?ID=201>

71 Sajt - Ilustovana istorija Srpske Pravoslavne Crkve, Urednik Vladimir Anđelković: http://srpska-pravoslavna-crkva.blogspot.com/2010/09/blog-post_10.html

72 Alibašić, A. Muslimani Jugoistočne Evrope

73 RPP JP

5.1.10.7. Sportski objekti

Mreža sportsko-rekreativnih objekata je veoma neujednačena među opštinama oba okruga. Na području Jablaničkog okruga je relativno razvijena, dok je na području Pčinjskog okruga nedovoljno razvijena. Najbolje je razvijena u Leskovcu, a relativno razvijena u opštinama Lebane i Medveđa. Na području Pčinjskog okruga svi sportsko-rekreativni objekti koncentrisani su u opštinskim centrima. Najkvalitetniji je sportsko-rekreativni objekti u opštinskim centrima Vranje, Vladičin Han i Bujanovac⁷⁴.

5.1.11. Ruralna infrastruktura

5.1.11.1. Saobraćajna infrastruktura

Postojeću mrežu drumskog saobraćaja na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga, čine: Državni putevi I reda (ukupne dužine 306 km), Državni putevi II reda (oko 981,9 km) i lokalni – opštinski putevi, (oko 32221 km)⁷⁵. Stanje državnih puteva I reda (magistralnih puteva) je zadovoljavajuća. Potrebno je obavljati radove na redovnom održavanju kolovoza, sistema odvodnjavanja i ostalih tehničkih elemenata. Stanje puteva II reda je dosta različito, ali generalno je u jako lošem stanju. Opštinski putevi, kojih je najviše (71%) uglavnom su u nezadovoljavajućem stanju. Samo 22,4% su sa savremenim kolovozom, a ostali su zemljani i makadamski. Zbog njihovog lošeg stanja, nije omogućeno normalno odvijanje saobraćaja i međusobna povezanost sela, posebno u brdsko-planinskim delovima područja. U odnosu na Republiku Srbiju, gde ukupno ima 5,9 metara puteva po stanovniku, na jugu Srbije ima 9,69 metara po stanovniku, što je znatno iznad proseka⁷⁶. Broj stanovnika sa neadekvatnom putnom infrastrukturom nije tačno utvrđen ali po slobodnoj proceni ne prelazi 25% stanovnika i tako nije veoma bitan faktor koji ograničava mogućnost poslovanja u regionu. Od ostale saobraćajne infrastrukture, Jablaničkim i Pčinjskim okrugom, prolazi jednokolosečna železnička pruga Niš - granica Republike Makedonije, odnosno deonica od Lipovca do granice (u čijem širem koridoru je planirana i pruga za velike brzine E-85). Jablaničko-Pčinjski okrug ima povoljan položaj u odnosu na aerodrome u Nišu, kao i Skoplju u Makedoniji, oba na trasi koridora „X“. U neposrednoj okolini nalazi se i sportski aerodrom u Leskovcu, kao i alternativni vojno-sportski aerodrom Bojnik. Koridor X prolazi kroz čitav region. On uključuje put E-75, koji povezuje Budimpeštu – Beograd – Niš – Leskovac – Vranje – Skopje - Solun. Od Beograda do Leskovca put ima po dve saobraćajne trake u oba smera, sa jednom pomoćnom trakom. Od Leskovca do granice sa Makedonijom put ima po jednu traku u oba smera što umnogome usporava protok motornih vozila. Postoji namera da se u dogledno vreme krene sa završetkom autoputa do Makedonske granice ali još uvek bez preciznih rokova. Regionalni putevi primarno uvezuju naselja u pravcima poprečno na autoput (Medveđa-Lebane-Leskovac – Vlasotince - Piro, Vladičin Han – Surdulica-Bosilegrad). Prema dužini putne mreže, funkcionalnim kategorijama i vrsti kolovoza u Jablaničkom krugu ukupna dužina puta iznosi 1787 km, puteva prvog i drugog reda ima ukupno 565 km, opštinskih 1222 km. Od toga magistralnih 143 km, regionalnih 418 km i lokalnih 1226. U Pčinjskom okrugu, ukupna dužina puta iznosi 2799 km, puteva I i II reda ima 754 km i opštinskih 1999⁷⁷. Magistralnih puteva ima 170 km, regionalnih 584 i lokalnih 2045.⁷⁸

⁷⁴ RPP JP

⁷⁵ RZS, Statistički indikatori Jablaničkog i Pčinjskog okruga, Sveska 27: *Dužina puteva*

⁷⁶ Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja Juga Srbije – opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa

⁷⁷ Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja Juga Srbije – opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa

⁷⁸ Publikacija Zavoda za statistiku „Opštine Srbije 2010“, stanje putne mreže u 2009. godini

5.1.11.2. Komunalna infrastruktura

Hidrotehnička infrastruktura: Karakteristike vodoprivredne infrastrukture na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga su: nepovoljni vodni režimi, neophodnost regulisanja protoka akumulacijama sa godišnjim regulisanjem protoka, dosta brz rast potrošnje vode, loše rešen sistem finansiranja vodoprivrede Republike, nedovoljna sredstva usmerena u snabdevanje vodom naselja, zbog izostajanja građenja PPOV stanje sanacije naselja i zaštite kvaliteta vode se stalno pogoršava. Snabdevanje vodom u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu obezbeđuje se preko više lokalnih i gradskih vodovoda (od kojih neki imaju karakter manjih regionalnih sistema – Leskovac, Vranje, Surdulica i Vladičin Han, Bojnik) koji podmiruju i potrebe pojedinih seoskih naselja.

Tabela № 21.: Snabdevanje vodom naselja na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Opština/vodovod (podsystem)	Izvorište (=izdašnost l/s)
Jablanički okrug	
Trgovište (Trgovište)	Izvorišta podzemnih voda
Bojnik (manji podsystemi sa distributivnim rezervoarima: Bojnik, Konjuvice, Kosančić i Brestovac)	Zahvat iz vodoakumulacije Brestovac (100)
Vlasotince (Vlasotince sa selima Boljare, Orašje, Kukavica, Šišava i Donja Lomnica)	Zahvat iz Vlasine sa PPV Nerezina
Lebane (Lebane)	Izvorište Konjin i Ždeglovo i vodozahvat Šumanka na Ključu (30)
Leskovac (Leskovac sa 11 sela, lokalni vodovodi Vučje, Čukljenik i Predejane, Grdelica)	Više izvorišta podzemnih voda u Gornjem polju i akumulacija Barje (840) sa PPV u Gorinama
Medveđa (naselja Medveđa i Sijarinska banja, rudnik Lece i fabrika u Gazdaru)	
Crna Trava (Crna Trava)	Izvorišta podzemnih voda
Pčinjski okrug	
Bosilegrad (Bosilegrad, Rajčilovac)	Izvor (17) i Blat (11)
Bujanovac (Bujanovac, Kustica -4 bunara, Klenike, Žbevac, Nosalce-sa po 1 bunar)	Bujanovac – 13 bunara (75), Kustica – 4 bunara (30), Klenike, Žbevac i Kustica sa po 1 bunatom (5)
Vladični Han (Vladičin Han i 11 okolnih sela)	Zahtev iz preliva kompenzacionog bazena HE Vrla 3; (110), bunari u Lepenici (nedovoljna rezerva)
Vranje (Vranje sa okolnim selima)	Vodoakumulacija Prvonek (300), 50 bunara u aluvijumu Južne Morave (180)
Preševo (Preševo)	Više izvorišta podzemnih voda u zoni Moravice i pritoka
Surdulica (Surdulica sa okolnim selima, Vlasina Rid)	Zahvat iz Masuričke reke (Ripale) i preliva kompenzacionog bazena HE Vrla 2 (130) kao dopuna leti; izvor Tuvegdžija (15)
Seoska naselja	
Prigradska i dolinska naselja	U zoni manih regionalnih sistema
Planinska naselja	Individualno – svako pojedinačno domaćinstvo (iz bunara ili obližnjih izvora) ili nekoliko domaćinstva putem malih grupnih vodovoda (najčešće kaptiranjem nekih izvora)

Izvor: RPP JP

Snabdevanje vodom naselja u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu ima sledeće odlike: Svi vodovodi su se najpre oslanjali na obližnja lokalna izvorišta, najčešće aluvijalnih podzemnih voda, koja su zbog širenja urbanih centara brzo postajala ugrožena i nedovoljna; Rast potrošnje je bio brži od mogućnosti angažovanja novih izvorišta, zbog čega su u većini urbanih centara u malovodnim delovima godine koji koincidiraju sa periodima najveće potrošnje, nastajale krize u snabdevanju vodom, sa neophodnošću uvođenja redukcija, koje ne rešavaju problem, već ga čak zaoštravaju; Izgradnja rezervoarskih prostora je kasnila u odnosu na potrebe (nigde nije bio ispunjen kriterijum za pouzdano snabdevanje po kome u rezervoarima treba da bude obezbeđeno najmanje oko 300 l/korisnika); svi vodovodi imaju velike gubitke u mreži (po pravilu veće od 30%) zbog: zastarelih distributivnih mreža, izgrađenih pretežno od azbest-cementnih cevi (ACC) velikog broja neregistrovanih priključaka, i nepovoljnih hidrauličkih režima rada, naročito u periodima redukcija; zbog nedovoljnog broja rezervoara i njihovog neravnomernog razmeštaja (često nedostaju tzv. kontrarezervoari, na drugom kraju sistema) visinske zone često nisu u poželjnim opsezima, zbog čega se u naseljima često javljaju područja sa prevelikim ili nedovoljnim pritiscima, što narušava hidrauličku stabilnost sistema; Poseban problem su prigradska i seoska naselja povezana na gradske vodovode, u kojima se voda iz vodovoda koristi nenamenski, za zalivanje bašti i okućnica; svi vodovodi su u veoma lošem ekonomskom stanju usled: niske cene vode, koja ne pokriva ni troškove proste reprodukcije; mali stepen naplate. Osim Banjske reke, Vetrenice uzvodno od akumulacije Barje, Vrle u gornjem toku, kao i Pčinje, koje se kao izvorišta republičkog ranga nalaze u svojim gornjim delovima u I/II klasi kvaliteta, ostale reke na razmatranom području se nalaze u znatno lošijim klasama od onih koje su zahtevane Vodoprivrednom osnovom Republike Srbije. Najnepovoljnije stanje kvaliteta je na toku Južne Morave, upravo u njenom gornjem toku, jer prima otpadne vode niza velikih naselja – Preševo, Bujanovac, Vranje, Vladičin Han.

Tabela № 22.: Vodosnabdevanje Jablaničkog i Pčinjskog okruga

	Ukupno vode za snabdevanje hilj.m ³	Isporučena voda za piće hilj.m ³	Br. Domaćinstava priključenih na vodovodnu mrežu	% priključenih na vodovodnu mrežu
Jablanički okrug	12987	9706	67363	70%
Pčinjski okrug	12251	8288	49976	75%
Ukupno region	25238	17994	117339	73%
Izvor: RZS - Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011				

Kanalizaciona mreža: Stanje kanalizacione infrastrukture i sanitacije naselja nije zadovoljavajuće. Sanitacija naselja nije pratila razvoj vodovodnih sistema (situacija je čak nešto lošija od prosečne u Srbiji), tako da sve veće količine otpadnih voda koje prate razvoj vodovoda postaju jedan od najvećih zdravstvenih problema. Samo oko 65% gradskog stanovništva je priključeno na kanalizaciju, dok u selima praktično ne postoji sistem za odvođenje otpadnih voda, što sve ozbiljnije ugrožava sama naselja, jer dovodi do zagađenja izvorišta i stvara uslove za razvoj epidemije hidričnog porekla. Sanitacija naselja ima sledeće odlike: nema dovoljno magistralnih sabirnih kolektora koji bi sve otpadne vode sakupili i evakuisali nizvodno, do lokacija budućih postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, već se pojedini kraci kanalizacionog sistema vode prema najbližoj obali i upuštaju u reke često i u zoni samih naselja (PPOV postoje samo u Surdulici – kapaciteta – 15.000 ES, Vlasotincu – kapaciteta 10.000 ES⁷⁹ i Medveđi, bez priključenja prigradskih naselja); kanalizacione sisteme imaju veća naselja pri čemu se otpadne vode bez prečišćavanja neposredno izlivaju u: Vlasinu (Crna Trava), Dragovišticu (Bosilegrad), Južnu Moravu (uža gradska jezgra Bujanovca i Bujanovačke banje, Vranja, Vladičinog Hana), Veternicu (Leskovac),

⁷⁹ RPP JP

Jablanicu (Lebane), Pustu reku (Bojnik) i Pčinju (Trgovište); sistem za naselje Vlasina Rid nije u funkciji, a glavni koridor je oštećen usled čega se prikuplja samo deo otpadnih voda i bez prečišćavanja ispušta u Vlasinu nizvodno od brane (Vlasinskog jezera); postojeći kolektori se najčešće koriste i za evakuaciju atmosferskih voda što dovodi do preopterećenja sistema u periodu kiša; stanje sanitacije seoskih naselja je loše, bez kanalizacionih sistema i sanitarno bezbednih septičkih jama; otpadne vode iz domaćinstva i staja se upuštaju u provizorne septičke jame, preko kojih se u suštini uvode u podzemne vode ili usmeravaju prema najbližim vodotocima, koji se često koriste i za odlaganje čvrstog otpada. U naseljima na planinskom području situacija je nešto bolja zbog malog broja stanovnika i male specifične potrošnje vode, tako da je efluentni pritisak na okolinu mali i ne prekoračuje potencijal autopurifikacije vodotoka. Ne vrše se merenja (količine i kvaliteta) i ne obavlja predtretman otpadnih voda iz privrednih/proizvodnih pogona, pre upuštanja u kanalizacije naselja; i drugo.

Tabela № 23.: Ispuštanje i prerada otpadnih voda u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu

	Ispuštene otpadne vode hilj.m ³	Ispuštene otpadne vode iz opština sa sistemom odvođenja otp.voda hilj. m ³	Prečišćavanje otpadnih voda hilj.m ³
Jablanički okrug	6472	6244	880
Pčinjski okrug	7696	7696	1009

Izvor: RZS– statistički podaci, 2010

Sakupljanje i odvoženje smeća: Postojeće stanje komunalne opremljenosti može se oceniti kao delimično zadovoljavajuće. Otpad Jablaničkog i Pčinjskog okruga se bez bilo kakvog predtretmana odlaže na deponije, koje se u Jablaničkom okrugu nesanitarne ili divlje, a u Pčinjskom okrugu uglavnom nesanitarne (izuzev u Vranju). Javna komunalna preduzeća imaju nadležnost samo u gradskim/opštinskim centrima, dok su ruralna područja uglavnom izostavljena iz ciklusa sakupljanja otpada, što za posledicu ima postojanje lokalnih smetlišta, odnosno divljih deponija u mnogim selima. Postojeće deponije zbog svog lošeg položaja izazivaju ozbiljnija zagađenja voda i zemljišta kao i aerezagađenja manjih razmera. Prosečna količina stvorenog otpada na teritoriji Jablaničkog i Pčinjskog okruga iznosi 105.850 t/god. Procenjuje se da udeo između komunalnog i industrijskog otpada iznosi 75:25% (u korist komunalnog otpada). Prema istim anketama utvrđeno je da je dnevna količina komunalnog otpada u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu oko 0,4 kg po stanovniku (što je manje od republičkog proseka koji iznosi oko 0,87 kg po stanovniku). Precizni podaci o količinama opasnog otpada na teritoriji Jablaničkog i Pčinjskog okruga nisu zabeleženi, a ne postoji ni organizovani sistem za upravljanje ovom vrstom otpada (osim deponije “Kosančić” na teritoriji opštine Bojnik), tako da se ovaj otpad neselektivno, odlaže na gradske deponije, ili se, kao i u nekim opštinama Republike Srbije izvozi u inostranstvo na tretman. Od 2009. godine u funkciji je regionalna deponija za 6 opština Jablaničkog okruga, na teritoriji K.O. Željkovac (opština Leskovac). Po otvaranju navedene deponije u toku je, ili su zatvorene opštinske deponije na teritoriji Jablaničkog okruga. Odvoženje otpada iz ruralnih naselja još uvek nije precizno definisano, niti je planovima upravljanja otpadom utvrđen mehanizam njegove eliminacije. Na području Pčinjskog okruga postoji samo jedna sanitarna deponija “Meteris” na teritoriji opštine Vranje.

Zelene pijace: Opremljenost naselja zelenim i stočnim pijacama je relativno zadovoljavajuća i one su u nadležnosti opštinskih javnih komunalnih preduzeća. Pijace su u većoj ili manjoj meri uređene prema odgovarajućim standardima, ali i dalje postoji izražen problem higijenskih uslova.⁸⁰

⁸⁰ RPP JP

Groblja: Jablanički i Pčinjski okrug imaju problem sa grobljima, čiji su kapaciteti mali i neadekvatni. Opštinski centri raspolažu uređenim gradskim grobljima, čiji će kapacitet biti nedovoljan za planski period. Popunjenost seoskih groblja je skoro potpuna i slobodnog prostora za širenje nema. Pored toga, problem ogleda se i u činjenici da za upravljanje grobljima u gradskim sredinama ingerenciju imaju lokalna opštinska javna komunalna preduzeća, dok se o seoskim grobljima stara lokalno stanovništvo. Sva groblja imaju izražen problem komunalnog uređenja. Stočna groblja se nalaze u većem broju opština, van gradskog područja, međutim, još uvek ne zadovoljavaju lokalne potrebe⁸¹.

Elektroenergetska mreža: Ključni objekat sistema je akumulacija Vlasina, koje omogućava tzv. višegodišnje regulisanje protoka. Području Jablaničkog i Pčinjskog okruga opremljeno je elektroenergetskim prenosom i distributivnom mrežom i objektima: 12 deonica dalekovoda 110 kV (ukupne dužine oko 270 km), 1 deonica DB 220 kV (dužine 38,3 km), 4 TC 110/35 kV, 1 TC 220/kV "Leskovac 1" (snage 2 x 150MVA), 6 deonica DB 110 kV (ukupne dužine oko 40 km), 54 deonice DB 35 kV (ukupne dužine oko 468 km, 9 TC 110/35/10kV, 47 TC 35/10 kV. Pokrivenost Jablaničkog i Pčinjskog okruga objektima krupne energetske infrastrukture visokog i srednjeg naponskog nivoa je zadovoljavajuće. Osnovni problem kod pouzdanosti napajanja potrošača je slaba propusna moć 10 kv i 0,4 kv mreže i trafostanica, naročito na seoskom području. Osnovni uzrok pada napona i prekida dovoda električne energije je zastarelost mreže, starost i dotrajalost stubova, slab presek i velika dužina provodnika⁸². Elektroprenosni sistem u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu odlikuje smanjena sigurnost i pouzdanost snabdevanja potrošača električnom energijom. Ovakvo stanje posledica je starosti i lošeg održavanja postojeće opreme, dugogodišnjeg zastoja u razvoju, što uzrokuje visoke gubitke u odnosu na ukupnu preuzetu električnu energiju koji iznosi oko 15%. Stanje merne infrastrukture je takođe loše što doprinosi gubicima u distributivnoj mreži.

Telekomunikacije: Stanje telekomunikacija pokazuje podeljenu sliku. Iako se broj mobilnog telefona može nabaviti relativno lako, pokrivenost regiona signalom mobilne telefonije nije 100%. Sa druge strane, fiksne telefonske linije su trenutno oskudne. Vreme čekanja za dobijanje novog broja ponegde je i do pola godine. To negativno utiče na porast zastupljenosti modernih komunikacija, kao što je Internet. Situacija je posebno negativna u Preševu, Bujanovcu, Medveđi i Trgovištu.⁸³

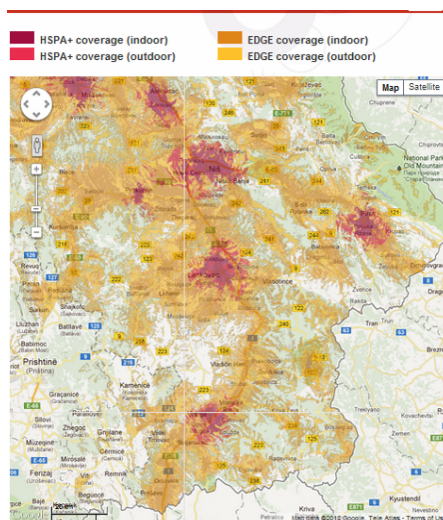
Fiksna telefonska mreža: Na teritoriji Jablaničkog i Pčinjskog okruga je priključeno 104.553 telefona na oko 468.000 stanovnika što iznosi 22,3 telefona na 100 stanovnika. Prema ovom kriterijumu stanje se može oceniti kao nezadovoljavajuće, jer je broj telefona znatno ispod proseka u Republici Srbiji (oko 37 telefona). Razlozi male gustine telefona po broju stanovnika su posledica niske gustine naseljenosti (76 st/km²) i činjenice da je skoro trećina naselja sa manje od 100 stanovnika. Stoga nije izvršena modernizacija telekomunikacionih kapaciteta u manjim mestima. Po tehničko – tehnološkom kriterijumu stanje je nešto bolje. Procenat digitalizacije pretplatnika koji iznosi 86% (na području mreže grupe MG Leskovac 81%, MG Vranje 92%), kao i broj dvojnika od 11% (u MG Leskovac 15%, a u MG Vranje 7%) su u nivou republičkog proseka. S druge strane, za ekonomske delatnosti stanje fiksne mreže je na zadovoljavajućem nivou.

⁸¹ RPP JP

⁸² Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja Juga Srbije – opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa, 2003

⁸³ Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga (2008): *Regionalni razvojni plan Jablaničkog i Pčinjskog okruga - Infrastruktura*, Predajane

Mobilna telefonija: Pokrivenost okruga mobilnim signalima svih postojećih baznih stanica (126) mobilne telefonije sva tri operatera je zadovoljavajuća. Od ukupnog broja baznih stanica 126, Telekom 59, Telenor 57 i VIP 10.⁸⁴

Slika 1: Pokrivenost regiona VIP mrežom⁸⁵

Slika 2: Pokrivenost regiona Telenor i VIP mrežom⁸⁶

Poštanska mreža: Na području regiona u radu su poštanske jedinice na ukupno 68 lokacija i to: na teritoriji Jablaničkog okruga 30 lokacija sa 59 šaltera (4.083 stanovnika po šalteru), a na teritoriji Pčinjskog okruga 38 lokacija sa 95 šaltera (2.395 stanovnika po šalteru). Stanje nije zadovoljavajuće s obzirom na broj stanovnika po poštanskoj jedinici/šalteru, kao i na prostornu distribuciju koja nije usklađena sa mrežom naselja, naročito u Jablaničkom okrugu⁸⁷. Poštanske usluge su osigurane na celoj teritoriji regiona i zadovoljavaju sve potrebe preduzeća i stanovnika⁸⁸.

⁸⁴ RPP JP

⁸⁵ VIP Mobile d.o.o.: <http://www.vipmobile.rs/o-vipu/vip-mreza/mapa-pokrivenosti.1634.html>

⁸⁶ VIP Mobile d.o.o.: <http5://www.vipmobile.rs/o-vipu/vip-mreza/mapa-pokrivenosti.1634.html>

⁸⁷ RPP JP

⁸⁸ Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga (2008): *Regionalni razvojni plan Jablaničkog i Pčinjskog okruga - Infrastruktura*, Predajane

Radio i TV mreža: Prema Registru dozvola RRA, Jablanički i Pčinjski region pripadaju prvoj radiodifuznoj oblasti (RO 1). Radio program emituje pet radio stanica sa zonom pokrivanja na teritoriji cele Republike: Radio B92, Radio Indeks, Radio S, Radio Fokus i Hit Music FM. Od stanica sa regionalnom pokrivenošću na teritoriji regiona program emituju: Radio Vranje, Radio Belle amie i Radio Leskovac – ukupno 3 radio stanice. Na lokalnom nivou emitovanje radio programa vrši ukupno 25 stanica. Ukupan broj radio stanica na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga iznosi 34.

Tabela № 24.: Radio stanice čiji se program emituje na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga⁸⁹;
Zona pokrivanja radio stanica: N- nacionalna; R – regionalna; L – lokalna.

№	Naziv radio stanice	Zona pokrivanja	№	Naziv radio stanice	Zona pokrivanja
1	Radio B92	N	16	Radio Preševo	L
2	Radio Indeks	N	17	Radio Han	L
3	Radio S	N	18	Radio Gaga	L
4	Radio Fokus	N	19	Radio Caričin grad	L
5	HIT MUSIC FM	N	20	Radio Bujanovac	L
6	Radio Vranje	R	21	Radio Gold	L
7	Radio Belle amie	R	22	Radio Trgovište	L
8	Radio Leskovac	R	23	Radio Iskon	L
9	Radio Bosilegrad	L	24	OK radio	L
10	Radio Prik	L	25	Radio Fokus plus	L
11	Radio Ideale team	L	26	Radio Ad Herrcculem	L
12	Radio Ekos	L	27	Radio Aleksinac	L
13	Radio 016	L	28	Radio Kuršumlija	L
14	Radio Marija Leskovac	L	29	Radio Medveđa	L
15	Radio Aldi	L	32	Radio Svrljig	L
16	Radio Preševo	L	33	Radio Saldo	L
			34	Radio Ritam Vranjska banja	L

Izvor: RRA

Ukupan broj televizijskih stanica koje program emituju u regionu je 23. Od toga: 5 sa nacionalnom frekvencijom, 5 regionalnih i 13 lokalnih TV stanica.

Tabela № 25.: Televizijske stanice čiji se program emituje na području Jablaničkog i Pčinjskog Okruga⁹⁰;
Zona pokrivanja TV stanica: N- nacionalna; R – regionalna; L – lokalna.

№	Naziv TV stanice	Zona pokrivanja	№	Naziv TVstanice	Zona pokrivanja
1	TV B92	N	12	TV 4S	L
2	NACIONALNA HAPPY TV	N	13	TV IDEAL	L
3	HAPPY K.	N	14	TV LESKOVAC	L
4	TV PINK	N	15	TV ALDI	L
5	PRVA	N	16	TV 017	L
6	TV PIROT	R	17	TV PREŠEVO	L
7	TV BELLE AMIE	R	18	TV KLISURA	L
8	TV VRANJE	R	19	TV RITAM	L
9	TV ZONA	R	20	TV PROTOKOL K-1	L
10	TV 5	R	21	TV STUDIO	L
11	TV BUJANOVAC	L	22	TV SPEKTRI	L
12			23	TV BOSILEGRAD	L

Izvor: RRA

⁸⁹ Republička radiodifuzna agencija: http://www.rra.org.rs/pages/view_permit/cirilica/477

⁹⁰ Republička Radiodifuzna Agencija: http://www.rra.org.rs/pages/search_permits/cirilica

Internet: Veći deo stanovništva regiona ima mogućnost priključka na širokopojasni internet. Brzina prenosa za privatne korisnike su još uvek niska. U udaljenijim delovima regiona sa analognim telefonskim centralama dostupnost širokopojasnom internetu još nije obezbeđen, tako da će najudaljenija naselja u ruralnim oblastima imati mogućnost dobijanja ADSL –a i širokopojasnog priključka internetu⁹¹ tek kada dobiju odgovarajuću telekomunikacionu infrastrukturu.

Tabela № 26.: Infrastrukturni indikatori

Indikator	Jablanički okrug	Pčinjski okrug
Broj telefonskih priključaka	57851	51673
Broj pretplatnika na 100 stanovnika	24,01	22,6
Broj stanovnika/broj doktora	395,60	410,99
Dužina puteva (km)	1787	2799
<i>Izvor: RZS, Opštine R .Srbije 2010.</i>		

5.1.12. Stanje životne sredine

Životna sredina i rizik pojave elementarnih nepogoda na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga uslovljeni su prirodnim i antropogenim faktorima. Prirodni faktori su geološka građa, hidrogeološke, seizmičke, morfološke, klimatske, hidrološke (erozija, bujice) i biološke osobine.

1. **Geoseizmičnost:** Intezitet seizmičkih hazarda za povratni period od 100 godina ima različite vrednosti. Severni deo Regiona (od linije Medveđa – Crna Trava) obuhvaćen je izoseistama od 6,5^o do 7° MCS. Južno od ove linije intezitet je veći i iznosi 7-8° MCS, a u okolini Vranja i Bujanovca, te zapadno od Preševa, ka Gnjilanu približava se vrednosti od 9° MCS.
2. **Radionuklidi:** Jonizujuće zračenje prirodne i veštačke geneze nije značajnije izraženo, osim na pojedinim lokacijama koje su kontaminirane municijom sa osiromašenim uranijumom tokom NATO bombardovanja 1999. (lokacije. Borivac 1 i 2 i Bratoselice u opštini Bujanovac. Pljačkovica u opštini Vranje i Reljan u opštini Preševo). Urađena je delimična dekontaminacija samo u opštini Bujanovac, pri čemu je procena da je 10% municije uklonjeno sa predmetnih lokacija. Osnovni problem je monitoring koji na navedenim lokacijama nije definisan ni nakon 9 godina od kontaminacije, a biogeochemijski procesi su takvi da osiromašeni uranijum dospeva u podzemne vode i zemljište. Veće zračenje se javlja od dva radioaktivna gromobrana koji se nalaze na nekadašnjoj fabrici „Utenzilija“ u Bojniku i na Spomen domu na Radan planini, koji zbog nedostatka finansijskih sredstava nisu demontirani do danas.
3. **Recentni geomorfološki procesi:** Razmatrano područje je jedno od najugroženijih u Srbiji po razvoju erozivnih i bujičnih procesa u slivovima. Na tom području se dugo odvijala i sad se odvija, posebno na području opština Preševo, Bujanovac i Medveđa, nekontrolisana eksploatacija šuma koja je dovela do dodatnog intenziviranja već razvijenih erozionih procesa. U gornjim delovima sliva zastupljene su, znatno više nego u drugim delovima Srbije, ekcesivna i jaka erozija (I i II kategorija), koje zahtevaju ozbiljne tehničke, biotehničke i biološke mere zaštite.

⁹¹ RPP JP

Ocenjuje se da na razmatranom području na I i II kategoriju otpada čak 35% teritorije, što je znatno lošije stanje nego na drugim područjima Srbije. Najnepovoljnije je stanje na području sliva Pčinje, gde se oko 18% teritorije nalazi pod ekcesivnom erozijom, što je ujedno i najlošije stanje u Srbiji. Sanacija takvih stanja je veoma složena, uz korišćenje skupih tehničkih mera (bujičarske pregrade, itd.) i biološkim merama (pošumljavanje, melioracija degradiranih šuma, melioracija pašnjaka i livada, zatravljivanje, itd.). obuzdavanje erozije, posebno u te dve najopasnije kategorije je preduslov za realizaciju mera zaštite od poplava i uređenje vodenih režima. Stanje je još teže zbog toga što sa područja AP Kosova i Metohije dospevaju velike količine nanosa iz eroziono vrlo ugroženih slivova Binačke Morave i Krive reke koji regulacione radove i uređenje korita u gornjem toku Južne Morave čine vrlo složenim. Tome doprinosi i potpuno haotična eksploatacija peska i šljunka iz rečnih korita, koja je na nizu mesta potpuno izmenila morfologiju rečnih tokova, onemogućavajući realizaciju regulacionih radova. Zbog toga je jedna od prioritarnih mera uspostavljanje kontrole i planskog usmerenja eksploatacije građevinskih materijala iz rečnih korita, u skladu sa principima kontrolisanog „upravljanja rečnih nanosa“. Bitan je princip da se ne sme dozvoliti eksploatacija rečnog nanosa bez validnih projekata, koji moraju biti potpuno usaglašeni sa projektima regulacije reke i uređenja rečnih korita. Na području Južnog Pomoravlja bili su veoma razvijeni erozioni i bujični procesi u slivovima vodotokova u zoni Grdeličke klisure. Intenzivnim antierozionim i bujičarskim radovima, od kojih su neki obavljeni sinhronizovano sa izgradnjom puta kroz klisuru dosta su uspešno obavljene sanacije većeg broja slivova. Određeni radovi su obavljani i u slivu Vetrenice, u okviru realizacije akumulacije Barje, kao i u zoni sliva Vlasinskog jezera.

4. **Ostale prirodne nepogode i požari:** Što se tiče potencijalnih hazarda od elementarnih nepogoda područje je izloženo opasnostima od atmosferskih nepogoda, poplava i klizanja zemljišta, požara, zemljotresa i dr. Prisutne su klimatske pojave nevremena, preko zime sa jakim vetrovima, smetovima, snego-lomovima i dr., a preko leto sa električnim pražnjenjima, olujama, bujicama i dr. Učestalost elementarnih nepogoda je značajno veća na kontaktu obodnih delova kotlina i podgorja. Poseban rizik su pojave vezane sa problemom zaštite hidrogeološkog resursa podzemnih voda, odnosno zaštitu kvalitet jezerskih, rečnih i izvorskih voda. Od ostalih prirodnih elementarnih nepogoda, najznačajnije su biljne štetočine koje izazivaju sušenje šuma, a zatim i životinjske šumske štetočine. Posebnu pažnju treba usmeriti ka zaštiti šuma od požara i lečenja bolesti šuma.
5. **Ugroženost zemljišta:** Zemljište Jablaničkog i Pčinjskog okruga degradirano je usled: rada toplana, neplanske i nekontrolisane eksploatacije mineralnih sirovina (oštećenje zemljišta kopovima, akumulacijama jalovine), odrona i klizanja. Na posmatranom području javljaju se i zagađenje zemljišta oko rudnika, najčešće jedinjenjima sumpora, ugljovodonicima i sl. Poseban problem predstavljaju nesanitarne, divlje deponije koje kontaminiraju zemljište. Problem su i: neracionalno korišćenje plodnog poljoprivrednog zemljišta, nekontrolisana i prekomerna korišćenja agrohemijskih sredstava, neracionalna upotreba pesticida i veštačkih đubriva, nepostojanje sistema praćenja kvaliteta zemljišta i sl. Zemljište je ugroženo i od strane nereguliranih i neprečišćenih otpadnih voda, ali i preko vazduha, (najčešće iz okruženja).
6. **Vode, vazduh i buka:** S obzirom da program sistematskog praćenja stanja životne sredine u Republici Srbiji nisu obuhvaćene vode (izuzev objekata vodosnabdevanja), vazduh i buka, zaključci o stanju tih elemenata životne sredine, zasnovani su na posrednim pokazateljima i povremenim merenjima i osmatranjima.

- **Vazduh.** Zagađenje vazduha iz ložišta individualnih grejanja zavisi od sastava goriva koje se koristi u ložištima. Drvo se najčešće koristi u seoskim sredinama. Delovanje toplana takođe ima uticaj na kvalitet vazduha. Sagorevanjem fosilnih goriva, a naročito uglja nastaju velike količine otpadnih dimnih gasova i aerosoli (dominantni su oksidi ugljenika, sumpora i azota, kao i pepeo i čađ). Saobraćaj svojim funkcionisanjem značajno utiče na zagađenje vazduha jer izduvni gasovi prevoznih sredstava su toksični ili nepovoljni po ljudsko zdravlje. Iako je najveći izvor zagađenja pored saobraćaja industrija, veći zagađivači vazduha ne postoje, jer na teritoriji velikog broja opština (Bojnik, Trgovište, Vlasotince, Crna Trava, Medveđa, Lebane, Vladičin Han, Bosilegrad i Preševo) industrijski objekti ne rade. Nivo zagađenja vazduha ne meri se na dovoljnom broju punktova u Južnom Pomoravlju (osim sistematskog sprovođenja merenja na punktovima u Vranju i Leskovcu i na lokacijama nekih pojedinačnih zagađivača u Bujanovcu). Rezultati emisije u Vranju i Leskovcu ukazuju na povećano zagađenje u zimskom periodu godine, što se objašnjava velikim brojem individualnih ložišta i većom frekvencijom saobraćaja. U proteklom periodu nije bilo potrebno preduzimati preventivne mere zaštite vazduha od zagađenja. U opštini Bujanovac, na osnovu podataka pojedinih zagađivača, može se zaključiti da ne postoji prekoračenje GVI (Granične vrednosti emisije). Osmatranjem lišaja – bioloških indikatora kvaliteta vazduha, može se zaključiti da prekoračenja u samom gradu nema, dok određene vrste pokazuju da je vazduh čistiji na periferiji, na udaljenosti od oko 2-3 km od centra. Na teritoriji opštine Bojnik nešto veći zagađivači vazduha ne postoje, jer industrijski objekti ne rade. Ista je situacija i u opštinama Trgovište, Vlasotince, Crna Trava, Medveđa, Lebane, Vladičin Han, Bosilegrad i Preševo.
- **Vode.** Veličina vodotoka, izvorišta i jezera na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga se ubrajaju u nezagađene vodne sredine. Međutim, određene delatnosti, kao i loši komunalno-higijenski uslovi, naročito u ruralnim sredinama zagađuju pojedine vodene površine i tokove. Problem za tačno i argumentovano ocenjivanje kvaliteta voda je nedovoljan broj mernih stanica za analizu hemijskih zagađenja. Veoma je mali broj bakterioloških analiza, pa se ne mogu dati ni precizne ocene saprobnosti. Ne raspolaže se ni stalnim podacima o kvalitetu podzemnih voda. Merenjima urađenim na 8 hidrografskih stanica utvrđeno je da realno stanje ne odgovara klasi kvaliteta određenoj Vodoprivrednim osnovama. Treba istaći da je ceo sliv Južne Morave uvršten u kategoriju II a i b, a da se kvalitet tokom ovog perioda drastično razlikovao na ovim profilima. Prema merenjima sliv Južne Morave pripada IV ili nižoj. Vode na području regiona ugrožene su: prisustvom NH₃, NO₂ i NO₃, fenola i teških metala, uz istovremeno zamućenje i prisustvo drugih fizičko-hemijskih indikatora.
- **Buka.** Značajni izvori buke su državni putevi I reda i železničke pruge. Preciznija merenja stepena buke i vibracija nisu rađene (osim u opštini Vranje). Srednje izmereni nivo buke u Vranju (na jednom mernom mestu) je 34 dB, maksimalni 56,2 dB. U manje razvijenim opštinama, koje nemaju industriju, buke ne prelazi dozvoljeni nivo.⁹² Na osnovu Preliminarnog spiska postrojenja koja podležu obavezama iz SEVESO II direktive (donetog od strane Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja RS u maju 2009.) definisane su tri lokacije (postrojenja nižeg rada) koje se mogu smatrati potencijalno opasnim sa aspekta rizika od udesa na teritoriji Južnog pomoravlja i to:
 - A.D. "Fabrika omotnog papira i ambalaže Vladičin Han", Vladičin Han, sa aktivnošću papira;

⁹² Izveštaj o strateškoj proceni uticaja regionalnog prostornog plana Južnog pomoravlja na životnu sredinu, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, april 2010, Beograd.

- D.O.O. "NIS Svetlost", Bujanovac, sa aktivnošću trgovine na veliko gorivima, uskladištenjem i distribucijom TNG; i
- A.D. "INTER LEMIND", Leskovac, sa aktivnošću obrade i prevlačenje metala.⁹³

Pored navedenih negativnih uticaja na životnu sredinu, poseban problem je što ne postoji integralni monitoring životne sredine. Većina opština nema Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP). Pozitivan primer je opština Bujanovac, koja ima LEAP, koje nadležne službe koriste za upravljanje zaštitom životne sredine.

5.2. Participativna analiza stanja u ruralnom razvoju Jablaničkog i Pčinjskog okruga (Analiza specifičnih teritorijalnih problema)

Princip "od lokalnog nivoa na gore" (*bottom up*) važan aspekt za održivi ruralni razvoj i on podrazumeva aktivno učešće svih zainteresovanih lica i organizacija u planiranju, odlučivanju i sprovođenju društveno-ekonomskog razvoja. Uspešno planiranje ruralnog razvoja nije moguće bez participativnog uključivanja seoskog stanovništva u ovaj proces. Analize koje slede su rezultat pune participacije seoskog stanovništva i svih zainteresovanih lica i organizacija iz regiona.

5.2.1. Rezultati anketnog istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na statistički reprezentativnom uzorku (664), oformljenom slučajnim odabirom domaćinstava u 65 sela Jablaničkog i Pčinjskog okruga (pet sela po opštini). Jedinica posmatranja bilo je domaćinstvo sa poljoprivrednom proizvodnjom. Istraživanje je usmereno na poljoprivredna domaćinstva, bez obzira na socio-ekonomsku strukturu (veličina farme, članovi domaćinstva, izvor prihoda i drugo). Upitnik za ruralna domaćinstva uključio je set pitanja iz sledećih tematskih oblasti: Selekciona pitanja; Podaci o članovima domaćinstva; Podaci o gazdinstvu; Percepcija potencijala, stavovi, procene, želje, planovi; Partnerstvo i ocena državne/lokalne podrške ruralnim oblastima; Investicije i Lista prioriteta (potrebe i nedostaci).

Selekciona pitanja: Odgovori na selekciona pitanja uključili su podatke o članovima domaćinstva (broj, starost, pol), demografskim karakteristikama nosioca domaćinstva – donosioca odluka (pol, obrazovanje), obradi zemlje i zaposlenosti članova domaćinstva. Skoro sva ispitana domaćinstva u odabranim selima (98%) imaju više od jednog člana, a kod većine je najmanje jedan član između 20 i 40 godina starosti (84%). Skoro da nema domaćinstava u kojima je više od jednog člana zaposleno van poljoprivrede (svega 4%) i skoro svi nosioci domaćinstava i donosioci odluka su stariji muškarci (89%), preko 50 godina starosti (prosek godina je 51,1). Domaćinstava u kojima su žene donosioci odluka skoro da nema. Jedan od razloga nezadovoljavajuće starosne i polne strukture donosioca odluka u domaćinstvima je, najverovatnije, sociološke prirode i posledica patrijarhalnih porodičnih odnosa.

Podaci o članovima domaćinstva: Obrazovna struktura članova domaćinstva pokazala je izuzetno nisko učešće visokoobrazovane populacije u ukupnom broju članova domaćinstava. Svega 5% članova domaćinstva ima završen fakultet, 2% višu školu, 39% ima četvorogodišnju školu, 21% trogodišnju, 27% osnovnu školu i sa nedovršenom osnovnom školom je 6%. U poređenju sa nacionalnim nivoom, procenat članova domaćinstva sa srednjom školom je približno isti, ali je pozitivno da je udeo članova bez obrazovanja manji u regionu (nedovršena osnovna škola u regionu – 6%; nacionalni nivo – 7%). Obrazloženje treba tražiti u činjenici da je većina ispitanih domaćinstava (45%) mešovitog tipa, prema subjektivnoj proceni članova, dok 31% definiše svoje

⁹³ RPP JP

gazdinstvo kao poljoprivredno. Mešovita domaćinstva imaju bolju obrazovnu strukturu u poređenju sa poljoprivrednim, što je utvrđeno i za ruralnu populaciju čitave Srbije. Više od polovine članova domaćinstava (63%) nema dodatni posao pored poljoprivrede, a i oni koji ga obavljaju to ne čine svakodnevno, već povremeno kada im se ukaže prilika.

Podaci o gazdinstvu: Većina ispitanih domaćinstava su registrovana poljoprivredna gazdinstva (71%), koriste zemlju u poljoprivredne svrhe i obrađuju je. 28% ispitanika nema registrovano gazdinstvo, a kao glavne razloge navode nedostatak poverenja (74%) i nedovoljnu informisanost (11%). Prosečna veličina poljoprivredne parcele, koja se koristi za različite vidove poljoprivredne proizvodnje je: njive i bašte – 2.2 ha, voćnjaci – 0.74 ha, vinogradi – 0.18 ha, livade i pašnjaci – 1.62 ha, što ukazuje na značajan problem usitnjenosti poseda. Gazdinstava koja svoju zemlju daju u zakup skoro da nema. Najveći broj ispitanih domaćinstava proizvodi kukuruz i pšenicu, a značajan procenat (67%) ostvaruje i voćarsku proizvodnju. Proizvodnja ostalih žita, povrća, prodaja drveta i ostalih šumskih proizvoda predstavljaju, takođe, značajne faktore u strukturi prihoda domaćinstava. Za razliku od proizvodnje, gazdinstva najčešće prodaju voće i povrće, a u nešto manjem procentu drvo i ostale šumske proizvode. Gazdinstva prodaju sve poljoprivredne proizvode lokalnim nakupcima i prekupcima, na seoskoj zelenoj pijaci i komšijama, dok zadruge skoro da nemaju otkupnih aktivnosti. Većina ispitanika planira da zadrži isti intenzitet i strukturu poljoprivredne proizvodnje, a 27% planira povećanje obima proizvodnje. Međutim, indikativno je da 24% ispitanika nije dalo odgovor na ovo pitanje, što može ukazivati na činjenicu da se u svom poslovanju ne koriste dugoročnim planiranjem i procenom, već stihijski pristupaju donošenju odluka zavisno od trenutka. Skoro sva ispitana gazdinstva poseduju stočni fond (94%), a procenat gazdinstava koja poseduju određenu vrstu stoke i prodaju stočarske proizvode prikazan je u tabeli № 27. Gazdinstva prodaju stočarske proizvode trgovcima, na pijaci u gradu i komšijama. Najveći broj ispitanika planira da stočarsku proizvodnju zadrži na istom intenzitetu, ali značajan procenat (25%) ima u planu unapređenje proizvodnje. Međutim, ponovo je prilično veliki procenat (20%) onih koji nisu želeli da daju odgovor na ovo pitanje. Gazdinstva, generalno, poseduju poljoprivrednu mehanizaciju (Tabela № 28.) i ocenjuju stanje opreme kao prosečno.

Tabela № 27 .: Gazdinstva koja poseduju i prodaju određenu vrstu stoke

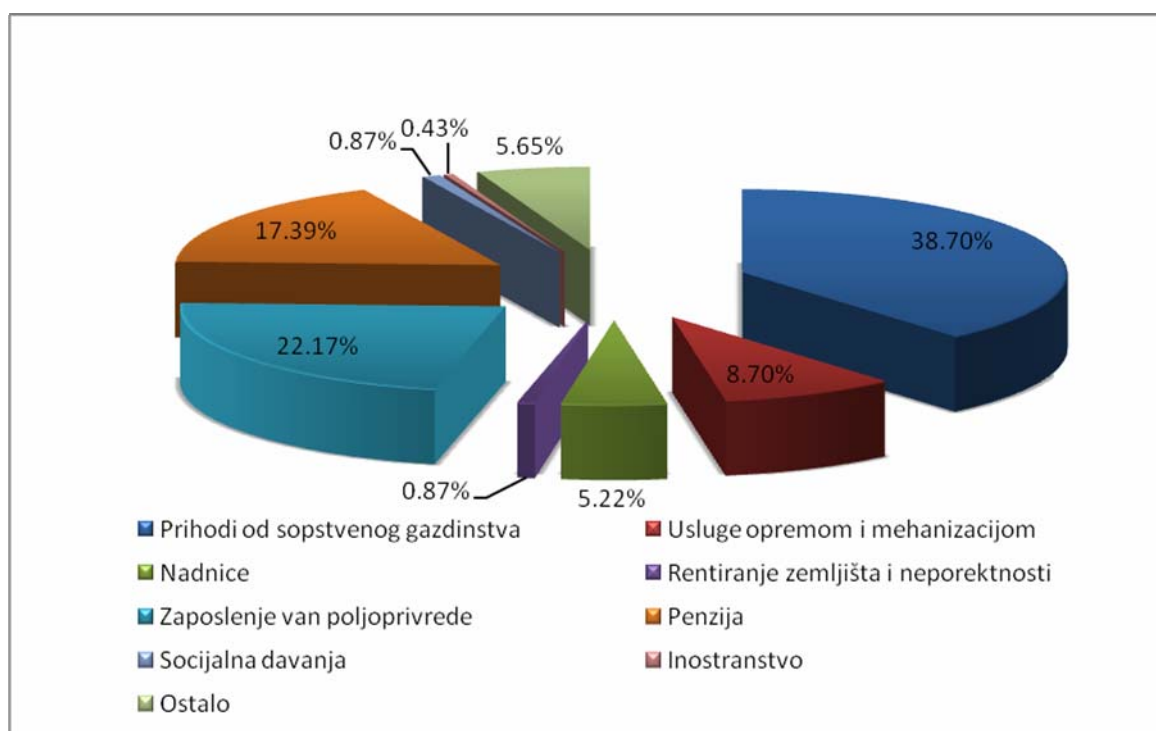
Stočni fond	Proizvodnja	Prodaja
Telad	49%	38%
Junad	25%	17%
Krave muzare	69%	16%
Konji	2%	0%
Prasići	46%	28%
Svinje	66%	20%
Ovce	16%	10%
Koze	14%	4%
Kokoške, živina	76%	14%
Ostala stoka	2%	1%
Mleko	13%	10%
Košnice	12%	5%
Ribnjaci	1%	0%

Tabela № 28.: Procenat ispitanih gazdinstava sa mehanizacijom

Kamion	8%
Kombi	4%
Moto-kultivator	64%
Traktor	64%
Kombajn	5%
Priključne mašine (kosačice, sejačice, drljača, freze, tanjirače, raonici, prikolice)	68%
Ostale mašine (muzilice, hidrofor za vodu, pumpe, krunjače.....)	35%

Većina ispitanika (46%) ne pruža usluge mehanizacijom licima van gazdinstva za novčanu kompenzaciju. Najveći broj ispitanih domaćinstava ima osnovni prihod od sopstvenog gazdinstva (38.70) (Grafikon 1), što je slično rezultatima istraživanja na nacionalnom nivou, dok je i prihod od zaposlenja van poljoprivrede značajno zastupljen (ispitana domaćinstva – 22.17%).

Grafikon №.1: Glavni izvori prihoda domaćinstva

Percepcija potencijala, stavovi, procene, želje, planovi: Skoro polovina ispitanih domaćinstava (46%) posmatra poljoprivredu kao mogućnost budućeg razvoja. U poređenju sa nacionalnim nivoom i 19% domaćinstava koja vide svoju budućnost u poljoprivredi, ispitana domaćinstva pokazuju značajnu razliku. Zaposlenje članova domaćinstva van poljoprivrede predstavlja mogućnost progresa za 34% ispitanih domaćinstava, što je približno rezultatima istraživanja na nacionalnom nivou (39%). Pokretanje sopstvenog posla (15% ispitanika) je viđeno kao dodatna mogućnost razvoja domaćinstava u selima regiona. U tom smislu, 48% ispitanika definiše intenziviranje korišćenja sopstvenog zemljišta, a 34% stočnog fonda kao svoj plan za budućnost. Međutim, značajan broj ispitanika (50%), pored proširenja poljoprivrednih kapaciteta, namerava da nađe posao van poljoprivrede za sebe ili članove domaćinstva. Svega 16% ispitanika vidi šansu za budući napredak svog domaćinstva u pokretanju sopstvenog biznisa. 68% ispitanih domaćinstava nije preduzelo nikakve aktivnosti u cilju pokretanja novog posla u poslednjih pet godina. Svega 17% domaćinstava je započelo novi posao i uspelo (zanatstvo, sakupljanje šumskih plodova, trgovina), dok je 9% ispitanika pokušalo, ali nije uspelo u započinjanju novog posla. Osnovni problemi i ograničenja sa kojima su se nosioci gazdinstava sretali u pokušajima započinjanja novog posla bili su nedostatak finansijskih sredstava (31%), nepristupačnost tržišta (16%), nedostatak znanja i iskustava (14%), nemogućnost pronalaženja partnera (11%), komplikovana papirologija (10%) i visoki porezi i takse (10%). Na nacionalnom nivou skoro 83% ispitanika navelo je problem sa novčanim sredstvima kao osnovni uzrok neuspeha, te ispitanici u regionu pokazuju naprednije stavove smatrajući znanje i iskustvo bitnim preduslovom za razvoj biznisa. Povoljni krediti (67%), subvencije (60%), manji porezi (24%), udruživanje i partnerstvo (20%) i savetodavstvo (20%) predstavljaju najželjeniju podršku u oblasti ruralnog razvoja od strane ispitanih domaćinstava. Najpotrebnija profesionalna pomoć je oko uslova i procedura za dobijanje kredita i zajmova (52%), pristupa tržištu i informacijama o tržištu (48%), đubrenja i zaštite biljaka (30%), mehanizacije i navodnjavanja (30%) i udruživanja (24%). Ukoliko bi podrška i stručna pomoć bile obezbeđene, nosioci gazdinstava bi odlučili da intenziviraju postojeću ili započnu novu proizvodnju sa ciljem upošljavanja svih članova domaćinstva (39%), valorizacije sopstvenih kapaciteta (zemljište, mehanizacija) (32%) i iskorišćenja specifičnih potencijala područja (13%). Svega 4% ispitanika smatra udruživanje i razvoj partnerstava dobrom prilikom za unapređenje proizvodnje, te je potrebno podići svest o značaju udruživanja u regionu.

Partnerstvo i ocena državne/lokalne podrške ruralnim oblastima: Kao subjekat koji trenutno najviše čini za unapređenje kvaliteta života ruralnih domaćinstava farmeri su prepoznali same sebe (63% odgovora). Na drugom mestu nalazi se država-Vlada i lokalna samouprava (58%), a zatim udruženja zemljoradnika (24%). Neka domaćinstva prepoznaju savetodavne službe (17%), lokalne preduzetnike (7%) i civilni sektor (6%) kao relevantne faktore sa sopstvenu poziciju. Kao najodgovornija institucija, koja bi trebalo najviše da čini na unapređenju položaja ruralnih domaćinstava, prepoznata je država i Vlada (91%), što premašuje nacionalni prosek, gde su domaćinstva u 70% slučajeva dala ovaj odgovor. Ništa manje se ne očekuje ni od lokalne samouprave i postojećih udruženja zemljoradnika. Nosioci gazdinstava su, takođe, svesni važnosti sopstvene inicijative kao faktora lokalnog razvoja (29%), dok su drugi odgovori prisutni u znatno nižem procentu. Većina domaćinstava smatra da proizvođači u njihovom selu nisu udruženi (81%) ni na koji način. Sa druge strane, većina ispitanika povremeno (45%) ili redovno (39%) sarađuje sa komšijama ili članovima porodice kroz razmenu rada, dok svega 6% nikada to ne radi. U slučaju poljoprivredne mehanizacije i opreme, najveći procenat ispitanika svoje potrebe podmiruje razmenom sa komšijama i rođacima (49%), dok 20% poseduje sopstvenu mehanizaciju. Neki domaćini (7%) su spremni da plate korišćenje mehanizacije kroz rentiranje mašine ili angažovanje mašine sa radnikom koji će obaviti posao na njihovom gazdinstvu (9%).

Takođe, značajan procenat ispitanika je zainteresovan za nabavku i razmenu mehanizacije sa drugim proizvođačima u selu (49%) i za kupovinu i prodaju proizvoda zajedno sa drugim proizvođačima (50%), što ukazuje na potrebu formalizacije saradnje i partnerstva između poljoprivrednih proizvođača, kao neophodnog faktora budućeg razvoja regiona. Značajan procenat ispitanika (30%) komunicira sa savetodavnom službom samo kada ih njihovi predstavnici običu, ali je, istovremeno, značajan procenat (oko 40%) spreman da plati usluge savetodavaca, što je znatno bolje od rezultata istraživanja na nacionalnom nivou, koja su pokazala da više od 40% ispitanika nije čulo za takve službe. Na nacionalnom nivou polovina ispitanih domaćinstava dolazi do informacija na neformalan način (kroz razgovor sa komšijama i rođacima) ili se ne trudi uopšte da dođe do informacija, a ispitanici u regionu pokazuju nešto naprednije navike – 73% se informiše preko radija i televizije, 56% se informiše samo preko komšija, 28% se konsultuje u lokalnoj poljoprivrednoj apoteci, a 15% čita specijalizovane časopise i magazine i konsultuje lokalnog agronoma ili veterinara i savetodavnu službu. Svega 5% čita Glasnik Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije. Nema domaćinstava koja uopšte ne pokušavaju da dođu do informacija. Ispitana poljoprivredna gazdinstva veruju da su upoznata sa državnim programima podrške (42%), ali 15% ispitanika procenjuje da ne zna apsolutno ništa o njima i da nije zainteresovano da sazna. Ovaj procenat je nešto niži od nacionalnog nivoa, gde je 18% domaćina izjavilo da ne zna apsolutno ništa o državnim programima podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju. Najveći procenat ispitanika se informiše o ovim programima preko TV i radija, zatim putem časopisa i magazina, ali i na neformalan način kroz razgovore sa komšijama i prijateljima. Mali procenat ispitanih domaćinstava je konkurisao za neke državne programe podrške i još manji broj njih je dobio podršku (Tabela № 29).

Tabela № 29.: Korišćenje državnih fondova podrške

Podrška	Čuli (%)	Konkurisali (%)	Dobili (%)
Premije za mleko	78	20	17
Premije za repu, suncokret, soju, tikve	30	2	1
Regresi za gorivo i đubrivo	80	48	44
Regresi za priplodnu stoku	49	10	8
Regresi za podizanje zasada	43	3	1
Krediti za opremu	48	8	5
Krediti za mehanizaciju	24	0	0
Podršku za rentiranje zemljišta	39	6	6
Podršku za nekomercijalna gazdinstva	32	3	2
Bespovratna sredstva za razvoj sela	29	1	0
Podrška očuvanju starih rasa	26	0	0
Nešto drugo	33	0	0

Najveći procenat gazdinstava je konkurisao za regrese za gorivo i đubrivo i premije za mleko, a regresi su i najčešće dobijana kategorija.

Investicije: Najveći procenat ispitanika (76%) nikada nije pokušao da dobije kredit ili sredstva iz razvojnog fonda, a svega 11% njih je podnosilo zahtev i uspelo da dobije kredit. Skoro sve investicije u ispitanim domaćinstvima su bile poljoprivredne. Domaćinstva koja su koristila kredit nekog razvojnog fonda do sada, u najvećem broju slučajeva su dobila kredit komercijalne banke uz podršku Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, a pojedini su imali podršku lokalnog/opštinskog fonda. Domaćini koji nisu uspeli da dobiju kredit istakli su probleme komplikovane papirologije, visokih kamatnih stopa i nedostatka stalnih izvora prihoda za otplatu zajma, kao glavne razloge neuspeha dobijanja kredita nekog razvojnog fonda za koji su konkurisali.

Lista prioriteta – potrebe i nedostaci: Ispitana poljoprivredna gazdinstva istakla su sledeće prioritete za unapređenje uslova života u selima: izgradnja i unapređenje saobraćajne i komunalne infrastrukture, organizacija otkupa poljoprivrednih proizvoda i pristup izvorima finansijske podrške. Prva tri prioriteta za unapređenje ekonomskog položaja gazdinstava su: subvencije, povoljni krediti i sigurno tržište poljoprivrednih proizvoda.

U poređenju sa nacionalnim nivoom, gde je 60% ispitanika navelo zaposlenje van poljoprivrede kao glavno rešenje za unapređenje ekonomskog položaja sopstvenog domaćinstva, ovi podaci se značajno razlikuju. Ispitani domaćini očekuju podršku u rešavanju ovih problema od: države/Vlade i lokalne samouprave, a u pojedinačnim slučajevima i od zadruga, udruženja. Generalno, ispitanici domaćini su ocenili važnost određenih faktora za ekonomski napredak svojih domaćinstava i sela Tabela № 30.

Tabela № 30.: Važni faktori ekonomskog razvoja domaćinstva i sela (prosečne vrednosti za region)

Porast zaposlenosti	5 – veoma velika važnost
Rast plata i prihoda	5 – veoma velika važnost
Pristup kreditima	4 – velika važnost
Pristup informacijama	4 – velika važnost
Organizovanost tržišta	5 – veoma velika važnost
Udruživanje i bolja saradnja	4 – velika važnost
Savetodavna služba	3 – prosečna važnost
Obuka, edukacija, trening	3 – prosečna važnost

5.2.2. Strukturni intervjui sa zainteresovanim stranama

5.2.2.1. Intervju sa predstavnicima lokalnih samouprava:

Predstavnici svih 13 lokalnih samouprava pokazali su spremnost i želju da učestvuju u procesu intervjuisanja i pruže što konkretnije odgovore na postavljena pitanja. Sprovedeno je ukupno 30 intervjua, sa zaposlenima zaduženim za različite poslove u opštini. Takođe, predstavnici lokalnih samouprava priložili su sva postojeća strateška i programska dokumenta, usvojena od strane gradova i opština.

1. **Razvoj agrobiznisa:** Predstavnici lokalnih samouprava vide mogućnosti za unapređenje agrobiznisa kroz osnivanje i pružanje podrške postojećim malim i srednjim preduzećima, sa naglaskom na ona čija je osnovna delatnost prerada poljoprivrednih proizvoda, dorada i plasman šumskih plodova i lekovitog bilja i organska proizvodnja. Takođe, nedostatak adekvatnih informacija i podataka o zahtevima tržišta i modelovanje proizvodnje prema tim zahtevima predstavlja jedan od najznačajnijih problema u unapređenju agrobiznisa. Stvaranje dodate vrednosti poljoprivrednih proizvoda kroz standardizaciju i sertifikaciju nedostaje na području čitavog regiona. Istraživanje tržišta bi upravo i doprinelo sagledavanju neophodnosti uvođenja standarda i sertifikata u proizvodnju i preradu, ali i u pružanje usluga. Inače, predstavnici lokalnih samouprava smatraju veliki broj grana poljoprivrede značajnim za razvoj regiona: stočarstvo, pčelarstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, povrtarstvo, sakupljanje šumskih plodova i lekovitog bilja.
2. **Razvoj industrije:** Opštine Jablaničkog i Pčinjskog okruga ne poseduju adekvatan presek stanja industrijskih kapaciteta i potencijala za izgradnju novih, a samim tim, ni osnovu za izradu plana razvoja i proširenja. Saobraćajna infrastruktura je neophodan preduslov za razvoj industrije, pa su neizostavne aktivnosti obnova postojećih i izgradnja novih saobraćajnica. Unapređenje rada i obnova aerodroma u Nišu i Leskovcu smatra se vrlo važnom potrebom ovog regiona za razvoj industrije i privlačenje investitora. Nerazvijene opštine ovog regiona (npr. Crna Trava, Medveđa, Lebane, Trgovište) poseduju značajne potencijale u vidu brownfield (zapuštenih, neiskorišćenih) lokacija, koje mogu ponuditi investitorima pod povoljnim uslovima, uz obavezu zapošljavanja lokalnog stanovništva.
3. **Razvoj turizma i usluga:** Čitavo područje se odlikuje raznovrsnim prirodnim i kulturnim bogatstvima, koja su nedovoljno (ili nikako) ekonomski valorizovana. Prvi korak u valorizaciji raspoloživih resursa kroz razvoj turizma predstavlja izrada akcionog plana za čitav region, koji usklađuje aktivnosti i ciljeve svih 13 opština i utvrđuje prioritete. Region se karakteriše brojnim manifestacijama, međunarodnog i regionalnog karaktera, koje predstavljaju značajan turistički potencijal, ali ni one nisu dovoljno iskorišćene za poboljšanje života u ruralnim područjima.
4. **Diverzifikacija ruralne ekonomije:** Predstavnici lokalnih samouprava vide mogućnosti za diverzifikaciju ruralne ekonomije u podršci malim seoskim domaćinstvima i njihovom umrežavanju. Stvaranje funkcionalne saradnje između domaćinstava koja se bave proizvodnjom, preradom i pružanjem usluga (u turizmu) i njihovo zajedničko nastupanje na tržištu je jedina mogućnost za unapređenje kvaliteta života u selima ovog okruga. Stari zanati, proizvodnja suvenira, plasman šumskih plodova i lekovitog bilja, kao i pečalbarstvo su poznati kao osnovni izvori diverzifikacije.

5. Razvoj infrastrukture: Lokalne samouprave smatraju da je najpre neophodno izraditi listu prioriteta obnove i izgradnje infrastrukture na području čitavog okruga, kako bi se ograničena finansijska sredstva što bolje upotrebila. Pored saobraćajne i komunalne infrastrukture, koju je potrebno obnoviti u svim opštinama, adaptacija skladišnih kapaciteta i izgradnja biznis inkubator centara prepoznata je kao veoma važna.
6. Atraktivnost okruga za investitore i finansiranje: Prema mišljenju predstavnika lokalnih samouprava, najveću prepreku dolasku investitora u opštine ovog okruga predstavlja glomazna i spora administracija. Potencijali koji obezbeđuju dobru osnovu za ulaganja su prirodni i kulturni resursi, blizina koridora 10, jeftina radna snaga i dobar položaj okruga za prekogranične aktivnosti. Lokalna zajednica slabo koristi sredstva različitih fondova koji su na raspolaganju ovom regionu, jer nedostaju dobre i svrsishodne ideje. Fondovi koji su najčešće prisutni na ovom području su programi samozapošljavanja (Nacionalna služba za zapošljavanje i Fond za razvoj), subvencije Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstva rada i socijalne politike, Kancelarija za održivi razvoj nedovoljno razvijenih opština, ali ima i primera korišćenja sredstava fondova Evropske unije i drugih međunarodnih organizacija (npr. USAID). Iako postoje pojedinačni primeri povlačenja sredstava različitih donatora, generalno informisanost stanovništva o ovim mogućnostima je niska.
7. Socijalne usluge: Lokalne samouprave smatraju da je neophodno izvršiti usklađivanje programa obrazovanja na području čitavog okruga i sa potrebama tržišta rada. Stručne škole treba da imaju prioritet, ali i njihova profilizacija mora biti urađena na osnovu mišljenja privrede. Mreža seoskih škola mora biti unapređena i racionalnije organizovana, obzirom na sve manji broj školske dece u selima. Zdravstvenu zaštitu ruralnog stanovništva značajno bi unapredile dobro organizovane i podržane mobilne ekipe lekara, koje redovno obilaze najzabačenije delove opština.
8. Civilni sektor i saradnja: Lokalne samouprave smatraju civilni sektor svojom „produženom rukom“, ali vide neophodnost boljeg organizovanja i višeg stepena aktivnosti samog nevladinog sektora. Udruženja građana nisu malobrojna na ovom području, ali je potrebno da više komuniciraju sa lokalnim samoupravama i doprinose zajedničkom planiranju aktivnosti. Jablanički i Pčinjski okrug ima veoma povoljan položaj za saradnju sa susednim državama (Bugarska, Makedonija), pa su mu dostupni i različiti izvori finansijske podrške (prekogranična saradnja) u te svrhe. Lokalne samouprave vide prekograničnu saradnju, pre svega, kroz razmenu iskustava, znanja i primera dobre prakse, ali i kroz osnivanje zajedničkih distributivnih centara poljoprivrednih proizvoda i usluga. Pored saradnje sa susednim državama, velike su mogućnosti i za saradnju među opštinama samog regiona, prvenstveno u oblasti unapređenja plasmana (brendiranje regiona, udruživanje) i očuvanja životne sredine (regionalna deponija, pošumljavanje goleti, prečišćavanje otpadnih voda).
9. Širenje informacija: Gradovi na području ovog okruga imaju dobar sistem širenja informacija o svojim aktivnostima i dostupnim vidovima podrške, preko internet stranice, lokalnih medija i promotivnog materijala. Nerazvijene opštine, međutim, nemaju svoje internet stranice, a često ni lokalni mediji nisu aktivni (npr. Crna Trava, Lebane, Medveđa, Trgovište). Poljoprivredni proizvođači u svim opštinama imaju na raspolaganju kancelarije Mreže za podršku ruralnom razvoju Ministarstva poljoprivrede, koje pružaju informacije o načinima finansijske i nefinansijske podrške ovog ministarstva.

5.2.2.2. Intervju sa predstavnicima turističkih organizacija

Predstavnici turističkih organizacija su aktivno učestvovali u procesu definisanja problema i potencijala za ruralni razvoj regiona, kroz 15 realizovanih intervjuua. Međutim, tri opštine Jablaničkog i Pčinjskog okruga nemaju ustanovljene turističke organizacije (Preševo, Crna Trava i Trgovište), dok je u Vlasotincu proces osnivanja u toku. Turističke organizacije gradova (Vranje i Leskovac) su najaktivnije i postoje duži niz godina, dok u manjim opštinama organizacije postoje svega par godina (npr. Bojnik-1 godina, Medveđa-3 godine i slično).

1. Aktivnosti turističkih organizacija: Turističke organizacije u regionu aktivne su na polju planiranja razvoja turizma na opštinskom nivou, uz napore za uspostavljanje i unapređenje međuopštinske i prekogranične saradnje (sa Bugarskom i Makedonijom). Pored planiranja, turističke organizacije imaju i informativno-propagandne aktivnosti, pružaju podršku organizovanju lokalnih i regionalnih manifestacija, organizuju informativne i edukativne seminare i podstiču unapređenje turističke signalizacije. Vrlo pozitivna aktivnost, koja je trenutno aktuelna, jeste osnivanje Regionalne turističke organizacije Jablaničkog i Pčinjskog okruga sa kompleksnim internet portalom. Obzirom na kratak rok postojanja turističkih organizacija u većini opština, stepen aktivnosti je zadovoljavajući.
2. Razvoj agrobiznisa: Predstavnici turističkih organizacija vide najveću šansu za razvoj agrobiznisa u podsticanju individualnih seoskih domaćinstava na bavljenje turizmom, obnovu starih zanata i dodatnu valorizaciju poljoprivrednih proizvoda kroz turizam. Ovaj podsticaj je sagledan kroz subvencije od strane države i edukaciju o važnosti diverzifikacije ruralne ekonomije. Osnivanje fondova za poljoprivredu na opštinskom nivou predstavlja dobru šansu za lokalno stanovništvo za korišćenje podsticaja za uvođenje novih aktivnosti u gazdinstvu. Strateški preduslov za razvoj agrobiznisa, pa i turizma, predstavlja otvaranje graničnog prelaza „Ribarci“, a obnova zadruga i udruživanje smatra se, takođe, neophodnim elementom. Povezivanje proizvođača, prerađivača i pružalaca usluga zahteva konsultantsku i tehničku podršku sa strane, jer predstavlja osnovu za dalji prosperitet ruralnih područja. Najvažniji poljoprivredni proizvodi regiona, prema turističkim organizacijama, su vino, voćni sokovi i nedrvni šumski proizvodi, čija dodatna valorizacija se može postići kroz turističku ponudu.
3. Razvoj industrije: Predstavnici turističkih organizacija smatraju da je primarna proizvodnja budućnost ovog regiona, dok su potencijali za razvoj drvoprerađivačke industrije prilično značajni. Region raspolaže velikim površinama pogodnim za brownfield i greenfield investicije, te je neophodno stvoriti povoljniju klimu za dolazak domaćih i stranih investitora.
4. Razvoj turizma i usluga: Region raspolaže velikim potencijalima za razvoj turizma, obzirom da je poznat po bogatoj prirodnoj i kulturnoj baštini. Nedostatak je slabo razvijena turističko-ugostiteljska infrastruktura (smeštajni kapaciteti) i signalizacija, kao i neusaglašenost termina manifestacija u različitim opštinama. Ovi problemi mogu biti rešeni kroz formiranje regionalnog turističkog proizvoda, koji bi obuhvatio ponudu i potrebe svih opština. Region poseduje velike potencijale za razvoj vanpansionske ponude kroz tranzitni turizam, jer je pogranični i nalazi se blizu glavnih koridora, ali je ponuda i promocija postojeće ponude slaba.

5. Diverzifikacija ruralne ekonomije: Stari zanati i domaća radinost predstavljaju osnovni potencijal za diverzifikaciju ruralne ekonomije, ali i unapređenje prerađivih kapaciteta (koji postoje) može doprineti poboljšanju kvaliteta života poljoprivrednih gazdinstava. Zahvaljujući očuvanoj životnoj sredini i relativno niskom stepenu zagađenosti, region ima potencijala za razvoj organske proizvodnje i ekoturizma.
6. Razvoj infrastrukture: Loše stanje komunalne infrastrukture u ruralnim predelima ograničava razvoj turizma, pa je neophodno iskoristiti priliku za finansiranje infrastrukturnih projekata iz fondova Evropske unije i drugih međunarodnih donatora. Izgradnja koridora 10 bi značajno doprinela atraktivnosti ovog regiona, a u ruralnim predelima je neophodno unaprediti i lokalnu putnu mrežu i elektroenergetsku infrastrukturu.
7. Atraktivnost okruga za investitore i finansiranje: Turističke organizacije smatraju region vrlo atraktivnim za razvoj turizma i drugih delatnosti, zahvaljujući bogatoj prirodnoj i kulturnoj baštini i tradiciji. Jeftina radna snaga predstavlja još jedan pozitivan preduslov za dolazak investitora, kao i očuvana životna sredina u odnosu na druge delove Srbije. Shodno tome, organska proizvodnja je perspektiva regiona, ali je potrebno sprečiti dalja zagađenja (poljoprivreda, odlaganje otpada). Lokalna zajednica je skeptična i nesigurna po pitanju dostupnih fondova i povlačenja sredstava za projekte, ali se u regionu implementiraju različiti projekti podržani od strane donatora (Nacionalna služba za zapošljavanje, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Exchange 3, RSEDP, PBILD, PROGRES i drugi). Potrebno je unaprediti spremnost i sposobnosti lokalne zajednice za prepoznavanje dostupnih fondova i pripremu konkursne i projektne dokumentacije.
8. Socijalne usluge: U sistemu obrazovanja potrebno je unapređenje obrazovanja za turističke radnike, kao i uvođenje obrazovanja na svim jezicima koji se koriste na ovom području. Neformalno obrazovanje u vidu seminara, treninga i predavanja treba unaprediti, prvenstveno kada su u pitanju kursevi stranih jezika neophodnih za turističke radnike. Seoske škole je neophodno obnoviti i to najpre sa aspekta energetske efikasnosti. Fakulteti skoro da nisu prisutni na ovom području, a obrazovani kadrovi odlaze usled nepovoljnih uslova života. Zdravstvene usluge je potrebno unaprediti u seoskim sredinama, jer pojedina sela uopšte nemaju dostupnost lekara.
9. Civilni sektor i saradnja: Turističke organizacije regiona ostvaruju dobru saradnju sa organizacijama civilnog sektora i smatraju to neophodnim elementom za prosperitet. U većini opština postoji saradnja sa udruženjima poljoprivrednika na polju uvođenja gazdinstava u pružanje turističkih usluga. Međusobna saradnja opštinskih turističkih organizacija postoji, ali je potrebno stvarno horizontalno umrežavanje, kako bi protok informacija bio još bolji. TO sarađuju na polju organizacije sajмова i izložbi razmene iskustava. Nedostatak regionalnog turističkog proizvoda ograničava dublju komunikaciju između opština. Među-sektorska saradnja je, takođe, viđena kao slaba tačka u razvoju regiona, a svest o zajedničkim potrebama je na niskom nivou u lokalnoj zajednici.
10. Širenje informacija: Turističke organizacije u regionu vrše promociju turističke ponude na nivou opština preko internet stranica, TV i radia i promotivnog materijala. Gradovi i pojedine opštine raspolazu opsežnim materijalom u svrhu promocije, dok većina opština nema dovoljno sredstava za agresivniju promociju. Kako je navedeno, četiri opštine u regionu (Preševo, Crna Trava, Trgovište i Vlasotinca) uopšte nemaju turističke organizacije, dok, na primer, TO Bosilegrad ne poseduje internet stranicu i promotivni materijal.

5.2.2.3. Intervju sa predstavnicima civilnog sektora

Proces intervjuisanja obuhvatio je predstavnike 30 organizacija civilnog društva na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Organizacije civilnog društva prisutne su i aktivne na području svih opština u ovom regionu, pri čemu je najveći broj intervjuja (4) urađen u Trgovištu i Vlasotincu. Osnovne informacije o aktivnostima organizacija civilnog društva: Procesom intervjuisanja za potrebe izrade Regionalne strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga obuhvaćen je širok spektar predstavnika organizacija civilnog društva iz svih 13 opština u regionu. Oblasti delovanja i interesovanja ovih organizacija su, takođe, veoma raznovrsne i odnose se na skoro sve sfere života: zaštita prava socijalno ugroženih kategorija stanovništva, inkluzija marginalizovanih grupa, javno zastupanje, unapređenje razvoja omladine i sporta, promocija tradicionalnih i kulturnih vrednosti, podrška smanjenju siromaštva, promocija međunarodne saradnje i solidarnosti, razvoj nauke i kulture, podrška razvoju preduzetništva, promocija multietničkog zajedništva i kulture, održivo gazdovanje prirodnim resursima i razvoj lovstva, pčelarstva i poljoprivrede, zaštita životne sredine i ekološke aktivnosti.

1. Mišljenje o trenutnom stanju u regionu: Predstavnici civilnog sektora iskazuju najviši stepen pesimizma i nezadovoljstva po pitanju društveno-ekonomske situacije u regionu, a naročito u njegovim ruralnim delovima. Kao najveće probleme navode depopulaciju seoskih sredina i napuštanje opština od strane mlađe populacije zbog izuzetno loših uslova života i nemogućnosti zapošljavanja. Manje opštine u regionu nemaju aktivne industrije, preduzetništvo je veoma slabo razvijeno, te je i stopa nezaposlenosti visoka. Kao razlog nepostojanja preduzetništva navode komplikovanu administraciju i nedostatak sopstvenih sredstava za ulaganja. Nedovoljna sredstva povlače za sobom i slab marketing, te je nastup na tržištu za preduzetnike iz ovih krajeva veoma otežan. Pored svih navedenih problema, civilni sektor vidi i određene potencijale ovog regiona u još uvek očuvanoj životnoj sredini i bogatoj tradiciji i kulturnoj baštini.
2. Mogućnosti za unapređenje stanja i doprinos civilnog sektora: Stanje u regionu je moguće unaprediti, prvenstveno, poboljšanjem komunikacije između lokalnih samouprava i civilnog sektora, koji može pružiti značajan doprinos pri izradi strateških dokumenata. Nedostatak strategija za razvoj manjih opština je, prema predstavnicima udruženja, jedan od najvećih problema u regionu. Pored strateškog planiranja, unapređenje znanja i svesti lokalne zajednice je neophodan preduslov za dalji razvoj. Na jačanju kapaciteta zajednice treba da rade lokalne samouprave i civilni sektor zajedničkim naporima. Stanovništvo je skeptično prema šansama koje se otvaraju za realizaciju projekata i povlačenje finansijskih sredstava iz različitih fondova, ali i prema skoro svim vidovima nefinansijske podrške koja im se pruža. Razvoj poljoprivrede, kao osnove za ruralni razvoj ovog regiona, civilni sektor vidi kroz uvođenje standarda, dobrih poljoprivrednih praksi i proizvoda sa zaštićenim geografskim poreklom, što bi kasnije doprinelo brendiranju regiona i stvaranju dodate vrednosti proizvoda. Organska proizvodnja je velika šansa ovog regiona, zahvaljujući još uvek slabo zagađenoj sredini. Unapređenje svih grana poljoprivrede zahteva razvoj preduzetništva i podršku malim i srednjim preduzećima, koja bi postala pokretači uspostavljanja javno-privatnih partnerstava u regionu. Organska proizvodnja, takođe, ima perspektivu samo ukoliko se nazire formiranje klastera ovih proizvođača na području čitavog regiona. Zaštiti životne sredine ovog regiona treba posvetiti posebnu pažnju, obzirom da je relativno čista sredina viđena kao prednost, pa je potrebno raditi na uređenju reka i deponija, kao i na održivom gazdovanju šumskim ekosistemima. Civilni sektor naročitu važnost pridaje profesionalnoj medijskoj prezentaciji potencijala regiona, jer u suprotnom informacije o kapacitetima ne dolaze do investitora i donatora.

3. Saznanja o istraživačkim aktivnostima u regionu: Istraživačke delatnosti vezane za prirodne resurse su malo poznate predstavnicima civilnog sektora. Navode se aktivnosti vezane za istraživanje termalnih voda, mineralnih sirovina, sadržaja teških metala u poljoprivrednim kulturama i u svrhu razvoja turističke signalizacije unutar ekosistema. Civilni sektor je najviše upućen u socio-ekonomska istraživanja, koja su sprovedena u cilju izrade strateških dokumenata, ali smatra da bi njegovi predstavnici morali biti aktivnije uključeni u ove procese.
4. Atraktivnost okruga za investitore i finansiranje: Civilni sektor prepoznaje atraktivnost regiona u prirodnim bogatstvima i bogatoj tradiciji i kulturnoj baštini. Ovi potencijali pružaju mogućnost za razvoj turizma i organske proizvodnje, ali i pokretanje održivog korišćenja obnovljivih izvora energije. Prepreku povećanju atraktivnosti regiona predstavlja nesposobnost lokalne zajednice da prepozna zajedničke interese i prioritete i udruženo pronađe rešenja i donatore.
5. Socijalne usluge: Multietnička sredina u najvećem broju opština u regionu zahteva unapređenje školskog sistema sa aspekta ravnopravnosti i socijalne inkluzije. Škole u seoskim sredinama je potrebno obnoviti i osavremeniti zastarelu opremu. Nabavka školskih autobusa za prevoz dece iz udaljenih krajeva bi znatno poboljšala kvalitet života. Socijalna zaštita u regionu je ocenjena kao solidna, ali se smatra da bi prisustvo predstavnika nacionalnih manjina u centrima za socijalni rad bilo od velike koristi za razumevanje njihovog načina života, problema i potreba.
6. Saradnja: Civilni sektor u regionu ostvaruje dobru unutar sektorsku saradnju, ali je potrebno unapređenje saradnje sa lokalnim samoupravama. Često se navodi da udruženja sa područja jedne opštine bolje saraduju sa susednim lokalnim samoupravama nego sa svojom. Pitanje međuopštinske i prekogranične saradnje ne postavlja se kao problem, već se najveće prepreke pojavljuju u među-sektorskoj komunikaciji na nivou jedne opštine. Saradnja između udruženja je, uglavnom, zasnovana na razmeni informacija, znanja i iskustava, kao i na širenju svesti o multietničkom zajedništvu.

5.2.2.4. Intervju sa predstavnicima lokalnih medija

Procesom intervjuisanja obuhvaćeno je 13 lokalnih medija na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga, s tim što četiri opštine nisu zastupljene (Crna Trava, Lebane, Medveđa i Trgovište) usled nedostatka medija na njihovoj teritoriji.

1. Vrste medija i aktivnosti: Na teritoriji okruga prisutne su sve vrste medija - radio, televizija, štampani mediji – koji, u najvećem broju slučajeva, izveštavaju o aktivnostima većeg broja opština. Postoje i regionalni mediji, koji su dostupni svim opštinama, a većina medija izveštava na svim jezicima prisutnim u regionu. Mediji u gradovima ostvaruju viši stepen aktivnosti, dok mediji manjih opština imaju problem nedostatka sredstava za izradu reportaža i zahtevnih programskih sadržaja. Svi predstavnici medija navode problem zastarelosti opreme kao ključni za dalji razvoj i unapređenje rada.
2. Mogućnosti za unapređenje stanja u regionu i doprinos medija: Ključni doprinos medija razvoju regiona ogleda se u podizanju svesti lokalne zajednice i protoku informacija o problemima i neiskorišćenim potencijalima područja za poboljšanje kvaliteta života, naročito u seoskim sredinama.

Podsticanje na saradnju, udruživanje i preduzetništvo je, takođe, osnovna misija svih medija. Pored klasičnog izveštavanja o dešavanjima, mediji smatraju da bi bili vrlo korisni kroz organizovanje debata, tribina i sličnih aktivnosti, a i kao izvor podataka i informacija za praćenje trenda razvoja u ruralnim predelima. Osnovnim potencijalima za razvoj regiona mediji smatraju prirodnu i kulturnu baštinu i bogatu tradiciju, koja u spoju sa savremenim trendovima deluje vrlo privlačno turistima iz čitavog sveta. Brojne manifestacije ovog kraja upotpunjuju turističku ponudu i treba raditi na njihovoj promociji i unapređenju. Patrijarhalno porodično vaspitanje je prepoznato kao bitan potencijal, jer pruža šansu za bolje organizovanje unutar gazdinstva.

3. Izveštavanje o seoskim gazdinstvima, zadrugama i udruženjima: Svi mediji svojim programom obuhvataju izveštavanje o individualnim poljoprivrednim proizvođačima i aktivnostima uspešnih gazdinstava kao primera dobre prakse, ali se trude da navedu i negativne primere kao pokazatelje kako ne treba raditi. Prati se rad postojećih udruženja, ali se i ističu šanse za nova udruživanja, stvaranje partnerstava i klastera. Aktivnosti na edukaciji i osnaživanju žena i marginalizovanih grupa zauzimaju posebno mesto u programima.
4. Saznanja o istraživačkim aktivnostima u regionu: Pojedini mediji svojom programskom šemom obuhvataju sadržaje o napretku poljoprivrednih tehnologija (uglavnom regionalni), dok ostali izveštavaju o istraživanjima na području svoje opštine. Uglavnom su upoznati sa socio-ekonomskim istraživanjima koja se sprovode za potrebe izrade strateških dokumenata na opštinskom nivou, ali ima pojedinačnih saznanja i o istraživanjima obnovljivih izvora energije, rudnih bogatstava i kvaliteta zemljišta.
5. Uključenost u rad lokalne samouprave: Svi mediji aktivno izveštavaju o aktivnostima lokalnih samouprava, prate dešavanja organizovana od strane opština, ali i ona koja realizuju različiti donatori. Međutim, saradnja sa lokalnom samoupravom, najčešće, se završava na nivou protoka informacija, jer je samo jedan predstavnik medija naveo da mediji učestvuju u procesima planiranja razvoja koje sprovodi opština. Odsustvo ili nizak nivo participativnog (timskog) planiranja naveden je kao jedan od ključnih problema za dalji razvoj.
6. Izveštavanje o dostupnim fondovima i donatorima: Svi mediji redovno izveštavaju o mogućnostima konkurisanja za različita podsticajna sredstva u oblasti poljoprivrede i diverzifikacije ruralne ekonomije, kako kod države, tako i kod međunarodnih donatora. Pored informacija o dostupnim fondovima, mediji izveštavaju i o uspešnim aplikacijama i slučajevima ostvarenja prava na podsticajna sredstva, kao primerima dobre prakse da nije u potpunosti nemoguće doći do sredstava i da ne treba biti skeptičan u procesu konkurisanja.
7. Saradnja: Svi mediji su prisutni na teritoriji više opština (neki i u svim opštinama) regiona i ostvaruju dobru međusobnu saradnju. Saradnja sa lokalnim samoupravama je na nivou protoka informacija, bez uključivanja u procese strateškog i programskog planiranja. Mediji aktivno izveštavaju o oblicima saradnje u oblasti ruralnog razvoja, prvenstveno o prekograničnim i regionalnim projektnim aktivnostima i događajima.

5.2.2.5. Rezultati procesa intervjuisanja zainteresovanih strana

Proces intervjuisanja zainteresovanih strana na području Jablaničkog i Pčinjskog okruga imao je za cilj, prvenstveno, definisanje odgovora na sledeća pitanja:

1. Kakve su mogućnosti unapređenja sistema transfera znanja, širenja informacija i procesa jačanja lokalnih i regionalnih partnerstva?

Objedinjen odgovori:

Transfer znanja	Širenje informacija	Regionalna partnerstva
<p>Formalno obrazovanje: usklađivanje programa obrazovanja na području čitavog okruga i sa potrebama tržišta rada; otvaranje novih stručnih škola – turizam i ugostiteljstvo; podrška otvaranju i razvoju visokoškolskih ustanova; unapređenje mreže seoskih škola kroz osavremenjavanje opreme i nabavku školskih autobusa</p>	<p>Mreža za podršku ruralnom razvoju – proširivanje oblasti delovanja kancelarija Mreže u smeru edukativnog i informativnog rada; povećanje broja ljudi u kancelarijama i usavršavanje njihovih komunikacijskih sposobnosti za potrebe prenošenja informacija</p>	<p>Udruženja građana - uvođenje zvaničnih ugovora ili memoranduma o saradnji između udruženja kao formalizacije partnerstva; izrada regionalnog akcionog plana delovanja organizacija civilnog sektora; jačanje kapaciteta udruženja za izradu projektnih predloga i povlačenje finansijske podrške; unapređenje saradnje sa lokalnim samoupravama</p>
<p>Neformalno obrazovanje: seminari i treninzi održani od strane lokalnih i regionalnih udruženja: multifunkcionalna poljoprivreda, organska proizvodnja, pristup tržištu, ruralni i ekoturizam, stari zanati, upravljanje projektnim ciklusom; participativno planiranje programa neformalne edukacije i edukativnog materijala uz aktivno učešće svih sektora</p>	<p>Internet – podrška manjim opštinama u regionu da razviju svoju internet prezentaciju; izrada regionalnog portala za promociju potencijala</p>	<p>Interesni inkubatori i klasteri – podrška formiranju i proširenju klastera na liniji proizvođač-prerađivač-pružalac usluga</p>
	<p>Promotivni materijal - podrška manjim opštinama u regionu da unaprede promotivni materijal (lokalne samouprave i turističke organizacije)</p> <p>Mediji: osavremenjavanje opreme i proširenje kapaciteta; uključivanje u procese strateškog planiranja</p>	<p>Unutar opštinska saradnja – unapređenje saradnje između različitih grupacija na području iste opštine, jer zaostaje za međuopštinskom i prekograničnom saradnjom</p>

2. Na koji način i do kog nivoa su zainteresovane strane uključene u procese transfera znanja, širenja informacija i jačanja partnerstva?

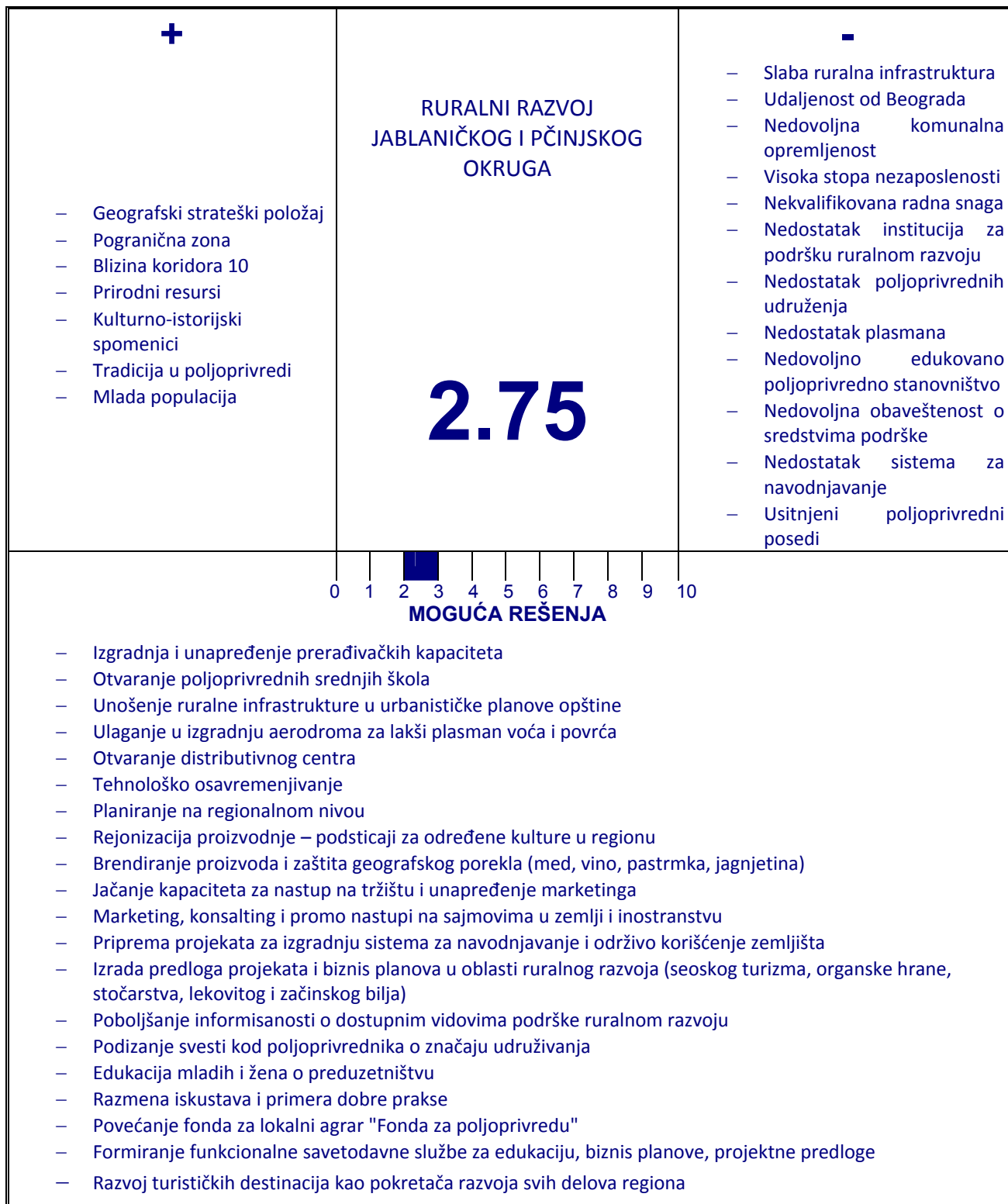
Objedinjen odgovori:

Transfer znanja	Širenje informacija	Regionalna partnerstva
<p>Lokalna samouprava: usklađivanje programa obrazovanja na području čitavog okruga i sa potrebama tržišta rada; unapređenje mreže seoskih škola kroz osavremenjivanje opreme</p>	<p>Lokalna samouprava: širenje informacija o radu lokalne samouprave i aktivnostima kroz lokalne medije</p>	<p>Lokalna samouprava: permanentna komunikacija i saradnja sa civilnim sektorom; prekogranična i međuopštinska saradnja na nivou strateškog planiranja, zaštite životne sredine i promovisanja</p>
<p>Turistička organizacija: seminari i treninzi o turizmu i pratećim uslugama</p>	<p>Turistička organizacija: informacije o legislativi u turizmu i promocija turističke ponude i kapaciteta</p>	<p>Turistička organizacija: međuopštinska i prekogranična saradnja samih organizacija kroz horizontalno umrežavanje</p>
<p>Civilni sektor: seminari, treninzi, radionice kroz projektne aktivnosti</p>	<p>Civilni sektor: organizovanje informativnih seminara o dostupnim sredstvima podrške ruralnom razvoju</p>	<p>Civilni sektor: iniciranje i podsticanje partnerstva između poljoprivrednih proizvođača i otkuplivača, kroz projektne aktivnosti</p>
<p>Mediji: stalne reportaže o dobrim praksama u poljoprivredi i turizmu</p>	<p>Mediji: širenje svih informacija koje dobiju od civilnog sektora i lokalne samouprave; reportaže o tradicionalnim manifestacijama; organizovanje debata i tribina</p>	<p>Mediji: izveštavanje o aktivnostima udruženja i podizanje svesti javnosti o značaju udruživanja i sinergije</p>

5.2.3. Stavovi o ruralnom razvoju regiona

Članovi Regionalne grupe za ruralni razvoj izrazili su svoje stavove o ruralnom razvoju svojih opština i regiona participativnim putem tokom sastanaka-radionica, primenom metode *H – dijagram* i korišćenjem *SWOT analize*. Učesnici radionica podeljeni su u četiri grupe, prema geografskoj lokaciji opština, odnosno grupisani su članovi RGRR susednih opština, radi otvaranja mogućnosti za pojavu ideja o međuopštinskim i regionalnim projektima.

H-dijagram objedinjenih stavova članova RGRR o regionalnom ruralnom razvoju

Prosečna ocena koju su zainteresovane strane dodelile ruralnom razvoju regiona je 2,75 i ukazuje na činjenicu da su zainteresovane strane nezadovoljne stanjem u regionu, ali misle da su određena unapređenja moguća, prvenstveno u oblasti izrade i sprovođenja strateških i programskih dokumenata, jačanja kapaciteta proizvođača i pružalaca usluga za pristup tržištu, upravljanje projektnim ciklusom, izradu biznis planova i osnivanja lokalnih partnerstava. Ovakav prikaz stavova zainteresovanih strana u regionu predstavlja dobru osnovu za definisanje liste potencijalnih projekata za unapređenje ruralnog razvoja u regionu u narednom petogodišnjem periodu.

5.2.4. PLA/PRA Identifikacija potreba i potencijala 65 sela Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Identifikacija potreba i potencijala 65 sela Jablaničkog i Pčinjskog okruga izvršena je na osnovu istraživanja primenom metoda "Participativno učenje i delovanje i Ruralna procena na osnovu učešća [(Participatory Learning and Action and Participatory Rural Appraisal) PLA/PRA]". Cilj PLA/PRA istraživanja bila je identifikacija i analiza ključnih socio-ekonomskih indikatora 65 seoskih zajednica 13 opština Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Rezultati PLA/PRA istraživanja su predstavljeni u obliku ID – identifikacionih (ličnih) karata sela. Sagledavanje stanja u ruralnim područjima Jablaničkog i Pčinjskog okruga i analiza socio-ekonomskih indikatora izvršena je analizom sadržaja 65 ID - identifikacionih karata sela regiona. Kompleksni rezultati primene PLA/PRA metodologije u odabranim selima predstavljeni su u okviru dokumenta „Analiza potreba i potencijala lokalnih seoskih zajednica u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu“, koji je predstavljao polaznu osnovu za izradu strategije, a na ovom mestu će biti predstavljen izvod najvažnijih zaključaka istraživanja.

Identifikovano je 753 problema i 588 potencijala u regionu Južne Srbije. Njihovom sistematizacijom i obradom izdvojeno je 9 kategorija problema i potencijala. Problemi koji su izlistani na PLA/PRA radionicama u 65 sela kategorisani su u 9 grupa: Nerazvijena putna infrastruktura; Nerazvijena komunalna infrastruktura; Nerazvijena elektroenergetska i tele komunikaciona infrastruktura; Ograničen pristup socijalnim i javnim servisima i tržištu kapitala; Nedovoljna povezanost poljoprivrednih proizvođača; Nepovoljna starostna struktura na selu; Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja; Nezaposlenost i Otežana nabavka repromaterijala i prodaja poljoprivrednih proizvoda.

Tabela № 31.: Prioritetni problemi ruralnih područja Južne Srbije [%]

№	KATEGORIJA PROBLEMA	JABLANIČKI OKRUG	PČINJSKI OKRUG	REGION JUŽNE SRBIJE
1	Nerazvijena putna infrastruktura	15%	10%	13%
2	Nerazvijena komunalna infrastruktura	12%	13%	12%
3	Nerazvijena elektroenergetska i tele komunikaciona infrastruktura	7%	8%	8%
4	Ograničen pristup socijalnim i javnim servisima i tržištu kapitala	16%	16%	16%
5	Nedovoljna povezanost poljoprivrednih proizvođača	5%	12%	9%
6	Nepovoljna starostna struktura na selu	7%	2%	4%
7	Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja	14%	24%	19%
8	Nezaposlenost	12%	8%	10%
9	Otežana nabavka repromaterijala i prodaja poljoprivrednih proizvoda	13%	8%	10%
	ukupno	100%	100%	100%

Tabela № 32.: Prioritetni problemi ruralnih područja opština Jablaničkog okruga [%]

№	Kategorija problema	LESKOVAC	LEBANE	BOJNIK	MEDVEĐA	CRNA TRAVA	VLASOTINCE
1	Nerazvijena putna infrastruktura	14%	13%	31%	11%	12%	10%
2	Nerazvijena komunalna infrastruktura	14%	12%	5%	12%	10%	20%
3	Nerazvijena fizička infrastruktura	4%	7%	5%	10%	14%	1%
4	Ograničen pristup socijalnim i javnim servisima	9%	16%	8%	24%	27%	13%
5	Nedovoljna povezanost poljoprivrednih proizvođača	11%	5%	8%	1%	0%	5%
6	Nepovoljna starostna struktura na selu	9%	5%	8%	4%	12%	5%
7	Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja	19%	12%	8%	15%	4%	23%
8	Nezaposlenost	11%	14%	15%	7%	9%	13%
9	Otežana nabavka repromaterijala i prodaja poljoprivrednih proizvoda	9%	16%	12%	16%	12%	10%
	ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tabela № 33.: Prioritetni problemi ruralnih područja opština Pčinjskog okruga [%]

№	Kategorija problema	VRANJE	BOSILEGRAD	BUJANOVAC	PREŠEVO	SURDULICA	TRGOVIŠTE	VLADIČIN HAN
1	Nerazvijena putna infrastruktura	7%	6%	16%	7%	14%	12%	9%
2	Nerazvijena komunalna infrastruktura	9%	8%	16%	10%	14%	17%	14%
3	Nerazvijena elektroenergetska i tele komunikaciona infrastruktura	5%	8%	15%	7%	5%	13%	5%
4	Ograničen pristup socijalnim i javnim servisima i tržištu kapitala	9%	22%	22%	15%	17%	17%	8%
5	Nedovoljna povezanost poljoprivrednih proizvođača	21%	6%	9%	16%	11%	10%	13%
6	Nepovoljna starostna struktura na selu	-	-	-	10%	1%	-	-
7	Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja	33%	34%	13%	28%	20%	13%	25%
8	Nezaposlenost	2%	4%	9%	7%	7%	15%	13%
9	Otežana nabavka repromaterijala i prodaja poljoprivrednih proizvoda	14%	12%	0%	0%	11%	3%	13%
	ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Region južne Srbije ima određene komparativne prednosti u poljoprivrednoj proizvodnji u pogledu dobre kombinacije prirodnih resursa i klimatskih uslova, što posebno pogoduje određenim vidovima ratarske, povrtarske, voćarske i stočarske proizvodnje. Prirodni uslovi i razvoj navedenih vidova poljoprivredne proizvodnje čine 52% identifikovanih potencijala u selima koja su predmet PLA/PRA istraživanja. Poljoprivredno zemljište čini oko 54% ukupne površine južne Srbije. Od ukupnog broja domaćinstava u ruralnim područjima regiona, 42% ima poljoprivredno gazdinstvo. Posmatrano prema izvorima prihoda, najveći deo (63%) gazdinstava u ruralnim područjima regiona spada u kategoriju ne-poljoprivrednih gazdinstva.

Privredna struktura područja bazirana je iscrpljivanju prirodnih bogatstava i proizvodnji sirovina. Region južne Srbije ima određene komparativne prednosti u poljoprivrednoj proizvodnji u pogledu dobre kombinacije prirodnih resursa i klimatskih uslova, što posebno pogoduje određenim vidovima ratarske, povrtarske, voćarske i stočarske proizvodnje. Prirodni uslovi i razvoj ovih vidova poljoprivredne proizvodnje čine 52% identifikovanih potencijala u selima koja su predmet PLA/PRA istraživanja. Region ima znatne šumske i vodne resurse.

Šume koje su u privatnom vlasništvu, u 80% se koriste za eksploataciju ogrevnog drveta. Ogrevno drvo je kod većine gazdinstva dodatni izvor prihoda. Vodni potencijali za izgradnju ribnjaka je identifikovan kod 14 sela dok je kod 5 sela potencijal za korišćenje ovog resursa izgradnja mini hidrocentrala. Agrarna struktura regiona je jako usitnjena, jer se gazdinstva sa više od 3 ha ukupno korišćene obradive površine retko sreću, pogotovu u planinskim krajevima. Visina ostvarenih prinosa po jedinici kapaciteta je niska usled skromnih ulaganja i opremljenosti gazdinstava. Region se izdvaja visokim procentom neiskorišćenog zemljišta, posebno u planinskom delu. Razlog tome je nepovoljna starosna struktura stanovništva koje obrađuje zemljište.

Generalno, značajan deo obradivog zemljišta regiona se ne koristi usled nedostatka adekvatne mehanizacije, nedostupnosti parcela, lošeg kvaliteta zemljišta i nedostatka radne snage. Zemljište sa kojim raspolažu je, pre svega, garant njihove prehrambene sigurnosti. Samo za mali broj ovih domaćinstava zemljište ima funkciju kapitala. Pored toga, ova domaćinstva su malo uključena u tržište zemljištem. Fizički kapital ovih domaćinstava (oprema, objekti, mehanizacija) je takođe skroman po strukturi, prosečnog ili ispod prosečnog stanja i malo se koristi za ostvarivanje dodatnog dohotka (iznajmljuje/rentira, ili koristi za vršenje usluge drugim licima). Pored žita, značajna grupa useva je i povrće.

Opštine Jablaničkog i Pčinjskog okruga u setvenoj strukturi imaju nadprosečnu zastupljenost proizvodnje povrća, po kojoj je ovo područje poznato. Najvažniji socijalni problem ruralnih područja ovog regiona jeste nepovoljna starosna struktura sela i nedostatak mlađe radne snage. Ovaj problem je identifikovan u 70% sela u regionu, dok u ukupnoj strukturi svih problema ulazi sa 4%. Dodatni problem koji se javlja jeste prisustvo velikog broja neoženjenih ljudi kao posledica lošeg života na selu. Sela u regionu su daleko manje atraktivna za život od urbanih centara prevashodno zbog nedostatka kulturnih i zabavnih sadržaja, naročito onih koji bi odgovarali potrebama dece i mladih u ruralnim zajednicama. Skoro sva ispitana domaćinstva u odabranim selima regiona (98%) imaju više od jednog člana, a kod većine je najmanje jedan član između 20 i 40 godina starosti (84%). Skoro da nema domaćinstava u kojima je više od jednog člana zaposleno van poljoprivrede (svega 4%) i skoro svi nosioci domaćinstava i donosioci odluka su stariji muškarci (89%), preko 50 godina starosti (prosek godina za region je 51,1). Većina radno sposobnih članova gazdinstava je angažovana na poslovima van poljoprivrede (većinom sezonski poslovi na građevini) zato je izražena sezonska migracija radno sposobnog stanovništva.

U stočarskoj proizvodnji ekstenzivan načina uzgoja stoke i nedostatak sezonske radne snage su uzroci smanjenja stočnog fonda. Domaćinstava u kojima su žene donosioci odluka skoro da nema. Anketno istraživanje u regionu je pokazalo nisku zastupljenost mladih u odlučivanju (ispod 25%). Ovo je posledica toga što mlađi članovi domaćinstva (koji su najčešće završili srednju školu) svoju perspektivu vide u zaposlenju van domaćinstva, i ne preferiraju da se uključuju u rukovođenje gazdinstvom ukoliko nije neophodno. Jedan od razloga nezadovoljavajuće starosne i polne strukture donosioca odluka u domaćinstvima je sociološke prirode i posledica je patrijarhalnih porodičnih odnosa. ID karte potvrđuju da su donosioci odluka u svim domaćinstvima muški članovi populacije, osim u slučaju samačkih domaćinstava.

Najveći broj ruralnih domaćinstava u regionu ostvaruje prihode od zaposlenja van poljoprivrede, od prodaje poljoprivrednih proizvoda i od penzija (56%). Prihodi od zaposlenja zastupljeni su kod 22% članova domaćinstava i za većinu domaćinstava to je glavni izvor prihoda. Ovi prihodi karakteristični su za domaćinstva u kojima je donosioc odluke mlađe lice (25-50 godina). Domaćinstva kojima je poljoprivreda osnovna delatnost su najviše zastupljena u regionu (29%). To potvrđuje tezu da je poljoprivreda značajan amortizer koji do izvesne mere obezbeđuje socijalno-ekonomsku stabilnost malih domaćinstava, garantuje prehrambenu sigurnost i smanjuje rizik kojem bi bili izloženi da nemaju posed. Poznato je da visoka zavisnost od poljoprivrede povlači za sobom nižu stopu nezaposlenosti, jer se lica bez stalnog zaposlenja deklarišu kao poljoprivrednici. Ovakvo stanje se ne može samo po sebi smatrati pozitivnim, jer često, posebno u nerazvijenijim i siromašnijim područjima, povlači za sobom visoku prikrivenu nezaposlenost. Mali broj domaćinstava je sa dohotkom iz sopstvenog biznisa što ukazuje da preduzetništvo nije dovoljno razvijeno. Prosečno domaćinstvo u regionu ima: do 4 člana domaćinstva od čega 2 radno sposobna, 1-3 ha zemlje, 1-3 grla stoke, vanpoljoprivredne prihode ostvaruju od plate ili penzije, poseduju osnovnu poljoprivrednu mehanizaciju (1 traktor, 3-4 priključne mašine), ostvaruje prihode od poljoprivrede bez većih tržišnih viškova i za radove u poljoprivredi koristi sopstvenu radnu snagu.

Prosečno domaćinstvo je najzastupljenije u ruralnim područjima regiona sa 49%. Na osnovu kategorizacije životnog standarda, udeo ugroženih domaćinstava u regionu 43%. U ovu grupu ulaze domaćinstva ispod proseka, siromašna, staračka i samačka domaćinstva. Većina ruralnih domaćinstava (50%) ocenjuje svoj životni standard kao prosečan. Međutim, čak 41% domaćinstava navodi da je životni standard njihovog domaćinstva loš ili veoma loš, dok je tek 10% domaćinstava ocenilo svoje stanje kao povoljnije od prosečnog. Negativnu sliku svog sadašnjeg stanja i svoje budućnosti u narednih pet godina češće imaju domaćinstva čiji su nosioci stariji od 50 godina. Sebe doživljavaju kao nekokurentnu radnu snagu u odnosu na radnu snagu urbane populacije i sa smanjenim šansama za ekonomsku eksploataciju svojih znanja i veština. To ruralnu populaciju čini zavisnijom od nestabilnih i nedovoljnih prihoda od poljoprivredne proizvodnje u stanju izuzetne nestabilnosti tržišta poljoprivrednim proizvodima. Nedostatak sredstava i tržišta se visoko pozicioniraju među razvojnim ograničenjima, što svedoči o neprepoznavanju poslovnih i socijalnih partnera u svom neposrednom okruženju. Skoro polovina ispitanih domaćinstava (46%) posmatra poljoprivredu kao mogućnost budućeg razvoja. Zaposlenje članova domaćinstva van poljoprivrede predstavlja mogućnost progresa za 33% ispitanih domaćinstava. Domaćinstva ne prepoznaju svoju odgovornost za postojeći položaj, niti sposobnost da se aktiviraju na planu unapređenja svog stanja u budućnosti. Udaljeniji nivoi odlučivanja i odgovornosti (lokalna samouprava i država) su prema mišljenju ispitanika češće odgovorni za položaj u kom se seljaci nalaze, nego što su to oni sami i njihovo neposredno okruženje (zadruge, NVO, poslovni sektor). Stanovnici sela nisu zadovoljni kvalitetom života u svojim sredinama.

Očigledno je nezadovoljstvo dostupnošću i kvalitetom ruralnih servisa, posebno zdravstvenim uslugama i kulturnim životom u selu. Neuporedivo veće nezadovoljstvo domaćinstva iskazuju komunalnim problemima nego dostupnim servisima. Za većinu aktuelnih mera agrarne politike domaćinstva su čula. Znatno manji procenat domaćinstava je koristio ove programe. Najčešće je ostvareno pravo za korišćenje regresa za mineralna đubriva i gorivo 38% a potom premija za mleko - 13%. Nedovoljna informisanost, otežan pristup savetodavnim uslugama, nizak nivo sopstvene inicijative i odsustvo administrativnih lokalnih kapaciteta - osnovna su ograničenja aktivnijeg korišćenja sredstava državne podrške. I pored toga što nedostatak novca smatraju svojim osnovnim razvojnim ograničenjem i imaju potrebu za informacijama u vezi sa finansijskim olakšicama, 76% ruralnih domaćinstava nikad nije pokušalo da dobije kredit. U slučaju 24% domaćinstva koja su pokušala da dobiju kredit samo 11% uspelo da realizuje.

Većina domaćinstava smatra da proizvođači u njihovom selu nisu udruženi ni na koji način. Sa druge strane, meštani povremeno sarađuju sa komšijama ili članovima porodice kroz razmenu rada. Visoko nezadovoljstvo zadrugama proizilazi iz činjenice da ne postoji organizovani otkup i prodaja poljoprivrednih proizvoda. Nepostojanje zadruga i hronični nedostatak sredstava za investiranje u povećanje ili poboljšanje postojeće poljoprivredne proizvodnje znatno utiče na obim i kvalitet poljoprivredne proizvodnje u regionu. Infrastrukturno, region je nerazvijeniji u poređenju sa drugim ruralnim regionima Srbije pogotovo ako se uporedi sa Vojvodinom.

U strukturi identifikovanih problema dominantan je problem fizičke infrastrukture. Skoro trećina svih problema o kojima su meštani 65 sela regiona govorili na PLA/PRA radionicama odnosila se na fizički infrastrukturu. Posmatrano po opštinama fizička infrastruktura kao problem pojavljuje se između 21% i 47% kod sela gde je izvršeno PLA/PRA istraživanje. Postoje određeni ruralni servisi koji su solidno razvijeni kao što su osnovne škole, prodavnice, otkupne stanice, mesne kancelarije, igrališta... Međutim u mestima u kojima su ove institucije i servisi dostupni, postoji izvesno nezadovoljstvo kvalitetom usluga i načinom organizacije servisa. Najveće nezadovoljstvo izraženo je u vezi sa dostupnim zdravstvenim uslugama i kulturnim životom u selu.

U celom regionu je prisutan problem nedostatka stručne pomoći u poljoprivrednoj proizvodnji. Ekonomski položaj manjina, izbegličke populacije i naglašeno ruralno siromaštvo čine region veoma osetljivim. Region se nalazi na liniji važnih magistralnih pravaca u Srbiji i ima izuzetne turističke potencijale. I pored toga, ovaj region ima najnepovoljniju saobraćajnu infrastrukturu u poređenju sa drugim ruralnim regionima što je jedan od glavnih razvojnih ograničenja turizma u ovom području.

PLA/PRA metodologija omogućava aktivno uključivanje ruralne populacije u proces utvrđivanja sopstvenih problema, ali definiše i proces iznalaženja načina za njihovo otklanjanje. Na osnovu analize sadržaja 65 ID karata u delu stvaranja mogućnosti/opcija za poboljšanje (sredstvo planiranja) određeni su regionalni stavovi ruralne populacije, ko i kada treba da preuzme odgovornost za rešavanje problema u ruralnim zajednicama regiona. Razvrstavanje problema izvršeno je u tri grupe, prema sopstvenim mogućnostima učešća u rešavanju tih problema: MI SAMI – problem koji meštani mogu da reše sami; MI UZ POMOĆ SA STRANE – svi problemi svrstani u ovu kategoriju su oni u čijem rešavanju meštani mogu da učestvuju delimično, unosom vlastitih sredstava (udruživanjem ili individualno), ali im je potrebna dodatna podrška, pre svega, finansijska; SAMO UZ POMOĆ SA STRANE – meštani ne mogu sami da reše probleme u lokalnoj zajednici, već smatraju da to može da učini samo lokalna samouprava ili država (nadležna ministarstva).

Tabela № 34.: Odgovornost za rešavanje problema u ruralnim zajednicama regiona [%]

№		KO?			KADA?		
		MI SAMI	SAMI + POMOĆ DRUGIH	DRUGI	SADA	USKORO	KASNIJE
1	JABLANIČKI OKRUG	21%	49%	30%	4%	62%	18%
2	PČINJSKI OKRUG	19%	39%	42%	36%	65%	14%
3	REGION	20%	44%	36%	20%	64%	16%

Primenom PLA sredstava, ruralna populacija je neke od identifikovanih problema kategorisala prema stepenu procene svojih mogućnosti da u budućnosti učestvuju u njihovom rešavanju.

Tabela № 35.: Predlog opcija za poboljšanje situacije u ruralnim područjima regiona

№	AKTIVNOST	KO?			KADA?		
		MI SAMI	SAMI + POMOĆ DRUGIH	DRUGI	SADA	USKORO	KASNIJE
1	Adaptacija kulturno istorijskih spomenika		✓		✓		
2	Diversifikacija ekonomskih aktivnosti na selu		✓			✓	
3	edukacija poljoprivrednih proizvođača		✓		✓		
4	Formiranje demonstracionih farmi			✓	✓		
5	Informisanje o subvencijama	✓			✓		
6	Obnova stočnog fonda		✓			✓	
7	Otvaranje kapaciteta za preradu poljoprivrednih proizvoda			✓			✓
8	Otvaranje novih radnih mesta			✓			✓
9	Otvaranje otkupnih stanica		✓		✓		
10	Plasman proizvoda, organizovanje otkupa		✓			✓	
11	Poboljšanje kulturnog života	✓				✓	
12	Poboljšanje pristupu tržištu kapitala			✓		✓	
13	Poboljšanje socijalnih i javnih servisa			✓		✓	
14	Podrška očuvanju retkih i ugroženih rasa domaćih životinja		✓			✓	
15	očuvanje starih zanata	✓				✓	
16	Podrška razvoju organske poljoprivredne proizvodnje		✓			✓	
17	Povećanje zaposlenosti			✓		✓	
18	Povezivanje proizvođača i osnivanje udruženja/zadruga	✓				✓	
19	RAZVIJAJ FIZIČKE I EKONOMSKE INFRASTRUKTURE			✓		✓	
20	Razvoj seoskog turizma		✓			✓	
21	rekonstrukcija postojećih sistema za navodnjavanje			✓		✓	
22	Ukupnjavanje poseda	✓					✓
23	Unapređenje agrotehnike		✓			✓	
24	Uspostavljanje tržišta inputa/otkupa			✓		✓	
25	Zamena mehanizacije		✓				✓
		20.00%	44.00%	36.00%	20.00%	64.00%	16.00%

5.3. SWOT analiza

Definisanje aktuelnog okruženja za ruralni razvoj na lokalnom i regionalnom nivou (društveno-ekonomska analiza, analiza resursa) tokom 2011 godine omogućilo je kreiranje Baze strateško-planinskih dokumenta regiona [1716 dokumenata] i izradu profila regiona sa aspekta ruralnog razvoja. Profil je definisan na osnovu kvalitativnih podataka prikupljenih kroz anketiranje 664 poljoprivrednih gazdinstava, 13 predstavnika medija, 30 nevladinih organizacija, 8 turističkih organizacija i 30 predstavnika lokalnih samouprava iz regiona. Participativna analiza stanja i potreba u ruralnom razvoju 13 opština regiona izvršene je kroz STAR pod projekt AE 022 gde su urađene 65 ID karte reprezentativnih lokalnih seoskih zajednica Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Na osnovu sprovedenih istraživanja urađena je jedinstvena SWOT analiza u kojoj su prednosti i nedostaci unutrašnji faktori i na njih lokalna zajednica može direktno uticati i o njima odlučivati, dok su mogućnosti i pretnje spoljašnji faktori i na njih lokalna zajednica može indirektno uticati, ali ne može donositi konačne odluke.

SWOT analiza ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none">- Povoljni klimatski uslovi za biljnu proizvodnju i stočarstvo- Strateška geografska pozicija – koridor X- Obradivo zemljište dobrog kvaliteta- Geografska raznolikost i očuvana priroda- Raznovrsnost biodiverziteta i bogatstvo šumskim plodovima i lekovitim biljem- Velike količine biomase u poljoprivredi i šumarstvu- Postojanje banja i termalnih izvora- Tradicija proizvodnje voća i povrća- Očuvan etno ambijent, tradicionalni lokalni proizvodi nacionalno prepoznati- Očuvana lokalna tradicija i seoski predeli- Postojanje kapaciteta za polu i finalnu preradu poljoprivrednih, prvenstveno stočarskih proizvoda- Pojedine vrlo snažne domaće kompanije- Radna snaga sa iskustvom u bavljenju poljoprivredom- Lokalni donosioci odluka prepoznaju potencijale regiona- Godišnji program korišćenja poljoprivrednog državnog zemljišta urađen u svim opštinama- Postojanje lokalnih fondova za razvoj poljoprivrede- Regionalni prostorni plan opština Južnog Pomoravlja- Prostorni plan područja posebne namene Vlasina...	<ul style="list-style-type: none">- Nerazvijena fizička i ekonomska infrastruktura, ograničen pristup socijalnim i javnim servisima- Nedovoljno razvijeno preduzetništvo- Usitnjeni posedi i zastarela mehanizacija- Slaba diversifikacija ekonomskih aktivnostima u selima- Starenje stanovništva i depopulacija sela- Nerešeni imovinsko-pravni odnosi u seoskim domaćinstvima- Nizak nivo obrazovanja i posebnih veština- Visoka stopa nezaposlenosti- Visok indeks ruralnog siromaštva- Nedovoljna svest o pitanjima zaštite životne sredine- Nepostojanje iskustva u radu sa velikim lancima supermarketa- Nizak nivo poznavanja tržišta, nedostatak redovnih analiza tržišta- Loša organizovanost poljoprivrednih proizvođača- Nedovoljni kapaciteti za finalnu preradu proizvoda- Neadekvatno funkcionisanje fondova za poljoprivredu- Nedostatak kvalifikovane radne snage za poljoprivredu- Nedovoljna agrotehnička razvijenost- Privredna struktura zasnovana pretežno na iscrpljivanju prirodnih resursa- Nizak dohodak po glavi stanovnika- Mala produktivnost i slaba likvidnost poljoprivrednih proizvođača

ŠANSE	PRETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - Niži troškovi rada u odnosu na EU - Stvaranje regionalne mreže usluga za razvoj poslovanja u sektoru poljoprivrede - Osnivanje centara za obuku i demo farmi - Ruralni turizam i razvoj turističkih destinacija - Podizanje nivoa znanja polj. proizvođača u cilju povećanja konkurentnosti - Povrtarska proizvodnja u zaštićenom prostoru i korišćenje geotermalne energije - Razvoj stočarstva, voćarstva i povrtarstva - Razvoj proizvodnje visokokvalitetnih proizvoda (organska proizvodnja, integralna proizvodnja) - Porast tražnje za proizvodima sa posebnim oznakama kvaliteta – geografsko poreklo - Mogućnost brendiranja proizvoda sa „devičanskih“ zemljišta - Porast tražnje za poljoprivrednim i šumskim ostacima kao obnovljivim izvorima energije - Pобољšanje produktivnosti primenom novih tehnologija - Razvoj nepoljoprivrednih aktivnosti na selu - Dobijanje statusa kandidata za članstvo u EU i stabilnija politička situacija - IPARD fondovi EU - Nove inicijative i udruživanja - Razvoj ruralne infrastrukture uz podršku iz budžeta i EU fondova - Razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva - Specifične tržišne niše koje treba definisati - Kapacitetne organizacije civilnog društva za podršku lokalnoj zajednici - Povezivanje proizvođača i prerađivača sporazumnim mehanizmima 	<ul style="list-style-type: none"> - Odlazak mladih iz sela - Nedovoljno usvajanje sredstava podrške ruralnom razvoju MPTŠV i EU zbog slabih kapaciteta - Kratkoročno planiranje mera podrške od strane države - Nezaposlenost i siromaštvo - Nedostatak investicija u poljoprivredu i preradu poljoprivrednih proizvoda - Velike oscilacije u obimu proizvodnje, kvalitetu i tržišnim cenama poljoprivrednih proizvoda - Nedostatak specijalizovanih znanja i slaba produktivnost - Sve oštriji propisi u pogledu bezbednosti, zaštite životne sredine i dobrobiti životinja - Oscilacije u kursu dinara prema evru - Velike poteškoće i troškovi prilikom osnivanja novih preduzeća

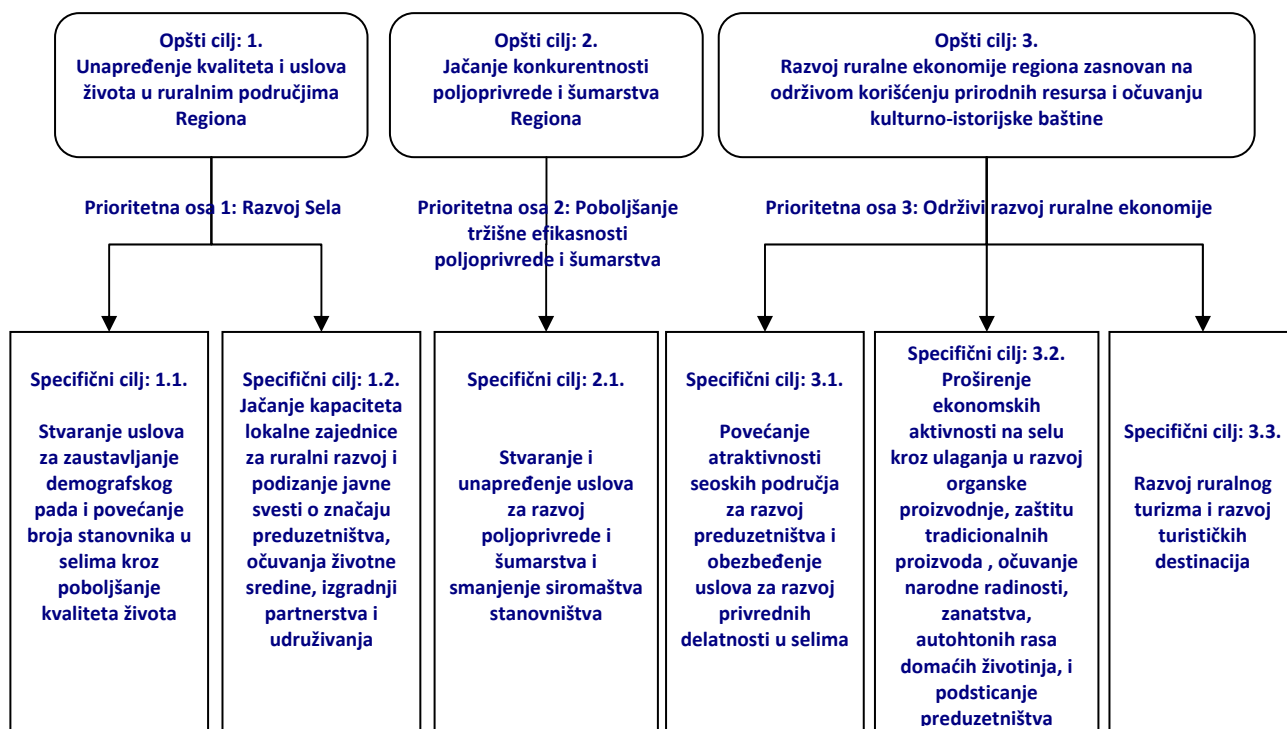
5.4. VIZIJA, STRATEŠKI CILJEVI I PRIORITETI U RURALNOM RAZVOJU JABLANIČKOG I PČINJSKOG OKRUGA

Resursi ruralnog područja Jablaničkog i Pčinjskog okruga predstavljaju dobru osnovu za ukupni materijalni i društveni razvoj njihovih ruralnih zajednica, koji će primenom dobrih odluka za njihov razvoj omogućiti da ovaj region postane još privlačniji za posetioce i investitore, kao i ugodno mesto za život, rad i boravak njegovih stanovnika. Regionalna Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 polazi od pretpostavke da su za tu namenu potrebe radikalne promene u razvoju ruralnog prostora, koje zahtevaju bitno poboljšanje uslova za rad i život stanovništva na ovom prostoru. Vizija razvoja ruralnih područja Jablaničkog i Pčinjskog okruga zasniva se na nekoliko, bitnih elemenata:

- Ruralna sredina očuvane prirode zahvaljujući samosvesnim i odgovornim stanovnicima i obazrivim turistima iz svih krajeva Srbije i okolnih zemalja;
- Ruralna sredina umreženih i zadovoljnih poljoprivrednika i sakupljača šumskih plodova prisutnih na tržištu širom zemlje i regiona;
- Ruralna sredina zdravih, obrazovanih i duhovno ispunjenih ljudi, kojima je selo jedini i najpoželjniji dom;
- Ruralna sredina mladih iiskusnih ljudi svesnih svojih korena, veličine i značaja očuvanja vekovne tradicije i kulturne baštine;
- Ruralna sredina za čije očuvanje vredi uložiti sve raspoložive snage i potencijale
- Ruralna sredina koja je u kvalitetnoj i kontinuelnoj interakciji sa urbanim sredinama u regionu i okruženju

Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 predstavlja Regionalni dokument kojim se na celovit način definišu ciljevi i prioriteta ruralnog razvoja regiona i utvrđuju mere i aktivnosti koje treba preduzeti u periodu koji obuhvata ova strategija.

Ciljevi i prioriteta Ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga

Za realizaciju Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga određena su tri strateška (opšta) cilja, odnosno 3 prioriteta i 6 specifična cilja.

Strateški ciljevi ruralnog razvoja doprinose ostvarenju definisane vizije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga. Ovi ciljevi omogućuju stavljanje resursa regiona u funkciju održivog razvoja, što se u potpunosti uklapa u EU principe regionalnog i ruralnog razvoja. Zaostatak u ruralnom razvoju u proteklom periodu je rezultirao migracijama ljudi sa sela u gradove i emigracijom mladih ljudi sa sela. Takve negativne društvene pojave, ne dovode samo do određenih “poremećaja”, u smislu aktivnosti zajednice, već istovremeno nanose ogromnu štetu poljoprivrednom potencijalu sela i ugrožavaju poljoprivrednu proizvodnju i industriju, koja od nje zavisi. Demografsko pražnjenje, zaostajanje u ekonomskoj razvijenosti i nedovoljno diversifikovana ekonomska struktura područja, usloveli su marginalizaciju regiona. Da bi se ovo stanje promenilo a saglasno viziji, definisani su prioriteti Strategije, strateški i specifični ciljevi ruralnog razvoja. Strateški koncept je razvijen na osnovu proaktivnog pristupa ekonomske i društvene integracije ruralnog prostora regiona i realističnog pristupa pri određivanju prioriteta ruralnog razvoja regiona. Određena su tri prioritetne osovine budućeg ruralnog razvoja regiona:

Prioritetna osa Razvoj Sela
1:

Ova osa obuhvata unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona. Očekuje se da ovo postigne kroz razvoj infrastrukture i razvoj ljudskih resursa regiona. Ovo je ujedno i odgovor na 49% identifikovanih prioriteta problema ruralnih područja regiona.

Prioritetna osa Poboljšanje tržišne
2: efikasnosti poljoprivrede i
šumarstva

Ova osa obuhvata intervencije u poljoprivredi i delimično u šumarstvu regiona pre svega u domenu modernizacije i povećanju konkurentnosti. Namera je da se komparativne prednosti regiona u poljoprivrednoj proizvodnji u pogledu dobre kombinacije prirodnih resursa i klimatskih uslova, što posebno pogoduje određenim vidovima povrtarske, voćarske i stočarske proizvodnje maksimalno valorizuju.

Prioritetna osa Održivi razvoj ruralne
3: ekonomije

Ova osa se bazira na održivom razvoju regiona prvenstveno kroz unapređenje uslova za razvoj poljoprivrede i šumarstva, diversifikaciju ekonomskih aktivnosti na selu i razvoju ruralnog turizma. Kroz drugu osu sagledani su specifični prirodni i proizvodni potencijali regiona. Prirodni uslovi za razvoj poljoprivrede predstavljaju 52% identifikovanih potencijala u selima koja su predmet PLA/PRA istraživanja.

Prilikom određivanja ciljeva i prioriteta vodilo se računa o dugoročnim efektima za region kroz usaglašavanje sa EU i Nacionalnim okvirima za ruralni razvoj: Direktiva EC1698/2005 koja reguliše način podrške ruralnom razvoju iz Evropskog fonda za poljoprivredu i ruralni razvoj (EAFRD) za zemlje članice EU; Direktiva Evropskog Saveta 1085/2006 i Direktiva EC 718/2007 koje regulišu Instrument za prepristupnu pomoć -IPA (*Instrument for Pre-Accession Assistance - IPA*) i

omogućuju zemljama kandidatima uspostavljanje IPARD-a; Nacionalni program ruralnog razvoja 2011-2013 koji daje smernice ruralnog razvoja.

Poštovani su principi održivog razvoja i principi jednakih mogućnosti u smislu rodne ravnopravnosti i različitih društvenih grupa u regionu. Ovo su ujedno unakrsni prioriteti i budući projekti moraju voditi računa i o ovim aspektima razvoja. Kompleksni rezultati istraživanja odnosno analize stanja regiona nameću potrebu za definisanje dodatnih detaljnih ciljeva. Veza između ovih ciljeva data je u Tabela № 36.

Tabela № 36.: Matrica ciljeva ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga

OPŠTI CILJEVI	SPECIFIČNI CILJEVI	DETALJNI CILJEVI
1. Unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona	1.1. Stvaranje uslova za zaustavljanje demografskog pada i povećanje broja stanovnika u selima kroz poboljšanje kvaliteta života	1.1.1. Razvoj fizičke infrastrukture
		1.1.2. Razvoj socijalnih i javnih servisa u ruralnim područjima Regiona
	1.2. Jačanje kapaciteta lokalne zajednice za ruralni razvoj i podizanje javne svesti o značaju preduzetništva, očuvanja životne sredine, izgradnji partnerstva i udruživanja	1.2.1. Razvoj ljudskih resursa
2. Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva Regiona	2.1. Stvaranje i unapređenje uslova za razvoj poljoprivrede i šumarstva i smanjenje siromaštva stanovništva	2.1.1. Unapređenje i modernizacija poljoprivredne proizvodnje
		2.1.2. Unapređenje plasmana i marketinga
		2.1.3. Održivo upravljanje zemljištem i šumskim resursima
3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine	3.1. Povećanje atraktivnosti seoskih područja za razvoj preduzetništva i obezbeđenje uslova za razvoj privrednih delatnosti u selima	3.1.1. Stvaranje uslova za investiranje i investiranje u održivo korišćenje prirodnih resursa
	3.2. Proširenje ekonomskih aktivnosti na selu kroz ulaganja u razvoj organske proizvodnje, zaštitu tradicionalnih proizvoda, očuvanje narodne radinosti, zanatstva, autohtonih rasa domaćih životinja, i podsticanje preduzetništva	3.2.1. Razvoj i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti na selu
	3.3. Razvoj ruralnog turizma i razvoj turističkih destinacija	3.3.1. Razvoj i promocija turizma
		3.3.2. Promocija kulturno-istorijskog nasleđa

6. MERE I INSTRUMENTI ZA REALIZACIJU STRATEGIJE

Mere ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga su određene kako bi se realizovali postavljeni prioriteti i dostigli ciljevi ruralnog razvoja. One su rezultat pune participacije širokog kruga zainteresovanih strana koje su učestvovala u izradi Strategije. Razvojne mere su sistematizovane i određene prema ciljevima ruralnog razvoja regiona. Dodatno mere klasifikovane su u tri grupe i to: **mi sami, mi uz pomoć drugih i drugi za nas**. Klasifikacija je izvršena u zavisnosti od načina realizacije i usaglašenosti sa Prioritetnim osama budućeg IPARD-a (Prilog I). Razvojne mere sastavni su deo Akcionog plana ruralnog razvoja regiona. Vrste mera i njihova povezanost sa ciljevima ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga predstavljena je u Tabeli № 37.

Tabela № 37.: Matrica ciljeva i mera ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga

OPŠTI CILJ	SPECIFIČNI CILJ	DETALJNI CILJEVI	MERA	
1. Unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona	1.1. Stvaranje uslova za zaustavljanje demografskog pada i povećanje broja stanovnika u selima kroz poboljšanje kvaliteta života	1.1.1. Razvoj fizičke infrastrukture	1.1.1.1. Izgradnja, rekonstrukcija i održavanje lokalnih i nekategorisanih puteva u Regionu	
			1.1.1.2. Poboljšanje komunalne infrastrukture u ruralnim područjima i unapređenje stanja životne sredine	
			1.1.1.3. Poboljšanje elektro-snabdevanja u ruralnim područjima	
			1.1.1.4. Poboljšanje telekomunikacione infrastrukture u ruralnim područjima	
			1.1.1.5. Unapređenje poljoprivredne infrastrukture	
			1.1.1.6. Izrada plansko-tehničke dokumentacije za razvoj ruralne infrastrukture (urbanistički planovi, studije izvodljivosti, tehnička dokumentacija)	
	1.2. Jačanje kapaciteta lokalne zajednice za ruralni razvoj i podizanje javne svesti o značaju preduzetništva, očuvanja životne sredine, izgradnji partnerstva i udruživanja	1.2.1. Razvoj ljudskih resursa	1.1.2. Razvoj socijalnih i javnih servisa u ruralnim područjima Regiona	1.1.2.1. Poboljšanje dostupnosti socijalnih i javnih servisa
				1.2.1.1. Unapređenje sistema transfera znanja, širenja informacija i procesa jačanja lokalnih i regionalnih partnerstva
			1.2.1.2. Promocija Lokalnog akcionog partnerstva za ruralni razvoj i unapređenje međuoopštinske, međunarodne i prekogranične saradnje između različitih interesnih grupa, organizacija i asocijacija na području regiona	1.2.1.2.1. Promocija Lokalnog akcionog partnerstva za ruralni razvoj i unapređenje međuoopštinske, međunarodne i prekogranične saradnje između različitih interesnih grupa, organizacija i asocijacija na području regiona

OPŠTI CILJ	SPECIFIČNI CILJ	DETALJNI CILJEVI	MERA
2. Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva Regiona	2.1. Stvaranje i unapređenje uslova za razvoj poljoprivrede i šumarstva i smanjenje siromaštva stanovništva	2.1.1. Unapređenje i modernizacija poljoprivredne proizvodnje	2.1.1.1. Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva kroz podsticaje za unapređenje ratarske/povrtarske proizvodnje, podizanje kvalitetnih voćnih zasada, unapređenje rasnog sastava stočnog fonda, kupovinu pčelinjih društava, nabavku mehanizacije, adaptaciju poljoprivrednih objekata
			2.1.1.2. Jačanje kapaciteta lokalne zajednice za korišćenje savremenih tehnologija kroz formiranje oglednih parcela, demonstracionih gazdinstava i centara za obuku.
		2.1.2. Unapređenje plasmana i marketinga	2.1.2.1. Jačanje kapaciteta za nastup na tržištu i unapređenje marketinga
			2.1.3.1. Uređenje poljoprivrednog zemljišta
		2.1.3. Održivo upravljanje zemljištem i šumskim resursima	2.1.3.2. Pošumljavanje
			2.1.3.3. Unapređenje održivog upravljanja šumama

OPŠTI CILJ	SPECIFIČNI CILJ	DETALJNI CILJEVI	MERA	
3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine	3.1. <i>Povećanje atraktivnosti seoskih područja za razvoj preduzetništva i obezbeđenje uslova za razvoj privrednih delatnosti u selima</i>	3.1.1. Stvaranje uslova za investiranje i investiranje u održivo korišćenje prirodnih resursa	3.1.1.1. Procena potencijala regiona i izrada studija izvodljivosti za održivo korišćenje prirodnih resursa.	
			3.1.1.2. Podrška kreditiranju i investiciona ulaganja u održivo korišćenje prirodnih resursa	
	3.2. <i>Proširenje ekonomskih aktivnosti na selu kroz ulaganja u razvoj organske proizvodnje, zaštitu tradicionalnih proizvoda, očuvanje narodne radinosti, zanatstva, autohtonih rasa domaćih životinja, i podsticanje preduzetništva</i>	3.2.1. Razvoj i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti na selu		3.2.1.1. Izgradnja i afirmacija regionalnih brendova, zaštita geografskog porekla i autohtonih proizvoda, afirmacija i očuvanje lokalne kuhinje
				3.2.1.2. Podrška očuvanju retkih i ugroženih rasa domaćih životinja
				3.2.1.3. Podrška očuvanju starih zanata uključujući i unapređenje prerade na farmi i izgradnju malih preradnih kapaciteta i komunalnih servisnih centara za proizvodnju visokokvalitetnih lokalnih proizvoda u cilju dodavanja vrednosti na lokalnu primarnu proizvodnju
				3.2.1.4. Razvoj proizvodnje visokokvalitetnih proizvoda (organska proizvodnja, integralna proizvodnja)
				3.2.1.5. Podrška razvoju malih i srednjih preduzeća u ruralnim područjima
	3.3. <i>Razvoj ruralnog turizma i razvoj turističkih destinacija</i>	3.3.1. Razvoj i promocija turizma		3.3.1.1. Unapređenje turističke infrastrukture kao preduslova i razvoja turističkih destinacija i ruralnog turizma
				3.3.1.2. Jačanje kapaciteta seoskih domaćinstava i preduzetnika za pružanje turističkih usluga
		3.3.2. Promocija kulturno-istorijskog nasleđa		3.3.2.1. Restauracija, konzervacija i uređenje objekata od kulturno-istorijskog značaja i obnova kulturnih manifestacija
3.3.2.2. Promocija kulturno-istorijskog nasleđa kroz organizovanje lokalnih i regionalnih manifestacija				

Politika ruralnog razvoja EU koncipirana je tako da zemlje članice rešavaju probleme u ruralnim sredinama po zajedničkim principima i sa kofinansiranjem iz EU fonda za ruralni razvoj (EAFRD). Ta je podrška prvenstveno usmerena prema podizanju konkurentnosti proizvodnje hrane i šumarstva, poboljšanju životne sredine i kvaliteta života u ruralnim sredinama i diverzifikaciji ruralne ekonomije. Osnov za izvođenje je Strategija i Program ruralnog razvoja za određenu regiju. Osnovni instrument za realizaciju politika ruralnog razvoja EU je EAFRD fond. Ovome treba dodati i Inicijativu Evropske Zajednice za mobilizaciju i sprovođenje ruralnog razvoja u ruralnim zajednicama kroz lokalna partnerstva javnog i privatnog sektora, formiranjem Lokalne akcione grupe (LAG) kao značajnog mehanizma ruralnog razvoja.

Glavni Instrumenti implementacije razvojnih mera Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga su nacionalni i međunarodni instrumenti koji promovišu održivi razvoj. Međunarodne organizacije i fondovi za sada samo simbolično doprinose realizaciji predloženih projekata, ali se njihova pojačana aktivnost može očekivati nakon sticanja statusa kandidata Srbije za članstvo u EU. Strategija za svoje ostvarenje u velikoj meri računa na nacionalne i spoljne izvore finansiranja. Između ostalog, računa se na sredstva iz Fonda za razvoj Republike Srbije, strane izvore finansiranja kakvi su IPA fondovi (*Instrument for Pre accession Assistance* - IPA), drugi programi EU, donatori (ADA, USAID...), krediti kod međunarodnih finansijskih institucija (Evropska banka za obnovu i razvoj, Evropska investiciona banka, Svetska banka) i sredstva privatnih investitora.

Nerazvijena ekonomija regiona i složene procedure za dobijanje i trošenje sredstava iz evropskih fondova pojavljuju se kao glavno ograničenje u realizaciji razvojnih mera strategije. S tim u vezi već u prvoj godini Strategije mora se značajno unaprediti kapacitet apsorpcije sredstava iz nacionalnih i međunarodnih izvora. Ovde se misli pre svega na dva aspekta povećanja kapaciteta apsorpcije:

1. Podizanje administrativnih kapacitete lokalne zajednice za praćenje izvora finansiranja, planiranje, operativno upravljanje i monitoring korišćenja EU i domaćih fondova.
2. Izgradnja finansijski kapaciteta apsorpcije kroz uspostavljanje regionalno kreditno/garantnog fonda.

Pojedini predloženi projekti u Akcionom planu direktno tretiraju izgradnju kapaciteta apsorpcije sredstava iz nacionalnih i međunarodnih izvora. Snažan instrument za implementaciju investicionih razvojnih mera Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga su privatno javna partnerstva. Strategija je koncipirana da ovaj instrument može doći do punog izražaja nakon institucionalnog uređenja na nacionalnom nivou.

7. INSTITUCIONALNA I ORGANIZACIONA INFRASTRUKTURA ZA IMPLEMENTACIJU REGIONALNE STRATEGIJE

Država ima ključnu ulogu u ruralnom razvoju, i u fazi pripreme strategije i u fazama implementacije. Država, njeni organi i njene institucije su poluge bez kojih ovaj razvoj nije moguć. Međutim, osim države, ključnu ulogu u ruralnom razvoju trebaju i moraju imati lokalni akteri. Ovaj pristup koji zagovara i potencira ruralni razvoj na način koji prati i uvažava inicijative, planove i prioritete lokalne zajednice je pristup koji podržava EU. Takav pristup u rešavanju problema ruralnih oblasti je primenjen u izradi ove Strategije. Strategija predstavlja analitičko-planski dokument za pripremu i realizaciju projekata koji omogućuju aktivno uključivanje zajednice u kvalitetan i planski ekonomski razvoj. S obzirom da je strateško planiranje proces koji traje, odnosno neprekidan tok pripreme i sprovođenja projekata, svaka je njegova faza od presudnog značaja za ostvarivanje vizije razvoja i dostizanje postavljenih strateških ciljeva. Koraci koji slede u procesu strateškog planiranja održivog razvoja ruralnih područja su:

1. Usvajanje Strateškog dokumenta na predlog Regionalne radna grupa za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga od strane Skupštine Centra za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga Leskovac.
2. Sprovođenje Strategije - implementacija projekata.
3. Kontrola/praćenje implementacije Strategije.
4. Revizija i usklađivanje Strategije.

Da bi ovako zahtevna i obimna strategija bila implementirana neophodno je kreirati mehanizme koje će to omogućiti. Predviđa se uspostavljanje sledećeg institucionalnog okvira:

1. **Koordinaciono telo za praćenje implementacije Strategije** predstavlja Skupština Centra za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga Leskovac. Ona je sastavljena od 13 predstavnika opština iz regiona, predstavnika civilnog i biznis sektora. Skupština ima puni legitimitet s obzirom da usvaja strategiju da bude najviši organ praćenja realizacije strategije. Koordinaciono telo razmatra godišnje izveštaje o realizaciji Strategije i utvrđuje korektivne mere i aktivnosti za nastavak implementacije strategije.
2. **Grupa za implementaciju Strategije.** Regionalna radna grupa za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga predstavlja grupu za implementaciju strategije. Grupa je formirana od 38 institucija/organizacija iz regiona. Njen osnovni zadatak je godišnje praćenje stepena realizacije mera iz Strategije a na osnovu izveštaja tima za monitoring i evaluaciju strategije i svog operativnog tela. Operativno telo ove grupe čine predstavnici 13 opština regiona. To su predstavnici 13 mobilnih PLA/PRA timova i predstavnici kancelarija za lokalni ekonomski razvoj. Ovi predstavnici su operativci na terenu u radiće na prikupljanju i obradi informacija koje su potrebne za praćenje Strategije. Grupa za implementaciju Strategije priprema i podnosi godišnje izveštaje o stepenu realizacije strategije koordinacionom telu.
3. **Tim za monitoring i evaluaciju Strategije.** Na operativnom nivou stručnu i operativnu ulogu monitoringa i evaluacije Strategije preuzima Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga putem svog organizacionog dela „sektor za ruralni razvoj i razvoj poljoprivrede". Tim mora uspostaviti čvrstu i kontinuiranu komunikaciju i saradnju sa svim vladinim i nevladinim institucijama i organima, sličnim telima koja su uspostavljena u opštinama, a bave se poslovima razvoja, prije svega, zbog operativnog sprovođenja utvrđenih mera.

Ključne aktivnosti za uspješno sprovođenje i ocene efekata Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga su:

- Podizanje administrativnih kapacitete lokalne zajednice za praćenje izvora finansiranja, planiranje, operativno upravljanje i monitoring korišćenja EU i domaćih fondova.
- Izgradnja finansijskih kapaciteta apsorpcije kroz uspostavljanje regionalno kreditno/garantnog fonda.
- Izgradnja privatno javnih partnerstva za realizaciju značajnih infrastrukturnih projekta.
- Utvrđivanje detaljne liste indikatora (input, output, indikatori rezultata i uticaja) koji odgovaraju hijerarhiji ciljeva koji su opisani u Strategiji ruralnog razvoja. Izrada priručnika za praćenje i ocenu, koji treba da definiše način i oblik prikupljanja informacija po pojedinim indikatorima za praćenje i ocenu, način i oblik izvještavanja, sistem protoka informacija, i nadležnosti i obaveze pojedinih karika u sistemu.
- Uspostavljanje informacionog sistema za ruralni razvoj (Rural Development Information System) i usaglašavanje kriterija i indikatora za praćenje i ocenu sa pravilnicima Evropske unije,

8. FINANSIJSKI MEHANIZMI ZA IMPLEMENTACIJU REGIONALNE STRATEGIJE

Regionalna Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga je programski dokument nastao participativnim definisanjem prioriteta u svrhu efikasnijeg i efektivnijeg upravljanja teritorijalnim i regionalnim transformacijama sa ciljem unapređenja kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona. S tim u vezi određivanje realnih finansijskih mehanizama za implementaciju Regionalne Strategije je izuzetno važno sa aspekta dostizanja zacrtanih ciljeva. Finansijske projekcije urađene su za period od 5 godina (2013-2017) na osnovu prikupljenih i sistematizovanih projekata, odnosno projektnih ideja. Za svaki od ovih strateških ciljeva, prioriteta specifičnih ciljeva i 26 mera data je indikativna struktura troškova, odnosno obim finansijskih ulaganja tokom navedenog perioda (Tabela № 38). Ukupna finansijska sredstva potrebna za realizaciju strategije iznose 290,327,300.00 EUR. Definisane prioritete ose imaju sledeću finansijsku alokaciju u % od ukupnih rashoda za petogodišnji period primene Strategije:

Prioritetna osa 1:	Razvoj sela	62.87%
Prioritetna osa 2:	Poboljšanje tržišne efikasnosti poljoprivrede i šumarstva	15.92%
Prioritetna osa 3:	Održivi razvoj ruralne ekonomije	21.21%

Iz date strukture troškova je očito da je težište kod planiranja ulaganja stavljeno na razvoj sela gde dominantno mesto zauzimaju investicije u fizičku i ekonomsku infrastrukturu. Planirana sredstva za ove namene iznose 182,542,300.00 EUR čine 62.87 % strukture ulaganja.

Grafikon № 2.: Alokacija finansijskih sredstava za realizaciju Strategije [%]

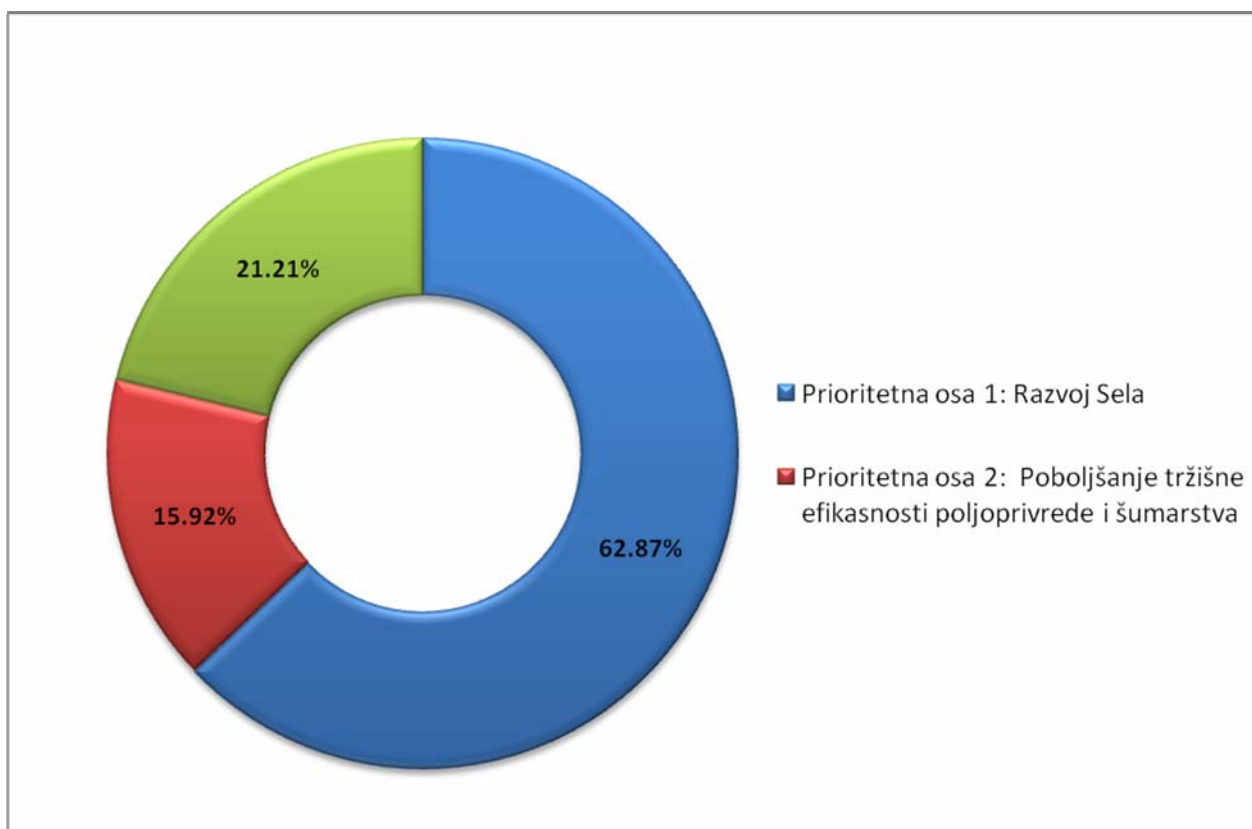

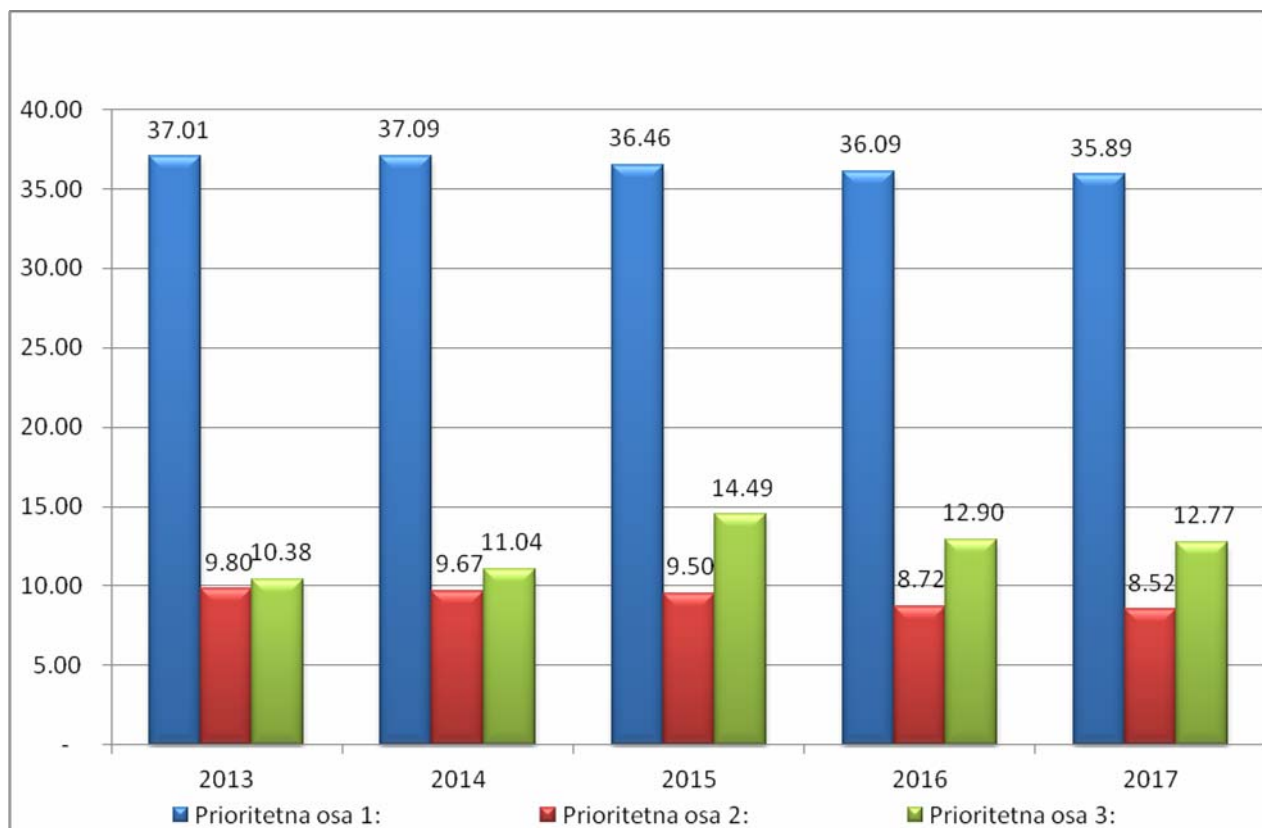
Tabela № 38.: Indikativni budžet - pregled ulaganja po pojedinim ciljevima i merama [EUR]

OPŠTI CILJ	SPECIFIČNI CILJ	DETALJNI CILJ	MERA №	IZNOS [EUR]
1. Unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona [182,542,300.00 EUR]	1.1. Stvaranje uslova za zaustavljanje demografskog pada i povećanje broja stanovnika u selima kroz poboljšanje kvaliteta života [180,441,500.00 EUR]	1.1.1. Razvoj fizičke infrastrukture [173,931,500.00 EUR]	1.1.1.1.	41,260,873.00
			1.1.1.2.	115,895,627.00
			1.1.1.3.	525,000.00
			1.1.1.4.	2,300,000.00
			1.1.1.5.	12,150,000.00
			1.1.1.6.	1,800,000.00
		1.1.2. Razvoj socijalnih i javnih servisa u ruralnim područjima Regiona [6,510,000.00 EUR]	1.1.2.1.	6,510,000.00
	1.2. Jačanje kapaciteta lokalne zajednice za ruralni razvoj i podizanje javne svesti o značaju preduzetništva, očuvanja životne sredine, izgradnji partnerstva i udruživanja [2,100,800.00 EUR]	1.2.1. Razvoj ljudskih resursa [2,100,800.00 EUR]	1.2.1.1.	1,480,800.00
			1.2.1.2.	620,000.00
	2. Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva Regiona [46,210,000.00 EUR]	2.1. Stvaranje i unapređenje uslova za razvoj poljoprivrede i šumarstva i smanjenje siromaštva [46,210,000.00EUR]	2.1.1. Unapređenje i modernizacija poljoprivredne proizvodnje [40,350,000.00 EUR]	2.1.1.1.
2.1.1.2.				2,080,000.00
2.1.2. Unapređenje plasmana i marketinga [1,100,000.00 EUR]			2.1.2.1.	1,100,000.00
			2.1.3. Održivo upravljanje zemljištem i šumskim resursima [4,760,000.00 EUR]	2.1.3.1.
2.1.3.2.				150,000.00
2.1.3.3.				1,110,000.00
3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine [61,575,000.00 EUR]			3.1. povećanje atraktivnosti seoskih područja za razvoj preduzetništva i obezbeđenje uslova za razvoj seoskih privreda [38,898,400.00 EUR]	3.1.1. Stvaranje uslova za investiranje i investiranje u održivo korišćenju prirodnih resursa [38,898,400.00 EUR]
	3.1.1.2.	37,225,000.00		
	3.2. Proširenje ekonomskih aktivnosti na selu kroz ulaganja u razvoj organske proizvodnje, zaštitu tradicionalnih proizvoda, očuvanje narodne radinosti, zanatstva, autohtonih rasa domaćih životinja, i podsticanje preduzetništva [3,348,600.00 EUR]	3.2.1. razvoj i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti na selu [3,348,600.00 EUR]	3.2.1.1.	600,000.00
			3.2.1.2.	370,000.00
			3.2.1.3.	271,000.00
			3.2.1.4.	1,233,200.00
			3.2.1.5.	874,400.00
	3.3. Razvoj ruralnog turizma i razvoj turističkih destinacija [19,328,000.00 EUR]	3.3.1. Razvoj i promocija turizma [18,583,000.00 EUR]	3.3.1.1.	18,233,000.00
			3.3.1.2.	350,000.00
		3.3.2. Promocija kulturno-istorijskog nasleđa [745,000.00 EUR]	3.3.2.1.	500,000.00
			3.3.2.2.	245,000.00
TOTAL				290,327,300.00

Tabela № 39.: Indikativni finansijski plan Regionalne Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 [EUR]

	GODINA					Ukupno 2013-2017
	2013	2014	2015	2016	2017	
Prioritetna osa 1:	37,011,300.00	37,086,500.00	36,463,500.00	36,093,500.00	35,887,500.00	182,542,300.00
Prioritetna osa 2:	9,802,000.00	9,672,000.00	9,497,000.00	8,722,000.00	8,517,000.00	46,210,000.00
Prioritetna osa 3:	10,380,866.67	11,036,066.67	14,493,566.67	12,897,500.00	12,767,000.00	61,575,000.00
Total	57,194,166.67	57,794,566.67	60,454,066.67	57,713,000.00	57,171,500.00	290,327,300.00
%	19.70%	19.91%	20.82%	19.88%	19.69%	100.00%

Grafikon № 3.: Indikativni finansijski plan realizacije Regionalne Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 [miliona EUR]

Izvori finansiranja za realizaciju Regionalne Strategija ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017

Identifikovano je 20 različitih izvora finansiranja pojedinih mera čija realizacija je pretpostavka celovite implementacije Strategije. Ukoliko se oni grupišu prema njihovoj srodnosti, a to je neophodno, onda imamo 10 glavnih izvora finansiranja:

1. Vlada Republike Srbije,
 - a. Ministarstvo poljoprivrede, trgovine, šumarstva i vodoprivrede RS,
 - b. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja
 - c. Ostala ministarstva i fondovi RS,
2. Opštine regiona,
3. Korisnici pojedinih mera (Registrovana poljoprivredna gazdinstva - RPG)
4. Finansijske institucije/Banke,
5. Zadruge, udruženja poljoprivrednih proizvođača i druge NVO,
6. Javna preduzeća,
7. Turističke organizacije i privredne komore
8. IPA i drugi fondovi EU
9. Ostali donatorski fondovi.

Strategija za svoje ostvarenje u velikoj meri računa na nacionalne i spoljne izvore finansiranja (80.84%). Između ostalog, računa se na sredstva iz Fonda za razvoj Republike Srbije, strane izvore finansiranja kakvi su IPA fondovi (Instrument for Pre accession Assistance - IPA), drugi programi EU, donatori (ADA, USAID...), krediti kod međunarodnih finansijskih institucija (Evropska banka za obnovu i razvoj, Evropska investiciona banka, Svetska banka) i sredstva privatnih investitora.

Za realizaciju 24 projekta iz kategorije MI SAMi i za kofinansiranje 173 projekta iz kategorije MI UZ POMOĆ DRUGIH u periodu 2013-2017 regionalna zajednica treba da obezbedi 60,001,460.00 EUR. Projekti koji su kandidovani i poslužili kao osnov za izradu finansijskog plana realizacije strategije pokazuju visku svest regiona o aktivnom uključivanju svojih resursa u ruralni razvoj. Ovo se temelji na činjenici da samo 17 projekta ili 7.94% spadaju u kategoriju DRUGI ZA NAS. Važno je istaći da su finansijske projekcije urađene na bazi očekivanja dostupnosti 3 i 5 komponente IPA fonda nakon sticanja statusa kandidata Srbije za članstvo u EU.

9. AKCIONI PLAN ZA SPROVOĐENJE REGIONALNE STRATEGIJE RURALNOG RAZVOJA JABLANIČKOG I PČINJSKOG OKRUGA 2013-2017

Prioritetni projekti su postavljeni na način da omoguće realizaciju koncepcije strateških pravaca ruralnog razvoja regiona. Okosnica akcionog plana su 214 projekata koji su raspoređeni u zavisnosti od doprinosa realizaciji ciljeva i mera. Za svaki projekat/akciju utvrđeni su: nosioc projekta, izvori finansiranja, vremenski okvir, okvirna finansijska sredstva i kategorizacija realizacije (K/R skraćeno). Kategorizacija je izvršena u tri grupe:

- M** MI SAMI: Aktivnosti koje se realizuju iz sredstava podnosioca projekta, odnosno iz sredstava lokalne zajednice.
- MD** MI UZ POMOĆ DRUGIH: Aktivnosti koje se realizuju uz kofinansiranje iz sredstava podnosioca projekta i drugih izvora (donatorska sredstva, krediti, subvencije i sl.).
- D** DRUGI ZA NAS: Aktivnosti koje se realizuju isključivo iz drugih izvora (strani donatori), koje ne zahtevaju finansijsko učešće lokalne zajednice

Akcioni plan dat je u Tabeli № 38.: koji obuhvata planski period od 2013. do 2017. godine. Ujedno Akcioni plan predstavlja okvire za budžetsko planiranje, privlačenje investitora za sufinansiranje projekta i alat pomoću koga građani mogli da prate i ocenjuju učinak realizacije strategije.

Tabela № 40.: Akcioni plan za sprovođenje Regionalne Strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017

Opšti cilj:	1. Unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona					
Specifični cilj:	1.1. Stvaranje uslova za zaustavljanje demografskog pada i povećanje broja stanovnika u selima kroz poboljšanje kvaliteta života					
Detaljni cilj:	1.1.1. Razvoj fizičke infrastrukture					
Mera:	1.1.1.1. Izgradnja, rekonstrukcija i održavanje lokalnih i nekategorisanih puteva u Regionu					
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.1.1.1.1.	Izgradnja i rekonstrukcija lokalnih puteva (132 km) prema tehničkoj dokumentaciji u opštini Surdulica	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Kredit 10 %. Opštine 10%	3,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.2.	Izgradnja i rekonstrukcija lokalne putne mreže u regionu	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Kredit 10 %. Opštine 10%	30,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.3.	Rekonstrukcija putnog pravca Vranjska Banja – Bujkovac – Banjski Rid - Jovići u dužini od 5 km	Gradska opština Vranjska Banja. Društvo srpskih domaćina Vranjska Banja	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Kredit 10 %. Opštine 10%	600,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.4.	Izgradnja armirano betonskog mosta na Pustoj reci u opštini Bojnik i prilaznih saobraćajnica (projekt uključuje i izradu tehničke dokumentacije)	J.P. "Direkcija za puteve, građevinsko zemljište i izgradnju opštine Bojnik	Opština Bojnik 2% Ministarstvo saobraćaja 98%	550,000.00	2013-2014	MD

1.1.1.1.5.	Nabavka vozila sa raonikom za čišćenje snega i dodatkom za pospanje puteva rizlom i solju u zimskim uslovima	J.P. "Direkcija za puteve, građevinsko zemljište i izgradnju opštine Bojnik	Kancelarija za održivi razvoj nedovoljno razvijenih područja, strani donatori	80,000.00	2013-2014	D
1.1.1.1.6.	Izgradnja saobraćajnica za povezivanje Radan planine sa Brestovačkim jezerom, Prolom banjom, Đavoljom varoši i Caričnim gradom, ukupne dužine 36 km (projekt uključuje i projektovanje navedene saobraćajnice)	J.P. "Direkcija za puteve, građevinsko zemljište i izgradnju opštine Bojnik	Opštine: Bojnik, Lebane, Medveda, Leskovac, Prokuplje. Ministarstvo saobraćaja, Kancelarija za održivi razvoj nedovoljno razvijenih područja, Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne uprave	370,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.7.	Izgradnja puta Bosilegrad-Crnook	Opština Bosilegrad	Opština Bosilegrad Donatori	500,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.8.	Izgradnja puta Zagranje (Dukat) - Povezivanje opština Bosilegrada i Trgovišta	Opština Bosilegrad	Opština Bosilegrad Donatori	800,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.9.	Aktivisanje i rekonstrukcija lokalnih puteva: MZ Kruševica, Stajkovce-Konopnica-Batulovce-Vlasotince, Donji Dejan-Progon, Vlasotince -Ravni Del, Tegošnica-Jakovljevo-Gornji Dejan-Donji Dejan, Jastrebac-Donja Lopušnja-Gornja Lopušnja, Sredor-Komarica, Donja Lopušnja-G.Lomnica-Crna bara.	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	1,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.10.	Izgradnja lokalnih puteva (Vlasina-Bikinci, Šišava-Skrpež, Vlasotince-Manastirište (pored "stranja"), Vlasotince-Crna bara, Sredor-Komarica)	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori. Opština	1,410,873.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.11.	Izgradnja mostova u MZ Konopnica- se radi, Svođe, Batulovce i Sredor	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	1,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.12.	Rekonstrukcija i izgradnja ulica u seoskim mesnim zajednicama	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	1,500,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.1.13.	Izgradnja puteva i turističke infrastrukture do turističkih lokacija / atrakcija na selu	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	450,000.00	2013-2017	MD

Mera: 1.1.1.2. Poboljšanje komunalne infrastrukture u ruralnim područjima i unapređenje stanja životne sredine						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.1.1.2.1.	Poboljšanje vodosnabdevanja u ruralnim područjima regiona	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Kredit 10 %. Opštine 10%	10,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.2.	Održavanje regionalnog sistema vodosnabdevanja Surdulica	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%. Opština 10%	7,723,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.3.	Izgradnja seoskih vodovoda u opštini Surdulica	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%. Opštine 10%	3,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.4.	Izgradnja kanalizacionih sistema i sistema za prečišćavanje otpadnih voda u regionu	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Kredit 10 %.. Opštine 10%.	30,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.5.	Regulisanje otpadnih voda na Vlasini prema tehničkoj dokumentaciji	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%. Opština 10%	10,628,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.6.	Izgradnja kanalizacione mreže u ruralnim delovima opštine	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%. Opština 10%	3,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.7.	Izgradnja mini postrojenja za preradu otpadnih voda	Lokalne samouprave	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. Opštine 50%	2,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.8.	Izgradnja drenažnog sistema za atmosfersku vodu	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%. Opština 10%	777,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.9.	Regulacija i uređenje rečnih korita u regionu	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Kredit 10 %. Opštine 10%	30,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.10.	Izgradnja regulacije vodotokova	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%. Opština 10%	10,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.11.	Zaštita i uređenje Brestovačkog jezera	Opština Bojnik	Sopstveni izvori 100%	20,000.00	2013-2016	M
1.1.1.2.12.	Uređenje rečnih korita i čišćenje reka kroz javne radove	Opštinska Direkcija	NSZ 80%. Sopstveni izvori 20%	6,000.00	2013	MD
1.1.1.2.13.	Nabavka specijalizovanih amfibija za čišćenje reka u regionu	Lokalne samouprave regiona. RDA	EU donacija (IPA)/ostali donatori 85%. Opštine 15%	500,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.14.	Sanacija i rekultivacija „divljih“ deponija otpada	Lokalne samouprave regiona. RDA	Nacionalna donacija (Vlada RS) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	5,500,000.00	2013-2017	MD

1.1.1.2.15	Uklanjanje divljih deponija	Komrad, Direkcija Vranje	Lokalna samouprava, Komrad Vranje 100%	20,000.00	2013	M
1.1.1.2.16	Sanacija i rekultivacija postojeće deponije	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%. Opština 10%	237,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.17	Uklanjanje divljih deponija i sprečavanje njihove ponovne pojave	Opština Surdulica	Opština 90%. JP Vodovod 10%	50,000.00	2013-2015	MD
1.1.1.2.18	Nabavka specijalizovanog vozila za transport čvrstog otpada (kamion smečar)	J.K.P. "JEDINSTVO" Bojnik	Strani donatori 100%	80,000.00	2013-2014	D
1.1.1.2.19	Nabavka građevinske mašine (ICB - kopač), za iskop jarkova za vodovodnu i kanalizacionu mrežu	J.K.P. "JEDINSTVO" Bojnik	Opština Bojnik 22%. Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja 78%	60,000.00	2013-2014	MD
1.1.1.2.20	izgradnja kanalizacione mreže u MZ Boljare, Stajkovce, Batulovce, Konopnica, Gložane, Prilepac, Ladovica, Orašje, Kukavica)projekt uključuje studiji za prikupljanje i prečišćavanje otpadnih voda u ruralnim sredinama)	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	960,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.21	Izgradnja kišne kanalizacije u mesnim zajednicama (Gornji Prisjan, Manastirište, Gložane, Kukavica, Orašje, Ladovica, Batulovce)	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	494,627.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.22	Dogradnja sistema za vodosnabdevanje u Donjem Stajevcu	Opština Trgovište	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori. Opština	800,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.2.23	Rekonstrukcija i poboljšanje postojeće vodovodne mreže i izvorišta u seoskim Mesnim Zajednicama	Opština Trgovište	Opština Trgovište	10,000.00	2013-2017	M
1.1.1.2.24	Regulacija i uređenje rečnih korita na teritoriju opštine Trgovište	Direkcija za izgradnju opštine Trgovište	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori. Opština	30,000.00	2013-2017	MD
Mera: 1.1.1.3. Poboljšanje elektro-snabdevanja u ruralnim područjima						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.1.1.3.1.	Modernizacija gromobranske zaštite u pet seoskih mesnih zajednica na teritoriji opštine Vlasotince	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS) 100%	25,000.00	2013-2015	D

1.1.1.3.2.	izgradnja / rekonstrukcija sistema javne rasvete u većim seoskim naseljima	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 20%	500,000.00	2013-2017	MD
Mera: 1.1.1.4. Poboljšanje telekomunikacione infrastrukture u ruralnim područjima						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.1.1.4.1.	Poboljšanje telekomunikacione infrastrukture u regionu	Telekomunikacione kompanije	Privatni sektor: Telekomunikacione kompanije 100%	2,000,000.00	2013-2017	D
1.1.1.4.2.	Razvoj mobilnih Internet sistema za ruralno stanovništvo	RDA	Nacionalna donacija (Vlada RS) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 20%	300,000.00	2013-2017	MD
Mera: 1.1.1.5. Unapređenje poljoprivredne infrastrukture						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.1.1.5.1.	Uređenje poljskih puteva	Direkcija za urbanizaciju i izgradnju	Sopstveni [Budžet, uprava i direkcija]izvori 100%	100,000.00	2013-2017	M
1.1.1.5.2.	Redovno održavanje atarskih puteva	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	100,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.5.3.	Revitalizacija poljskih puteva na teritoriji opštine Bojnik	Fond za razvoj poljoprivrede opštine Bojnik	Nacionalna donacija (MPTŠV) 50%. Opština 50%	140,000.00	2013-2014	MD
1.1.1.5.4.	Rekonstrukcija postojećih sistema za navodnjavanje u regionu	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (MPTŠV) 100%	700,000.00	2013-2016	D
1.1.1.5.5	Revitalizacija Hidro- melioracionog sistema Masurica	Opština Surdulica Opština Vladičin Han	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	1,700,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.5.6	Izgradnja Infrastruktura za navodnjavanje (bunari, brane, kanali)	Lokalne samouprave	Nacionalna donacija (MPTŠV) 50%. Opština 50%	5,000,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.5.7	Razvoj mreže za zaštitu od elementarnih nepogoda (protivgradna zaštita)	Lokalne samouprave/ Jablanički region	Nacionalna donacija (MPTŠV) 50%. Opština 50%	50,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.5.8	Revitalizacija Hidro- melioracionog sistema Preševo	Opština Preševo	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	1,300,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.5.9	Revitalizacija sistema za navodnjavanje u opštinama Bojnik Lebane	Opština Bojnik Opština Lebane	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	2,000,000.00	2013-2017	MD

1.1.1.5.10	Upravljanje vodama, zaštita zemljišta od erozije i uređenje atarskih puteva	Grad Vranje	Grad Vranje, Republika Srbija, i donatori	900,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.5.11	Nabavka specijalne mehanizacije za održavanje lokalnih puteva	Direkcija za izgradnju opštine Trgovište	Opština Trgovište Kreditna sredstva	50,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.5.12	Uređenje poljskih puteva	Direkcija za izgradnju opštine Trgovište	Opština Trgovište	10,000.00	2013-2017	M
1.1.1.5.13	Unapređenje rada protivgradne službe u Medveđi	Opština Medveđa	Nacionalna investicija MPŠV 30%. EU donacija 60%. Opština Medveđa 10%	100,000.00	2013-2016	MD

Mera: 1.1.1.6. Izrada plansko-tehničke dokumentacije za razvoj ruralne infrastrukture (urbanistički planovi, studije izvodljivosti, tehnička dokumentacija)

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.1.1.6.1	Izrada odgovarajuće investicione dokumentacije za rekonstrukciju infrastrukturnih objekata u opštini Surdulica	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	300,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.6.2	Izrada planova generalne i detaljne regulacije i tehničke dokumentacije od značaja za region	Lokalne samouprave regiona. RDA	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	500,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.6.3	Izrada studija izvodljivosti za revitalizaciju postojećih i izgradnja novih sistema za navodnjavanje u Jablaničkom i Pčinjskom okrugu	Opština Lebane	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	650,000.00	2013-2017	MD
1.1.1.6.4	Izrada dokumentacije za izgradnju saobraćajnica oko Vlasotinca, sa mostom preko Vlasine, severna varijanta	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	350,000.00	2013-2017	MD

Detaljni cilj: 1.1.2. Razvoj socijalnih i javnih servisa u ruralnim područjima Regiona

Mera: 1.1.2.1. Poboljšanje dostupnosti socijalnih i javnih servisa

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.1.2.1.1.	Razvoj servisa za decu sa posebnim potrebama i njihove roditelje-staratelje	Opština Vladičin Han i opština Lebane	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	200,000.00	2014-2016	MD
1.1.2.1.2.	Unapređenje socijalne i zdravstvene zaštite starih osoba koje žive u udaljenim i planinskim selima regiona	Lokalne samouprave regiona. Centri za socijalni rad	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	250,000.00	2013-2017	MD

1.1.2.1.3.	Subvencionisanje dela troškova održavanja jednog broja autobuskih/taksi linija između sela i grada	Opština Surdulica	Opština Surdulica Sopstveni izvori 100%	20,000.00	2013-2017	M
1.1.2.1.4.	Formiranje službe za umatičenje stoke	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (MPTŠV) 80%. Opština 20%	10,000.00	2013-2015	MD
1.1.2.1.5.	Obnova i izgradnja objekata za sport i kulturu u selima i održavanje manifestacija, formiranje sekcija...	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	30,000.00	2013-2017	MD
1.1.2.1.6.	Izgradnja igrališta na selu za decu i omladinu	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	2,500,000.00	2013-2017	MD
1.1.2.1.7.	Rekonstrukcija seoskih domova kulture	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	500,000.00	2013-2017	MD
1.1.2.1.8.	Izgradnja novih i obnova postojećih i seoskih ambulanti	Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	2,500,000.00	2013-2017	MD
1.1.2.1.9.	Izgradnja poslovnog objekta Lokalne samouprave u Bojniku	J.P. "Direkcija za puteve, građevinsko zemljište i izgradnju opštine Bojnik	Opština Bojnik 3% Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave 63% Kancelarija za održivi razvoj nedovoljno razvijenih područja 33%	300,000.00	2013-2014	MD
1.1.2.1.10.	Izgradnja terminala na graničnom prelazu Ribarce	Opština Bosilegrad	Opština Bosilegrad Donatori	200,000.00	2013-2017	MD

Opšti cilj: 1. Unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona

Specifični cilj: 1.2. Jačanje kapaciteta lokalne zajednice za ruralni razvoj i podizanje javne svesti o značaju preduzetništva, očuvanja životne sredine, izgradnji partnerstva i udruživanja

Detaljni cilj: 1.2.1. Razvoj ljudskih resursa

Mera: 1.2.1.1. Unapređenje sistema transfera znanja, širenja informacija i procesa jačanja lokalnih i regionalnih partnerstva

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
1.2.1.1.1.	Obuka stanovništva i podizanje nivoa javne svesti o značaju očuvanja životne sredine	Opština Surdulica	Opština Surdulica Sopstveni izvori 100%	10,000.00	2013-2014	M
1.2.1.1.2.	Edukacija: Mogućnosti za razvoj ruralnog turizma, marketing, udruživanje	Opština Surdulica, TO Surdulica	Opština Surdulica Sopstveni izvori 100%	2,000.00	2013-2014	M

1.2.1.1.3.	Edukacija: mogućnosti za intenziviranje poljoprivrede kroz, udruživanje	Opština Surdulica, PŠŠ Josif Pančić	Opština Surdulica Sopstveni izvori 100%	2,000.00	2013-2014	M
1.2.1.1.4.	Edukacija: Mogućnosti za diverzifikaciju poljoprivredne delatnosti – zanati, ruralni turizam ...	Opština Surdulica, TO Surdulica	Opština Surdulica Sopstveni izvori 100%	2,000.00	2013-2014	M
1.2.1.1.5.	Edukacija: mogućnosti iskorišćavanja alternativnih izvora energije	Opština Surdulica	Opština Surdulica Sopstveni izvori 100%	2,000.00	2013-2016	M
1.2.1.1.6.	Upoznavanje sa GAP-om	Opština Surdulica	Opština Surdulica Sopstveni izvori 100%	2,000.00	2013-2016	M
1.2.1.1.7.	Razvoj zadruga	Zadruga „Surduličanka“	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. Privatni sektor 10%. Opštine 40%	10,000.00	2015-2017	MD
1.2.1.1.8.	Obuka menadžera za upravljanje zadrugama	Zadruga „Surduličanka“	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. Privatni sektor 10%. Opštine 40%	10,000.00	2015-2017	MD
1.2.1.1.9.	Obuka voćara o adekvatnoj primeni agrotehničkih mera	Udruženje vinogradara i voćara Vlasotince, PSS	Lokalna samouprava Sopstveni izvori 100%	2,000.00	2013-2017	M
1.2.1.1.10.	Podizanje svesti kod žena u ruralnim sredinama i njihovo uključivanje u agro biznis – formiranje ženske zadruge	Udruženje vinogradara i voćara Voćara, OCD	Lokalna samouprava Sopstveni izvori 100%	5,000.00	2013-2017	M
1.2.1.1.11.	Formiranje i osnaživanje službe ruralnog razvoja pri lokalnoj samoupravi	Opština Vlasotince	Lokalna samouprava Sopstveni izvori 100%	5,000.00	2013-2017	M
1.2.1.1.12.	Edukacije o energetske efikasnosti	Udruženja, poljoprivredna gazdinstva NVO	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%	25,000.00	2013-2017	D
1.2.1.1.13.	Usklađivanje školstva sa potrebama lokalne zajednice	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (ministarstvo prosvete) 100%	5,000.00	2013-2015	D
1.2.1.1.14.	Poboljšanje informisanosti o dostupnim vidovima podrške ruralnom razvoju	PSS, RDA. Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	50,000.00	2013-2017	MD
1.2.1.1.15.	Podizanje nivoa znanja farmera u cilju povećanja konkurentnosti	PSS, RDA. Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013-2017	MD

1.2.1.1.16.	Povećavanje kapaciteta na regionalnom i lokalnom nivou za uspešno usvajanje sredstava iz EU i drugih fondova za ruralni razvoj	RDA. Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	350,000.00	2013-2017	MD
1.2.1.1.17.	Podrška povezivanju srednjih stručnih škola i visokoškolskih ustanova sa farmerima i udruženjima	RDA. Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	10,000.00	2013-2017	MD
1.2.1.1.18.	Ruralni centar za tehničku, stručnu i informacionu podršku poljoprivrednim proizvođačima u opštini Bujanovac	Razvojna agencija za Preševo i Bujanovac	Lokalne samouprave Preševo i Bujanovac/strani donatori/ministarstva	350,000.00	2013-2015	MD
1.2.1.1.19.	Razvoj preduzetništva u ruralnim sredinama opštine Bujanovac	Razvojna agencija za Preševo i Bujanovac	Lokalne samouprave Preševo i Bujanovac/strani donatori/ministarstva	100,000.00	2013-2015	MD
1.2.1.1.20.	Podrška u uvođenju sistema HACCP, halal i drugih sistema kvaliteta za upravljanje proizvodnjom bezbedne hrane	Razvojna agencija za Preševo i Bujanovac	Lokalne samouprave Preševo i Bujanovac/strani donatori/ministarstva	50,000.00	2013-2015	MD
1.2.1.1.21.	Uvođenje standarda kvaliteta i sertifikacija u poljoprivrednoj proizvodnji	FOND ⁹⁴ ALER	Grad Leskovac	80,000.00	2013-2017	M
1.2.1.1.22.	Edukacija poljoprivrednih proizvođača iz oblasti menadžmenta i preduzetništva, sa ciljem većeg stepena finalizacije proizvodnje i formiranje MSP u agrobiznisu	Opština Preševo Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj (KLER)	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) Opština Preševo Ostali donatori	8,800.00	2013	MD
1.2.1.1.23.	Edukacija i upoznavanje poljoprivrednih proizvođača sa tehnologijom organske proizvodnje i integralne zaštite bilja i subvencijama	Opština Medveđa	Nacionalna investicija MPŠV 40%. EU donacija 50%. Opština Medveđa 10%	250,000.00	2013-2015	MD
Mera: 1.2.1.2. Promocija Lokalnog akcionog partnerstva za ruralni razvoj i unapređenje međuopštinske, međunarodne i prekogranične saradnje između različitih interesnih grupa, organizacija i asocijacija na području regiona						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R

⁹⁴ FOND : Fond za razvoj poljoprivrede Grada Leskovca. ALER: Agencija za lokalni ekonomski razvoj – sektor za poljoprivredu i ruralni razvoj - ALER

1.2.1.2.1.	Izrada i implementacija lokalnih strategija ruralnog razvoja kroz uspostavljanje privatno-javnog partnerstva i lokalnih akcionih grupa.	RDA. Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	300,000.00	2013-2017	MD
1.2.1.2.2.	Sufinansiranje projekta ruralnog razvoja u okviru IPA CBC BG SR	RDA. Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. Opštine 50%	300,000.00	2013-2017	MD
1.2.1.2.3.	Jačanje međuopštinske saradnje sa ciljem rešavanja regionalnih problema	RDA. Lokalne samouprave regiona	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. Opštine 50%	10,000.00	2013-2017	MD
1.2.1.2.4.	Formiranje LAG-a u opštini Surdulica	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. privatni sektor 10%	10,000.00	2014	MD

Opšti cilj: 2. Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva Regiona

Specifični cilj: 2.1. Stvaranje i unapređenje uslova za razvoj poljoprivrede i šumarstva i smanjenje siromaštva stanovništva

Detaljni cilj: 2.1.1. Unapređenje i modernizacija poljoprivredne proizvodnje

Mera: 2.1.1.1. Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva kroz podsticaje za unapređenje ratarske/povrarske proizvodnje, podizanje kvalitetnih voćnih zasada, unapređenje rasnog sastava stočnog fonda, kupovinu pčelinjih društava, nabavku mehanizacije, adaptaciju poljoprivrednih objekata

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
2.1.1.1.1.	Nabavka 3000 kvalitetnih priplodnih steonih junica	Lokalne samouprave regiona. RPG	Nacionalna donacija/subvencija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. RPG 10%	3,000,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.2.	Nabavka 10000 kvalitetnih priplodnih, ovaca / koza	Lokalne samouprave regiona . RPG	Nacionalna donacija/subvencija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. RPG 10%	3,000,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.3.	Adaptacija postojećih i izgradnja novih objekata za smještaj stoke.	RPG	Nacionalna donacija/subvencija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. RPG 10%	3,000,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.4.	Nabavka opreme za mužu, izdubavanje, spremanje stočne hrane i druge potrebe stočarske proizvodnje	RPG	Nacionalna donacija/subvencija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. RPG 10%	3,000,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.5.	Poboljšanje rasnog sastava goveda simentalke rase	Fond za razvoj poljoprivrede opštine Bojnik	Opština Bojnik Sopstveni izvori 100%	20,000.00	2013-2016	M
2.1.1.1.6.	Povećanje broja pčelinjih društava i brendiranje meda sa područja Radana	Udruženje pčelara opštine Bojnik	Fond za razvoj poljoprivrede Sopstveni izvori 100%	20,000.00	2013-2017	M
2.1.1.1.7.	Direktna ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju	Fond za razvoj poljoprivrede grada Leskovca	Budžet grada Sopstveni izvori 100%	3,000,000.00	2013-2017	M
2.1.1.1.8.	Podizanje kvalitetnih voćnih zasada	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	30,000.00	2013-2017	MD

2.1.1.1.9	Podizanje novih zasada voća	Zadruga „Surduličanka“	Nacionalna donacija/subvencija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. RPG 10%	100,000.00	2013	MD
2.1.1.1.10	Nabavka traktora sa priključnim mašinama	Zadruga „Surduličanka“	Nacionalna donacija/subvencija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. RPG 10%	30,000.00	2013	MD
2.1.1.1.11	Razvoj pčelarstva i prerada meda	Udruženje pčelara	Nacionalna donacija/subvencija (MPTŠV) 50%. Opština 40%. Udruženje pčelara 10%	200,000.00	2013-2014	MD
2.1.1.1.12	Unapređenje vinogradarske proizvodnje (podizanje zasada, 128 ha, <i>Cabernet sauvignon</i>)	„Rubin“ Kruševac. Udruženje vinogradara i voćara Vlasotince	Rubin Kruševac 100%	470,000.00	2013-2016	D
2.1.1.1.13	Razvoj povrtarske proizvodnje u zaštićenom prostoru (nabavka i postavljanje plastenika 100 xa)	Lokalne samouprave regiona. RPG	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 30%. Opština 10%. RPG 10%	10,000,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.14	Proizvodnja potočne pastrmke za poribljavanje reka	RPG Spasov Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 30%. Opština 10%. RPG Spasov Surdulica 10%	150,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.15	Podrška uzgoju slatkovodnih riba kroz proširenje postojećih i izgradnju novih ribnjaka i nabavku specijalizovane opreme.	RPG	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 30%. Opština 10%. RPG 10%	1,000,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.16	Nabavka opreme za preradu i pakovanje (filetiranje i dimljenje) ribe	RPG Spasov Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 30%. Opština 10%. RPG Spasov Surdulica 10%	300,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.17	Unapređenje poljoprivredne proizvodnje u zaštićenom prostoru – plastenička proizvodnja	FOND ALER	Grad Leskovac	800,000.00	2013-2017	M
2.1.1.1.18	Unapređenje poljoprivredne proizvodnje u zaštićenom prostoru – staklenička proizvodnja	FOND ALER	Grad Leskovac	300,000.00	2013-2017	M
2.1.1.1.19	Modernizacija i unapređenje tehničke opremljenosti poljoprivrednih proizvođača	FOND ALER	Grad Leskovac	2,000,000.00	2013-2017	M

2.1.1.1.20	Modernizacija i unapređenja osnovnih sredstava i opreme za skladištenje, preradu i pakovanje poljoprivrednih proizvoda, poluproizvoda, sirovina i sl.	FOND ALER	Grad Leskovac	600,000.00	2013-2017	M
2.1.1.1.21	Podsticaj nabavke kvalitetnih priplodnih grla sa poznatim poreklom u stočarstvu	FOND ALER	Grad Leskovac	300,000.00	2013-2017	M
2.1.1.1.22	Unapređenje i voćarstva i vinogradarstva	FOND ALER	Grad Leskovac	400,000.00	2013-2017	M
2.1.1.1.23	Kupovina poljoprivrednih mašina	Opština Bosilegrad + RPG	Opština Bosilegrad Donatori	800,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.24	Unapređenje rasnog sastava kroz veštačko osemenjavanje i kupovina umatičenih grla	Opština Bosilegrad	Opština Bosilegrad Donatori	1,200,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.25	Podizanje kvalitetnih voćnih zasada	Opština Bosilegrad	Opština Bosilegrad Donatori	30,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.26	Revitalizacija stočnog fonda, unapređenje rasnog sastava stoke u opštini Preševo	Opština Preševo	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) Opština Preševo Ostali donatori	880,000.00	2013	MD
2.1.1.1.27	Poboljšanje rasnog sastava stoke, povećanje broja grla i modernizacija službe za vođenje matične evidencije stoke	Grad Vranje i Veterinarske stanice	Grad Vranje, Republika Srbija, i donatori	500,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.28	Uvođenje novih sertifikovanih i produktivnijih sorti u voćarstvu, vinogradarstvu i povrtarstvu	Grad Vranje	Grad Vranje, Republika Srbija, i donatori	300,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.29	Proizvodnja zdravstveno bezbednih proizvoda u zatvorenom prostoru	Grad Vranje	Grad Vranje, Republika Srbija, i donatori	400,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.30	Obnavljanje vlasotinačkog vinogorja	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	350,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.31	Obnova stočnog fonda na teritoriji opštine Vlasotince	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	230,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.32	Unapređenje i povećanje stočnog fonda (goveda ,koze) na teritoriji opštine Trgovište	Opština Trgovište	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori	1,000,000.00	2013-2017	D
2.1.1.1.33	Povećanje broja pčelinih društva na teritoriji opštine Trgovište	Opština Trgovište	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	500,000.00	2013-2017	MD

2.1.1.1.34	Podizanje kvalitetnih voćnih zasada na teritoriji opštine Trgovište	Opština Trgovište	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	30,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.1.35	Podizanje zasada voća na teritoriji Opština Medveđa	Opština Medveđa	EU donacija 90% Opština Medveđa 10%	300,000.00	2013-2016	MD
2.1.1.1.36	Genetsko poboljšanje rasnog sastava goveda kroz besplatnog osemenjavanja grla domaćeg simentalca na teritoriji Opština Medveđa	Opština Medveđa	Nacionalna investicija MPŠV 30% EU donacija 60% Opština Medveđa 10%	30,000.00	2013-2016	MD

Mera: 2.1.1.2. Jačanje kapaciteta lokalne zajednice za korišćenje savremenih tehnologija kroz formiranje oglednih parcela, demonstracionih gazdinstava i centara za obuku.

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
2.1.1.2.1	Formiranje mašinske stanice	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	200,000.00	2013-2015	MD
2.1.1.2.2	Zelena zona Leskovac. Otkupni centar (berza)	FOND ALER	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40% Grad 10%	300,000.00	2013-2015	MD
2.1.1.2.3	Formiranje oglednih parcela za ratarsku i povrtarsku proizvodnju	Institut za ratarstvo i povrtarstvo	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 100%	10,000.00	2013-2015	D
2.1.1.2.4	Formiranje trening centra za razvoj voćarstva	Opština Vladičin Han	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	300,000.00	2013-2015	MD
2.1.1.2.5	Formiranje trening centra za razvoj stočarstva sa demonstracionom farmom	Lokalne samouprave regiona PSS, RDA	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	1,200,000.00	2013-2017	MD
2.1.1.2.6	Izgradnja mreže demonstracionih gazdinstva različitih ruralnih proizvoda	Opština Trgovište	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	70,000.00	2013 2017	MD

Detaljni cilj: 2.1.2. Unapređenje plasmana i marketinga

Mera: 2.1.2.1. Jačanje kapaciteta za nastup na tržištu i unapređenje marketinga

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
2.1.2.1.1.	Podrška formiranju i proširenju klastera na liniji proizvođač-prerađivač-pružalac usluga	RDA, Opštine Regiona. Udruženja	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	500,000.00	2013-2017	MD
2.1.2.1.2.	Otvaranje sabirno-distributivnog i pak centra (Otkupna stanica za lekovito šumsko bilje i plodove, sušara i pak centar) Vranje.	Grad vranje	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	50,000.00	2013-2017	MD

2.1.2.1.3.	Povezivanje proizvođača i osnivanje udruženja/zadruga	RDA, Opštine Regiona. Udruženja	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	10,000.00	2013-2017	MD
2.1.2.1.4.	Organizovanje promo nastupa na sajmovima u zemlji i inostranstvu	RDA, Opštine Regiona. Udruženja	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV/SIEPA) 40%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Privatni sektor 20	10,000.00	2013-2017	MD
2.1.2.1.5.	Oснаživanje postojećih udruženja	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. Privatni sektor 10%. Opština 40%	30,000.00	2015-2017	MD
2.1.2.1.6.	Formiranje i podsticaj rada udruženja i zadruga	FOND ALER	Grad Leskovac Privatni Sektor	300,000.00	2013-2017	MD
2.1.2.1.7.	Formiranje Brenda u poljoprivrednoj proizvodnji	FOND ALER	Grad Leskovac Privatni Sektor	200,000.00	2013-2017	MD

Detaljni cilj: 2.1.3. Održivo upravljanje zemljištem i šumskim resursima

Mera: 2.1.3.1. Uređenje poljoprivrednog zemljišta

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
2.1.3.1.1.	Ukupnjavanje poseda	RPG	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. RPG 50%	300,000.00	2014-2016	MD
2.1.3.1.2.	Kontrola kvaliteta zemljišta, mere melioracije	PSS	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	50,000.00	2013-2017	MD
2.1.3.1.3.	Podrška ukupnjavanju površina i komasacije	Opština Bojnik – odsek za poljoprivredu	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 80%. Opština 20%	150,000.00	2013-2014	MD
2.1.3.1.4.	Komasacija poljoprivrednog zemljišta	Lokalne samouprave	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 80%. Opština 20%	3,000,000.00	2013-2017	MD

Detaljni cilj: 2.1.3. Održivo upravljanje zemljištem i šumskim resursima

Mera: 2.1.3.2. Pošumljavanje

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
2.1.3.2.1.	Pošumljavanje zemljišta nižih kategorija ili površina zahvaćenih požarom	Šumsko gazdinstvo	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. Šumsko gazdinstvo 40%. Opština 10%	150,000.00	2013	MD

Detaljni cilj: 2.1.3. Održivo upravljanje zemljištem i šumskim resursima

Mera: 2.1.3.3. Unapređenje održivog upravljanja šumama

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
2.1.3.3.1.	Izgradnja i/ili rekonstrukcija protivpožarnih pruga sa elementima šumskih puteva	Šumska gazdinstva	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 80%. Šumsko gazdinstvo 20%	1,000,000.00	2013-2015	MD

2.1.3.3.2.	Razvoj Sistema zaštite od požara	Šumska gazdinstva. Opština surdulica	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 80%. Opština Surdulica 20%	100,000.00	2013-2015	MD
2.1.3.3.3.	Angažovanje radnika iz seoskih područja putem Javnih radova na poslovima čišćenja šumskih površina od bolesnih i osušenih stabala	PŠŠ Josif Pančić Surdulica	Nacionalna donacija (NSZ) 100%	10,000.00	2013-2015	D
Opšti cilj: 3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine						
Specifični cilj: 3.1. Povećanje atraktivnosti seoskih područja za razvoj preduzetništva i obezbeđenje uslova za razvoj privrednih delatnosti u selima						
Detaljni cilj: 3.1.1. Stvaranje uslova za investiranje i investiranje u održivo korišćenje prirodnih resursa						
Mera: 3.1.1.1. Procena potencijala regiona kroz izradu studija izvodljivosti za održivo korišćenje prirodnih resursa.						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.1.1.1.1.	Formiranje baze podataka o poljoprivrednoj proizvodnji regiona	Opštinske uprave. PSS. RDA. Udruženje vinogradara i voćara	Budžet opština. Sopstveni izvori 100%	25,000.00	2013-2014	M
3.1.1.1.2.	Ispitivanje kvaliteta poljoprivrednog zemljišta	PSS	RPG: Sopstveni izvori 100%	2,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.3.	Izrada digitalnog zemljišno-informacionog sistema (GIS)	RDA	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština 10%	500,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.4.	Razvoj regionalnog portala za promociju potencijala Regiona	RDA	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	20,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.5.	Izrada studije izvodljivosti za korišćenje energije vetra	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.6.	Izrada studije izvodljivosti za izgradnju mikro i mini hidroelektrana	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.7.	Izrada studije izvodljivosti o mogućnostima korišćenja geotermalne energije	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.8.	Izrada studije izvodljivosti o mogućnostima korišćenja solarne energije	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.9.	Izrada studije izvodljivosti o mogućnostima eko briketiranja	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.1.10.	Izrada studija o potencijalnim izvorima obnovljive energije	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013	MD

3.1.1.1.11.	Izrada programa za razvoj povrtarske voćarske i vinogradarske proizvodnje	Fond za razvoj poljoprivrede opštine Bojnik	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	222,000.00	2013-2016	MD
3.1.1.1.12.	Kreiranje baze podataka o svim preduzećima koja posluju u agrokompleksu, o svim poljoprivrednim proizvođačima i pružaocima usluga.	Opština Preševo	Opština Preševo Ostali donatori	4,400.00	2013	MD
Mera: 3.1.1.2. Podrška kreditiranju i investiciona ulaganja u održivo korišćenje prirodnih resursa						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.1.1.2.1.	Jačanje lokalnih fondova za razvoj preduzetništva i poljoprivrede	Opštine regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. Opštine 50%	1,300,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.2.2.	Uspostavljanje regionalnog garancijskog fonda	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 20%. Opštine 30%	5,000,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.2.3.	Pristup povoljnim kreditima za povratnike na seoska domaćinstva	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. Opštine 30%. RPG/Privatni sektor 20%	50,000.00	2013-2015	MD
3.1.1.2.4.	Investiranje u preradu i plasman finalnih poljoprivrednih proizvoda kroz nabavku opreme (sušare, hladnjače, prese) u regionu	Privatni sektor	Nacionalna donacija (MPTVŠ) 50%. Privatni sektor 50%	10,000,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.2.5.	Izgradnja hladnjače (kapaciteta 30 vagona)	Zadruga „Surduličanka“	Nacionalna donacija (MPTVŠ) 50%. Zadruga „Surduličanka“ 50%	165,000.00	2014	MD
3.1.1.2.6.	Izgradnja sušare	Zadruga „Surduličanka“	Nacionalna donacija (MPTVŠ) 50%. Zadruga „Surduličanka“ 50%	20,000.00	2013	MD
3.1.1.2.7.	Direktne investicije u mini preradne kapacitete	Lokalne samouprave, Privatni sektor	Budžet grada, privatni sektor	3,000,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.2.8.	Privlačenje investicija u preradu (mleko, voće, povrće, šumski plodovi)	Opština Bojnik – odsek za poljoprivredu	Opština Bojnik, Progres, MPTŠV	40,000.00	2013	MD
3.1.1.2.9.	Izgradnja pogona za preradu i pakovanje paprike	Udruženje odgajivača paprike	Nacionalna donacija (MPTVŠ) 50%. Ostali izvori 50%	70,000.00	2015	MD
3.1.1.2.10.	Investiranje u rekonstrukciju i izgradnju prodajnih objekata u regionu	Privatni sektor	Nacionalna donacija (MPTVŠ) 50%. Ostali izvori 50%	5,000,000.00	2013-2017	MD
3.1.1.2.11.	Izgradnja mlečne pijace	Fond za razvoj poljoprivrede opštine Bojnik	EU Progres, Fond za razvoj	200,000.00	2013-2016	MD
3.1.1.2.12.	Rekonstrukcija i izgradnja prodajnih objekata -pijace	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 20%. Opštine 30%	200,000.00	2015-2017	MD

3.1.1.2.13.	Izgradnja Mini hidro elektrane Jabukovo Vladičin Han	Privatni sektor	Sopstvena sredstva 30%. Kredit 50 %. Nacionalna subvencija 20%	5,000,000.00	2015	MD
3.1.1.2.14.	izgradnja /rekonstrukcija sistema grejanja javnih objekata za prelazak sa fosilnih goriva na organski otpad iz poljoprivrede i šumarstva (biomasa).	Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 20%. Opštine 30%	5,000,000.00	2015-2017	MD
3.1.1.2.15.	izgradnja mini-pogona za proizvodnju briketa/peleta iz drvnog otpada.	Privatni sektor	Sopstvena sredstva 30%. Kredit 50 %. Nacionalna subvencija 20%	2,000,000.00	2015-2017	MD
3.1.1.2.16.	Izgradnja i obnova starih podruma vina	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	180,000.00	2013-2017	MD

Opšti cilj: 3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine

Specifični cilj: 3.2. Proširenje ekonomskih aktivnosti na selu kroz ulaganja u razvoj organske proizvodnje, zaštitu tradicionalnih proizvoda , očuvanje narodne radinosti, zanatstva, autohtonih rasa domaćih životinja, i podsticanje preduzetništva

Detaljni cilj: 3.2.1. Razvoj i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti na selu

Mera: 3.2.1.1. Izgradnja i afirmacija regionalnih brendova, zaštita geografskog porekla i autohtonih proizvoda, afirmacija i očuvanje lokalne kuhinje

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.2.1.1.1.	Brendiranje i Zaštita geografskog porekla tradicionalnih proizvoda	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	30,000.00	2015-2017	MD
3.2.1.1.2.	Brendiranje lokalnih proizvoda	Lokalne samouprave	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	500,000.00	2013-2017	MD
3.2.1.1.3.	Brendiranje šumskog ploda – borovnica	Lokalne samouprave	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	10,000.00	2013	MD
3.2.1.1.4.	Brendiranje šumskog ploda – vrganj	Lokalne samouprave	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	10,000.00	2013	MD
3.2.1.1.5	Brendiranje vlasotinackog vina	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	50,000.00	2013-2017	MD

Mera: 3.2.1.2. Podrška očuvanju retkih i ugroženih rasa domaćih životinja

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.2.1.2.1.	Nabavka priplodnih grla domaćih autohtonih rasa životinja (Buša, karakačanska ovca, mangulica . .)	RPG	Nacionalna donacija (MTPVŠ) 50%. donatori 30%. RPG 20%	350,000.00	2013-2017	MD

3.2.1.2.2.	Podrška organizovanju sajmova i izložbi autohtonih rasa domaćih životinja	Udruženje odgajivača autohtonih rasa domaćih životinja	Nacionalna donacija (MTPVŠ) 50%. Opštine 50%	20,000.00	2013-2017	D
Mera: 3.2.1.3. Podrška očuvanju starih zanata uključujući i unapređenje prerade na farmi i izgradnju malih prerađivih kapaciteta i komunalnih servisnih centara za proizvodnju visokokvalitetnih lokalnih proizvoda u cilju dodavanja vrednosti na lokalnu primarnu proizvodnju						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.2.1.3.1	Razvoj i prodaja proizvoda kućne radinosti i rukotvorina	Udruženje žena	Fond za razvoj poljoprivrede Sopstvena sredstva 100%	30,000.00	2013-2014	M
3.2.1.3.2	Osnivanje udruženja starih zanata	Dom kulture	Lokalna samouprava Sopstvena sredstva 100%	1,000.00	2013	MD
3.2.1.3.3	Obnavljanje održivih zanatskih radnji	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	20,000.00	2013-2015	MD
3.2.1.3.4	Razvoj zanatstva i izrada suvenira od drveta	Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	20,000.00	2013-2015	MD
3.2.1.3.5	Podrška domaće radinosti	Opština Bosilegrad	Opština Bosilegrad Donatori	200,000.00	2013-2017	MD
Mera: 3.2.1.4. Razvoj proizvodnje visokokvalitetnih proizvoda (organska proizvodnja, integralna proizvodnja)						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.2.1.4.1	Uvođenje organske poljoprivrede – obuka, pilot gazdinstva, formiranje kooperative	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština ili privatni sektor 10%	200,000.00	2013-2015	MD
3.2.1.4.2	Održiva eksploatacija šumskog i lekovitog bilja – obuka, zaštita, izgradnja prerađivih kapaciteta	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opština ili privatni sektor 10%	250,000.00	2013-2017	MD
3.2.1.4.3	Poboljšanje razvoja organske proizvodnje	Fond za razvoj poljoprivrede opštine Bojnik	Fond za razvoj poljoprivrede opštine Bojnik, MPTŠV. Opština 10%	133,200.00	2013-2015	MD
3.2.1.4.4	Formiranje demo polja za organsku proizvodnju	Lokalne samouprave. Centar za organsku proizvodnju Leskovac	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	500,000.00	2013-2017	MD
3.2.1.4.5	Tradicionalna proizvodnja promocija (dev. zemlj.)	Udruženja	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	50,000.00	2013-2014	D
3.2.1.4.6	Podrška sakupljanju šumskih plodova i lekovitog bilja-sakupljanje i prerada na teritoriji opštine Trgovište	Opština Trgovište	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	100,000.00	2013-2016	MD

Mera: 3.2.1.5. Podrška razvoju malih i srednjih preduzeća u ruralnim područjima						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.2.1.5.1.	Proizvodnja eteričnih ulja	Šumska uprava i preduzetnici	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 40%. Privatni sektor 50%. Ostali izvori 10%	800,000.00	2014	MD
3.2.1.5.2.	Prerada voća do finalnog proizvoda	Fortis	Nacionalna donacija (Vlada RS/resorna ministarstva) 50%. Ostali izvori 50%	70,000.00	2013	D
3.2.1.5.3.	Podrška pokretanju porodičnog biznisa, naročito u ruralnim oblastima opštine Preševo	Opština Preševo	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) Opština Preševo Ostali donatori	4,400.00	2013	MD
Opšti cilj: 3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine						
Specifični cilj: 3.3. Razvoj ruralnog turizma i razvoj turističkih destinacija						
Detaljni cilj: 3.3.1. Razvoj i promocija turizma						
Mera: 3.3.1.1. Unapređenje turističke infrastrukture kao preduslova i razvoja turističkih destinacija i ruralnog turizma						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.3.1.1.1.	Izgradnja turističke infrastrukture na Vlasini, prema izrađenoj studiji izvodljivosti	Opština Surdulica	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%	15,733,000.00	2013-2017	D
3.3.1.1.2.	Direktno investicije u seoski turizam	Lokalne TO	Nacionalna donacija (MPTVŠ) 50%. Ostali izvori 50%	1,000,000.00	2013-2017	MD
3.3.1.1.3.	Razvoj seoskog turizma na planini Radan	NVO	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	150,000.00	2013-2014	D
3.3.1.1.4.	Postavljanje turističke signalizacije i razvoj biciklističkih i pešačkih staza	RDA. Opštine Regiona	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	1,000,000.00	2013-2014	MD
3.3.1.1.5.	Razvoj etno sela i alternativnih oblika turizma	Grad Vranje	Grad Vranje, Republika Srbija, i donatori	350,000.00	2013-2017	MD
Detaljni cilj: 3.3.1. Razvoj i promocija turizma						
Mera: 3.3.1.2. Jačanje kapaciteta seoskih domaćinstava i preduzetnika za pružanje turističkih usluga						
№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.3.1.2.1.	Obuka članova seoskih domaćinstava za pružanje turističko-ugostiteljskih usluga	Turističke organizacije gradova i opština	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	100,000.00	2013-2017	MD
3.3.1.2.2.	Kategorizacija seoskih domaćinstava za turizam	Turističke organizacije gradova i opština	Budžet opština: Sopstvena sredstva 100%	40,000.00	2013-2014	MD

3.3.1.2.3.	Promocija investicija u turizam	Opština Surdulica, RRA, TO	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	10,000.00	2013-2017	MD
3.3.1.2.4.	Razvoj seoskog turizma sa uporednim razvojem inolovstva	Opština Medveđa	Opština Medveđa 10%. Lovačko udruženje „Gornja Jablanica“ 10% Nacionalna investicija MPŠV 80%	200,000.00	2013-2017	MD

Detaljni cilj: 3.3.2. Promocija kulturno-istorijskog nasleđa

Mera: 3.3.2.1 Restauracija, konzervacija i uređenje objekata od kulturno-istorijskog značaja i obnova kulturnih manifestacija

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.3.2.1.1.	Završetak lokaliteta Caričin grad – Lebane	Zavod za zaštitu spomenika kulture	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 50%	500,000.00	2013-2017	D

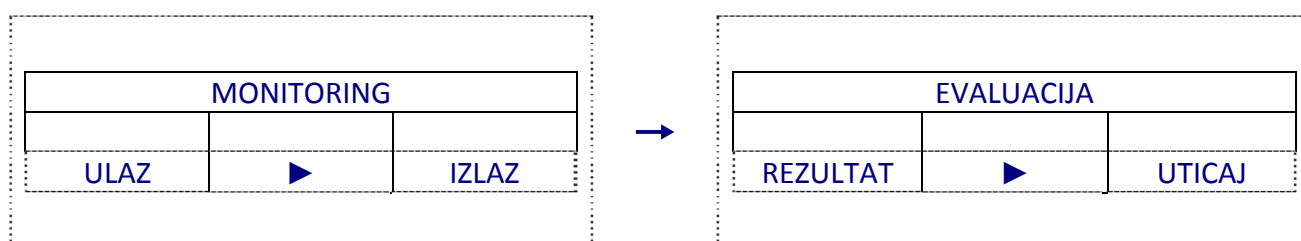
Detaljni cilj: 3.3.2. Promocija kulturno-istorijskog nasleđa

Mera: 3.3.2.2 Promocija kulturno-istorijskog nasleđa kroz organizovanje lokalnih i regionalnih manifestacija

№	PROJEKAT	NOSILAC PROJEKTA	IZVORI FINANSIRANJA	IZNOS [EUR]	VREMENSKI OKVIR	K/R
3.3.2.2.1.	Regionalna i prekogranična saradnja na različitim kulturnim, sportsko-rekreativnim i drugim manifestacijama	Turističke organizacije gradova i opština	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	100,000.00	2013-2017	MD
3.3.2.2.2.	Organizovanje lokalnih sajмова i izložbi poljoprivrednih proizvoda i proizvoda kućne radinosti	Turističke organizacije gradova i opština	Nacionalna donacija (resorna ministarstva) 50%. EU donacija (IPA)/ostali donatori 40%. Opštine 10%	50,000.00	2013-2017	MD
3.3.2.2.3.	Unapređenje privredno kulturno-zabavne manifestacije VINSKI BAL	Opština Vlasotince	Nacionalna donacija (Vlada RS/ MPTŠV) EU donacija (IPA)/ostali donatori Opština	95,000.00	2013-2017	MD
Total				290,327,300.00	EURA	

10. NAČINI PRAĆENJA IMPLEMENTACIJE REGIONALNE STRATEGIJE

Praćenje (monitoring) Strategije predstavlja kontinuirano prikupljanje podataka o realizaciji pojedinih mera i projekata u okviru Strategije, na osnovu unapred poznatog plana aktivnosti, koji uključuje njegovu vremensku i prostornu dimenziju, inpute, outpute i rezultate. On obezbeđuje donosiocima odluka u sprovođenju politike ruralnog razvoja, da kontinuirano primaju povratne informacije o implementaciji programa i projekata, odnosno rezultatima njihove implementacije. Omogućava da se identifikuju stvarni ili potencijalni uspesi, odnosno problemi i to dovoljno rano kako bi se sprovele neophodne izmene i prilagođavanja u okviru samih programa i projekata, odnosno njihove realizacije. Ocena (evaluacija) Strategije predstavlja periodično ocenjivanje njene relevantnosti, učinka, uticaja i efikasnosti u pogledu unapred definisanih strateških i specifičnih ciljeva i pojedinih mera. Njime se preispituje sadržaj pojedinih projekata i aktivnosti putem kojih se realizuje celokupni plan i donose zaključci o uspešnosti njihove realizacije. Važno je da se napravi razlika između indikatora monitoringa i evaluacije⁹⁵: Indikatori monitoringa obezbeđuju informacije o načinu korišćenja resursa, iznosima podrške, broju korisnika i sl. Na taj način, monitoring indikatori, a naročito indikatori ulaza i izlaza, omogućavaju korisnicima i saradnicima da izveštavaju o korišćenju resursa, i aktivnostima za koje su odgovorni.

Šema №. 1: Ograničenja između monitoringa i evaluacije⁹⁶

Indikatori za evaluaciju se odnose prvenstveno na indikatore rezultata i uticaja, samim tim što se evaluacija odvija posle monitoringa, izveštavanja i revizije. Evaluacija obezbeđuje sliku o efektima mera podrške i koncentrisana je na analizu efektivnosti samog sistema podrške u smislu dostizanja strateških ciljeva, odnosno ciljeva svake pojedine mere. Drugi potencijalni aspekt evaluacije je ocena relevantnosti, koristi (kompatibilnosti efekata sa stvarnim potrebama) i održivosti (očekivanja vezana za dugoročne efekte ili uticaj pojedinih mera). Proces monitoringa obavezan je deo implementacije Strategije ruralnog razvoja, kao i izrada redovnih godišnjih izvještaja struktura koji sprovode monitoring. Godišnji izvještaji treba da uključuju sve kvalitativne i kvantitativne informacije vezane za implementaciju Strategije, uključujući finansijske rashode za svaku meru i monitoring tabele sa indikatorima izlaza i rezultata, takođe za svaku meru. Proces evaluacije odvijaće se tokom celokupnog trajanja Strategije (2013– 2017). Procesom kontinuiranog ocenjivanja (evaluacije) Strategije ruralnog razvoja ocenjivaće se napredak u njegovoj implementaciji, ispitivati mogućnosti za njegovo unapređenje i analizirati preporuke za njenu reviziju. U tom smislu potrebno je preduzeti niz aktivnosti koje će omogućiti sprovođenje aktivnosti praćenja i ocene, odnosno monitoringa i evaluacije realizacije Strategije. Osnovne Aktivnosti na sprovođenju praćenja i ocene efekata Strategije ruralnog razvoja su:

- Izrada priručnika za praćenje i ocenu, koji treba da definiše način i oblik prikupljanja informacija po pojedinim indikatorima za praćenje i ocenu, način i oblik izveštavanja, sistem protoka informacija, i nadležnosti i obaveze pojedinih karika u sistemu,

⁹⁵ COMMISSION WORKING DOCUMENT D/761 FINAL: 01.2005, COMMON INDICATORS FOR MONITORING RURAL DEVELOPMENT PROGRAMMING 2000-2006

⁹⁶ COMMISSION WORKING DOCUMENT D/761 FINAL: 01.2005, COMMON INDICATORS FOR MONITORING RURAL DEVELOPMENT PROGRAMMING 2000-2006

- Uspostavljanje informacionog sistema za ruralni razvoj (*Rural Development Information System*) i usaglašavanje kriterija i indikatora za praćenje i ocenu sa pravilnicima Evropske unije,
- Utvrđivanje detaljne liste indikatora (input, output, indikatori rezultata i uticaja) koji odgovaraju hijerarhiji ciljeva koji su opisani u Strategiji ruralnog razvoja,
- Izrada godišnjih, srednjeročnih i *ex post* izvještaja.

Tabela № 41.: Indikatori

INDIKATORI REZULTATA	
CILJEVI	INDIKATOR
1. Unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona	<ul style="list-style-type: none"> – Broj km izgrađenih/rekonstruisanih lokalnih i nekategorisanih puteva u Regionu – Broj km izgrađene/rekonstruisane vodovodne i kanalizacione mreže. – Broj priključenih domaćinstava na vodovodnu i kanizacionu mrežu. – Broj km uređenih rečnih korita. – Broj rekonstruisanih sistema za navodnjavanje – Broj saniranih deponija. – Broj urađenih urbanističkih/prostornih planova i projektne tehničke dokumentacije – Broj učesnika koji su uspešno završili obuku iz oblasti poljoprivrede i šumarstva. – Broj dodeljenih sertifikata,
2. Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva Regiona	<ul style="list-style-type: none"> – Broj poljoprivrednih gazdinstava i privrednih subjekata koji primjenjuju nove tehnike/tehnologije, – Broj poljoprivrednih gazdinstava koja proizvode za tržište, – Broj poljoprivrednih gazdinstava i privrednih subjekata koji uvode nove proizvode, – Vrednost poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda plasiranih pod prepoznatljivim certifikatom (standardom) kvaliteta, – Povećanje ukupne dodate vrednosti u podržanim poljoprivrednim domaćinstvima i privrednim subjektima.
3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine	<ul style="list-style-type: none"> – Broj proizvođača u procesu organske sertifikacije, – Broj proizvođača bio-energenata, – Ukupan broj novih radnih mesta, – Dodatni broj turista – % ruralnog stanovništva koje je imalo koristi od unapređenja usluga, – Povećanje informatičke pismenosti u ruralnom području, – Broj korisnika koji su uspešno završili obuku u sticanju znanja i veština (preduzetništva, lokalne akcione grupe, ruralni turizam i dr.).

OPŠTI INDIKATORI UTICAJA	JEDINICA MERE
<ul style="list-style-type: none"> – Ekonomski rast – Mogućnosti zaposlenja – Produktivnost rada – Zaštita i održavanje područja visoke prirodne vrednosti (High Nature Value HNV) – Unapređenje kvaliteta vode – Ublažavanje klimatskih promjena 	<ul style="list-style-type: none"> – Neto dodana vrednost izražena u PPS (<i>Purchasing Power Standards</i>-Kupovna moć stanovništva), – Dodatno otvorena radna mesta, – Promene u dodanoj vrednosti po zaposlenom radniku, – Promjene u HNV područjima, – Povećanje proizvodnje iz obnovljivih izvora energije. – Smanjenje indeksa siromaštva
INDIKATORI UTICAJA	
CILJEVI	INDIKATOR
<p>1. Unapređenje kvaliteta i uslova života u ruralnim područjima Regiona</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Povećan broj telefonskih priključaka i korisnika Interneta – Povećan kvalitet komunalnih usluga – Broj sistema za prečišćavanje i uklanjanje otpadnih voda. – Broj sela u kojima je regulisana javna rasveta. – Povećan broj korisnika usluga objekata socijalne infrastrukture – Količina čvrstog otpada, prikupljenog za recikliranje (tone/godišnje) – Povećana socijalna i ekonomska uključenost ugroženih grupa – Broj realizovanih obuka – Broj regionalnih i prekograničnih partnerstva. – Broj osnovanih LAG-ova – Smanjenje nezaposlenosti ciljne populacije (%)
<p>2. Jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva Regiona</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Prihod poljoprivrednih gazdinstava, – Kvalitet proizvoda, – Uslovi rada na gazdinstvu, – Dobrobit životinja, – Dodata vrednost stvorena ulaganjem u preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda, – Konkurentnost poljoprivrednih proizvoda, – Broj obrazovanih trening centara, – Povećanje fizičkog obima proizvodnje – Povećanje ostvarenog profita u procentima – Povećanje učešće u ukupnoj privredi regiona – Smanjenje migracije stanovništva – Povećanje zaposlenosti u poljoprivredi i šumarstvu. – Broj klastera, biznis inkubatora i drugih pružaoca usluga – Broj promotivnih nastupa i zemlji i inostranstvu. – Broj Ha pošumljenih površina. – Broj km izgrađenih protiv požarnih pruga.

3. Razvoj ruralne ekonomije regiona zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa i očuvanju kulturno-istorijske baštine

- Povećanje dodate vrednosti iz ne-poljoprivrednih aktivnosti.
- Prihod ruralne populacije,
- Porast investicija
- Broj novo-osnovanih radnih mesta u MSP sektoru
- Broj novo uvedenih procesa/proizvoda
- Godišnji porast broja posetilaca (%) i noćenja;
- % stvaranja i poboljšanja smeštajnih kapaciteta;
- Broj novih smeštajnih kapaciteta ili njihovo poboljšanje;
- Broj atrakcija novih/poboljšanih;
- Povećanje zaposlenosti u turizmu
- Broj urađenih i realizovanih studija izvodljivosti.
- Broj brendiranih proizvoda.

Prilog № 1.: Kategorizacija mera i aktivnosti za realizaciju Strategije u zavisnosti od načina realizacije i usaglašenosti sa Prioritetnim osama budućeg IPARD-a

MI SAMI	MI UZ POMOĆ DRUGIH	DRUGI ZA NAS
<ul style="list-style-type: none"> – Podizanje svesti javnosti o značaju preduzetništva sa naglaskom na žensko preduzetništvo; – Unapređenje stanja životne sredine na opštinskom nivou kroz uklanjanje divljih deponija, čišćenje rečnih korita, zaštitu i unapređenje prirodnih vrednosti i resursa; – Jačanje konkurentnosti stočarskih i pčelarskih domaćinstava kroz ulaganja u poboljšanje rasnog sastava i kvaliteta pčelinjih društava; – Podsticanje razvoja ruralnog turizma kroz kategorizaciju seoskih domaćinstava i jačanje njihovih kapaciteta za pružanje turističkih usluga; – Unapređenje poljoprivredne infrastrukture kroz izgradnju i uređenje poljskih puteva; – Sagledavanje poljoprivrednih kapaciteta i potencijala regiona kroz osnivanje baza podataka o kvantitetu i kvalitetu proizvodnje. 	<p>Prioritetna osa 1: Poboljšanje tržišne efikasnosti i primena standarda Zajednice</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva u cilju intenziviranja poljoprivredne proizvodnje i poboljšanje konkurentnosti kroz podsticaje za podizanje kvalitetnih voćnih zasada, umatičenje i unapređenje rasnog sastava stočnog fonda, kupovinu pčelinjih društava, nabavku mehanizacije, adaptaciju poljoprivrednih objekata, održivo sakupljanje šumskog i lekovitog bilja, sa naglaskom na gazdinstva koja neguju tradicionalne proizvode i kulturno-istorijsko nasleđe; – Ulaganja u preradu i plasman finalnih poljoprivrednih proizvoda kroz nabavku opreme (sušare, hladnjače, prese), rekonstrukciju i izgradnju prodajnih objekata i stvaranje dodatne vrednosti proizvoda (sertifikacija organske i tradicionalne proizvodnje, zaštita geografskog porekla proizvoda); – Podrška udruživanju i umrežavanju poljoprivrednih proizvođača, kao i njihovom povezivanju sa prerađivačima na teritoriji iste opštine, ali i podsticanje međuopštinske/regionalne saradnje. <p>Prioritetna osa 2: Pripreme radnje za sprovođenje/primenu agroekoloških mera i lokalnih strategija ruralnog razvoja</p> <ul style="list-style-type: none"> – Unapređenje životne sredine i kvaliteta života na selu 	<ul style="list-style-type: none"> – Procena potencijala regiona kroz izradu studija izvodljivosti za održivo korišćenje prirodnih resursa, obnovljivih izvora energije, pokretanje i razvoj ekološki prihvatljive poljoprivredne proizvodnje; – Jačanje kapaciteta lokalne zajednice za korišćenje savremenih tehnologija i analizu tržišta kroz formiranje oglednih parcela i demonstracionih gazdinstava, edukaciju o energetske efikasnosti i izradi poslovnih planova; – Unapređenje saobraćajne i komunalne infrastrukture u cilju poboljšanja kvaliteta života u selima Jablaničkog i Pčinjskog okruga; – Obnova zadrugarstva kroz ulaganja u adaptaciju objekata i opremanje, sa naglaskom na očuvanje tradicionalne i kulturne baštine; – Jačanje saradnje u oblasti ruralnog razvoja na regionalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou kroz umrežavanje, koordinaciju i informisanje svih relevantnih aktera.

kroz ulaganja u razvoj i uvođenje ekološki prihvatljivih tehnologija proizvodnje i prerade (organska proizvodnja, biomasa, vodni resursi i drugi obnovljivi izvori energije), kao i u uređenje vodotokova i uklanjanje divljih smetlišta i deponija;

- Sprovođenje ciljeva Regionalne strategije ruralnog razvoja Jablaničkog i Pčinjskog okruga 2013-2017 i transformisanje Regionalne grupe za ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga (RGRR) u Lokalnu akcionu grupu (LAG) po principima LEADER pristupa.*

Prioritetna osa 3: Razvoj ruralne ekonomije

- Proširenje ekonomskih aktivnosti na selu kroz ulaganja u razvoj turizma, organske proizvodnje, brendiranje tradicionalnih proizvoda i očuvanje narodne radinosti kroz podsticanje ženskog preduzetništva;*
- Pобоljšanje i razvoj ruralne infrastrukture kroz ulaganja u izgradnju i obnovu saobraćajne, vodoprivredne i komunalne komunikacije, kao i socijalne infrastrukture;*
- Unapređenje specifičnih znanja i veština ruralne zajednice kroz ulaganja u jačanje kapaciteta lokalne samouprave i udruženja poljoprivrednih proizvođača i sakupljača šumskih proizvoda, kao i kreiranje i promociju specifičnih proizvoda regiona.*

Prilog № 2: Članovi Radne Grupe za Ruralni razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga

<i>№</i>	<i>Institucija/Organizacija</i>	<i>Članovi</i>
I JAVNI SEKTOR		
Grad Leskovac		
1.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Bratislav Cvetković</i>
2.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Aleksandra Stoilković</i>
3.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Dejan Jovanović</i>
4.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Đorđe Stanković</i>
5.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Dražen Ružić</i>
6.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Goran Vukadinović</i>
7.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Milka Ilić</i>
8.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Ivana Savić</i>
9.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Maja Kocić</i>
10.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Vesna Stanković</i>
11.	<i>Agencija za lokalni i ekonomski razvoj Leskovac</i>	<i>Predrag Ranić</i>
12.	<i>Grad Leskovac: Gradska uprava za privredu i poljoprivredu</i>	<i>Aleksandra Jocić</i>
13.	<i>Grad Leskovac: Gradska uprava za privredu i poljoprivredu</i>	<i>Nataša Nikolić</i>
14.	<i>Narodni Muzej Leskovac</i>	<i>Živojin Tasić</i>
15.	<i>Područni Centar za ruralni razvoj Leskovac</i>	<i>Zoran Živković</i>
16.	<i>Poljoprivredna Savetodavna i Stručna Služba Leskovac</i>	<i>Stanković Boban</i>
17.	<i>Tehnološki fakultete Leskovac</i>	<i>Todorović Zoran</i>
18.	<i>Zavod za javno zdravlje Leskovac</i>	<i>Zoran Marković</i>
Grad Vranje		
19.	<i>Grad Vranje - gradsko veće</i>	<i>Dejan Ilić</i>
20.	<i>JKP Komrad Vranje</i>	<i>Dejan Ilić</i>
21.	<i>Poljoprivredno veterinarska škola Stevan Sinđelić Vranje</i>	<i>Dragan Anđelković,</i>
22.	<i>JP Srbija šume" šumsko gazdinstvo Vranje Vranje</i>	<i>Đorđević Đorđe</i>
Opština Bojnik		
23.	<i>Opština Bojnik Fond za razvoj poljoprivrede</i>	<i>Dragan Rajković</i>
24.	<i>Opština Bojnik Fond za razvoj poljoprivrede</i>	<i>Ivica Đorđević</i>
25.	<i>Opština Bojnik Fond za razvoj poljoprivrede</i>	<i>Prokić Jelena</i>
26.	<i>Opština Bojnik Fond za razvoj poljoprivrede</i>	<i>Jovanović Ivica</i>
27.	<i>Opština Bojnik Kancelarija LER</i>	<i>Saša Dodić</i>
28.	<i>Opštinska uprava Bojnik</i>	<i>Goran Radivojević</i>
29.	<i>Opštinska uprava Bojnik</i>	<i>Bratislava Stojković</i>
30.	<i>Opštinska uprava Bojnik</i>	<i>Siniša Tošić</i>
31.	<i>Opštinska uprava Bojnik</i>	<i>Spasić Jovana</i>
Opština Bosilegrad		
32.	<i>Opština Bosilegrad Opštinska Uprava</i>	<i>Vladimir Mitov</i>
33.	<i>Opština Bosilegrad Opštinska Uprava</i>	<i>Smiljka Mitov</i>
Opština Bujanovac		
34.	<i>Opština Bujanovac</i>	<i>Agim Haliti</i>

35.	<i>Opština Bujanovac</i>	<i>Kastriot Jakupi</i>
36.	<i>Opština Bujanovac</i>	<i>Čemal Ajdini</i>
37.	<i>Opština Bujanovac: Kancelarija za lokani ekonomski razvoj</i>	<i>Fazila Azemović</i>
38.	<i>PBDA Bujanovac Agencija za razvoj Preševo i Bujanovac</i>	<i>Xhelal Hasani</i>
Opština Crna Trava		
39.	<i>Opština Crna Trava LER</i>	<i>Vatroslav Slavković</i>
40.	<i>Opština Crna Trava LER</i>	<i>Vladan Nikolić</i>
Opština Lebane		
41.	<i>Opština Lebane - LER</i>	<i>Marijan Stanković</i>
42.	<i>Opština Lebane - LER</i>	<i>Saša Jović</i>
43.	<i>Opština Lebane - poljoprivreda</i>	<i>Branimir Ivanović</i>
44.	<i>Opština Lebane - Uprava</i>	<i>Nenad Jovanović</i>
Opština Medveđa		
45.	<i>Opština Medveđa: Kancelarija za Lokalni Ekonomski Razvoj</i>	<i>Dejan Simić</i>
46.	<i>Opština Medveđa - Skupštinski i zajednički poslovi</i>	<i>Milutin Vuković</i>
47.	<i>Opština Medveđa - uprava</i>	<i>Dragiša Nikolić</i>
Opština Preševo		
	<i>Opština Preševo - opštinsko veće</i>	<i>Afrim Kasum</i>
	<i>Opština Preševo - opštinska uprava</i>	<i>Besim Mustafa</i>
Opština Surdulica		
48.	<i>Opština Surdulica LER</i>	<i>Ankica Žegarac Milenković</i>
49.	<i>Predeo Izuzetnih Odlika Vlasina</i>	<i>Novica Stanković</i>
50.	<i>Poljoprivredno šumarska škola Josif Pančić Surdulica</i>	<i>Dalibor Petrov</i>
51.	<i>Poljoprivredno šumarska škola Josif Pančić Surdulica</i>	<i>Marjan Petrov</i>
52.	<i>Poljoprivredno šumarska škola Josif Pančić Surdulica</i>	<i>Nataša Đokić</i>
53.	<i>Turistička organizacija opštine Surdulica</i>	<i>Biljana Nikolić</i>
Opština Trgovište		
54.	<i>Opština Trgovište-Opštinska uprava</i>	<i>Donka Smiljković</i>
55.	<i>Opština Trgovište LER</i>	<i>Sandra Veličković</i>
56.	<i>Opština Trgovište LER</i>	<i>Milorad Nikolić</i>
Opština Vlasotince		
57.	<i>Opština Vlasotince</i>	<i>Dušan Živković</i>
58.	<i>Opština Vlasotince</i>	<i>Jasmina Milčić-Mitrović</i>
Opština Vladicin Han		
59.	<i>Opština Vladicin Han opštinska uprava</i>	<i>Dejan Nikolić</i>
60.	<i>Centar za kulturne delatnosti, turizam i bibliotekarstvo Vladičin Han</i>	<i>Srbijanka Božović</i>
II PRIVATNI SEKTOR		
61.	<i>British American Tobacco– Vranje</i>	<i>Gradimir Milić</i>
62.	<i>Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga DOO Leskovac</i>	<i>Dobrića Sudimac Mratinković</i>
63.	<i>Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga DOO Leskovac</i>	<i>Jelena Pavlović</i>
64.	<i>Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga DOO Leskovac</i>	<i>Bojan Petković</i>
65.	<i>Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga DOO Leskovac</i>	<i>Goran Milenković</i>
66.	<i>HANIKOP Vladičin Han</i>	<i>Dragan Stevanović</i>

67. *KOBRA Surdulica*
68. *Podrum Stari dani d.o.o. Rakovac Bujanovac*
69. *Porodična mlekara Veličković Surdulica.*
70. *IBER DOO, BOSILEGRAD*
71. *RPG Donić*
72. *RPG Tasić*
73. *SPASOV KOMERC“ O.D.*
74. *STRELA D.O.O.*
75. *Team MBD Leskovac*
76. *TV Surdulica*
77. *Veterinarska stanica »Neovet« Vladičin Han*
78. *ZZ Agro Zunica Preševo*

Jasmina Velickovic
Janjić Dušan
Nebojša Arsić
Ivan Kostadinov
Stojadin Donić
Milan Tasić
Branko Spasov
Mijodrag Nedeljković
Mihajlo Božić
Zorica Aleksić
Elizabeta Hristov Mitrović
Besim Mustafa

III NGO SEKTOR

79. *Edukacioni Centar Leskovac*
80. *Edukacioni Centar Leskovac*
81. *Edukacioni Centar Leskovac*
82. *Regionalna privredna komora Leskovac*
83. *Savez zemljoradničkih zadruga Jablaničkog i Pčinjskog okruga*
84. *Teledon Vlasotince*
85. *Udruženje savetodavaca "Agrar kontakt" ispostava Vranje*
86. *Udruženje uzgajivača paprike*
87. *Udruženje voćara i vinogradara Vlasotince*
88. *Udruženje voćara i vinogradara Vlasotince*
89. *UDRUŽENJE ŽENA "RUŽA"*
90. *UG BOOM Vladičin Han*
91. *UG Nexus Vranje*
92. *UG Zeleni Horizont Vladičin Han*

Igor Stajić
Danijela Stajić
Goran Momčilović
Vesna Đorđević
Milorad Staković
Zoran Stojiljković
Dejan Spasić
Jovanović Dejan
Boža Kocić
Božidar Kocić
Slobodanka Pavlović
Dejan Nikolić
Vesna Cvetković
Milan Vučković

93. *Konsultant*
94. *Konsultant*

Suzana Đorđević-Milošević
Jelena Milovanović